

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 2
2025

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1915 від 30.05.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-05124
Суб'єкт у сфері друкованих медіа — Одеський державний університет внутрішніх справ
(вул. Успенська, буд. 1, м. Одеса, 65014, oduvsofficial@gmail.com, тел. 048-793-50-00).
Виходить з 1997 р. До 2006 р. — «Вісник Одеського інституту внутрішніх справ». Щоквартальник.
Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, іспанська.

Засновник:

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу наукової діяльності

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Албул С.В., кандидат юридичних наук, професор
Бондар В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Братель С.Г., кандидат юридичних наук, професор
Денисова А.В., доктор юридичних наук, професор
Галунько В.В., доктор юридичних наук, професор
Горошко В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Дришлюк В.І., кандидат юридичних наук, доцент
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмайлов К.Ю., кандидат юридичних наук, доцент
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор
Крикун В.В., доктор юридичних наук, професор
Кузнichenko С.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Матієнко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент
Меркулова В.О., доктор юридичних наук, професор
Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Нікітін А.А., кандидат юридичних наук, доцент
Павлютін Ю.М., доктор юридичних наук, доцент
Пасько О.М., доктор юридичних наук, професор
Прудка Л.М., кандидат психологічних наук, доцент
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тетерятник Г.К., доктор юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, професор
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук, професор
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc
(Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil.
(Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 8 від 24 червня 2025 р.

*На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) та Наказу Міністерства освіти
та науки України № 1166 від 23.12.2022 р.
(додаток 3) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузях бізнес, адміністрування
та право і безпека та оборона (D8 «Право»,
D9 «Міжнародне право»,
K9 «Правоохоронна діяльність»).*

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається на
авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії
Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі «Південноукраїнський
правничий часопис», допускається лише
з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
«Південноукраїнський правничий часопис»
обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від
12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації,
таблиці, графіки, список використаних джерел.
Стаття повинна містити назву, анотації та ключові
слова українською та англійською мовами.
Середній обсяг кожної анотації має бути не менш
як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по
тексту у квадратних дужках із зазначенням
номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається
наприкінці статті в порядку згадування
джерел та має бути оформлений відповідно до
існуючих стандартів бібліографічного опису
(див.: розроблений в 2015 році Національний
стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація
та документація. Бібліографічне посилання.
Загальні положення та правила складання»).

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

ПЕНІТЕНЦІАРНА РЕІНТЕГРАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ З МІСЦЬ НЕСВОБОДИ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В ДОКТРИНІ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПРАВА

Богатирьов І. Г., Білак Н. І.

У статті розкрито проблему пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несповоди Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права. Оскільки термін «пенітенціарна реінтеграція» законодавчо не закріплений у національному законодавстві, але українськими науковцями в теорії пенітенціарії використовують через призму доктрини пенітенціарного права.

За звичай доктрину пенітенціарного права ми поділяємо на офіційну, яка закладена у відповідних рішеннях держави і її інституціях та наукову, яка розробляється ученими різних галузей права. В Україні доктрина права, як джерело пенітенціарного права фактично є, оскільки про неї говорять учені-пенітенціаристи у власних монографічних дослідженнях, наукових статтях, монографіях тощо.

Отже, розуміння пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несповоди Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права полягає в тому, що існуюче кримінально-виконавче законодавство України не в повній мірі задовольняє потреби суспільства реінтегрувати засуджених після відбування покарання з місць несповоди Міністерства юстиції України до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

У статті нами наведена нормативно-правова база пенітенціарній реінтеграції засуджених з місць несповоди ДКВС України, яка уже створена і має повно забезпечити супроводу реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації. Водночас, за нашим дослідженням в умовах правового режиму воєнного стану дана нормативно-правова база потребує подальшого удосконалення і розвитку, особливо на стадії звільнення засуджених з місць несповоди.

При цьому, як показує дослідження і опитування персоналу місць несповоди ДКВС України важливим компонентом пенітенціарної реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення є їх особисте бажання відновлювати свої соціальні права, як члена суспільства та повертатися, до самостійного життя в суспільстві.

Назагал, вищевикладене дозволило нам сформулювати авторське визначення пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несповоди Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права – це сві-

доме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Перспективи подальшого дослідження пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несповоди Міністерства юстиції України вбачається у розробці доктрини пенітенціарного права, нового Пенітенціарного кодексу України та Закону України «Про пенітенціарну систему» де окремою главою буде зазначено про доктринальні підходи до пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несповоди Міністерства юстиції України.

Ключові слова: пенітенціарна реінтеграція, засуджені, місця несповоди, Міністерство юстиції України, доктрина, пенітенціарне право, трансформація, відновлення, кримінально-виконавча система, персонал, особи рядового і начальницького складу, Державна кримінально-виконавча служба України.

Bogatyrov I. G., Bilak N. I. Penitentiary reintegration of convicts from places of detention of the Ministry of Justice of Ukraine in the doctrine of Penitentiary Law

The article addresses the issue of the penitentiary reintegration of convicts from places of detention under the Ministry of Justice of Ukraine within the doctrine of penitentiary law. Since the term «penitentiary reintegration» is not legally enshrined in national legislation, it is nonetheless used by Ukrainian scholars in penitentiary theory through the prism of the doctrine of penitentiary law.

Typically, the doctrine of penitentiary law is divided into the official doctrine, which is established in state decisions and institutional practices, and the scholarly doctrine, which is developed by researchers in various branches of law. In Ukraine, the doctrine of law as a source of penitentiary law in fact exists, as it is discussed by penitentiary scholars in their monographic studies, academic articles, monographs, and other scientific works.

Thus, the understanding of the penitentiary reintegration of convicts from places of detention under the Ministry of Justice of Ukraine in the doctrine of penitentiary law lies in the fact that the existing criminal-executive legislation of Ukraine does not fully meet the societal needs to reintegrate former convicts into independent,

socially accepted, and normatively regulated life after serving their sentences.

The article presents the regulatory and legal framework for the penitentiary reintegration of convicts from places of detention under the State Criminal-Executive Service (SCES) of Ukraine, which has already been established and is intended to fully support the implementation of state policy in the field of punishment enforcement and probation. At the same time, according to our research, under the legal regime of martial law, this regulatory and legal framework requires further improvement and development, especially at the stage of releasing convicts from places of detention.

Moreover, as shown by research and surveys of SCES personnel in places of detention in Ukraine, an important component of the penitentiary reintegration of convicts into society after release is their personal desire to restore their social rights as members of society and to return to independent life within the community.

Overall, the above has allowed us to formulate an original definition of the penitentiary reintegration of convicts from places of detention of the Ministry of Justice of Ukraine in the doctrine of penitentiary law - it is the conscious restoration of a convict's social status as a full-fledged member of society and their return to independent, generally accepted socially normative life within society.

he prospects for further research on the penitentiary reintegration of convicts from places of detention under the Ministry of Justice of Ukraine lie in the development of the doctrine of penitentiary law, a new Penitentiary Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On the Penitentiary System", where a separate chapter will address doctrinal approaches to the penitentiary reintegration of convicts from places of detention under the Ministry of Justice of Ukraine.

Key words: *penitentiary reintegration, convicts, places of detention, Ministry of Justice of Ukraine, doctrine, penitentiary law, transformation, restoration, criminal-executive system, personnel, rank-and-file and commanding staff, State Criminal-Executive Service of Ukraine.*

Постановка проблеми та її актуальність. Розкриваючи проблему пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права варто зауважити, що оскільки термін «пенітенціарна реінтеграція» законодавчо не закріплений у національному законодавстві, але українськими науковцями в теорії пенітенціарії використовують. Звичайно ми у даній статті, через призму доктрини пенітенціарного права, покажемо наскільки для нового Пенітенціарного кодексу України даний термін є важливим і обґрунтованим, оскільки саме він виступає одним із елементів розвитку відповідної теорії пенітенціарного права.

За звичай доктрину пенітенціарного права ми поділяємо на офіційну, яка закладена у відповідних

рішеннях держави і її інституціях та наукову, яка розробляється ученими різних галузей права. В Україні доктрина права, як джерело пенітенціарного права фактично є, оскільки про неї говорять учені-пенітенціаристи у власних монографічних дослідженнях, наукових статтях, монографіях тощо.

Отже, розуміння пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права полягає в тому, що існуюче кримінально-виконавче законодавство України не в повній мірі задовольняє потреби суспільства реінтегрувати засуджених після відбування покарання з місць несвободи Міністерства юстиції України до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права досліджувалися низкою українських науковців, серед яких: К.А. Автухов, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, В.С. Батиргарєєва, П.С. Гарасим, В.В. Василевич, О.А. Гритенко, С.К. Гречанюк, О.М. Джужа, Ю.В. Корнякевич-Ганасійчук, І.О. Колб, О.Г. Колб, Н.В. Коломієць, В.Я. Конопельський, Я.О. Ліховіцький, Ю.О. Новосад, Д.К. Пилипенко, О.О. Правосов, М.С. Пузирьов, А.Х. Степанюк, Д.М. Тичина, В.М. Трубніков, О.О. Шкута, І.С. Яковець.

Оскільки пенітенціарна реінтеграція засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України досліджувалася українськими ученими поверхово, і тільки через призму Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» виникає слушне питання: чи потрібно в новому Пенітенціарному кодексі України закріпити новий термін «пенітенціарна реінтеграція» та розкрити його сутність і основні ознаки.

Мета статті полягає у визначенні проблем пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права та їх вирішення в умовах трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи пенітенціарну реінтеграцію засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права ми впевнені в тому, що дана проблема має вирішуватися на двох рівнях. З одного боку, на державному рівні шляхом законодавчого удосконалення, а з іншого, на науковому рівні шляхом методологія пізнання та наукового пошуку досліджуваної проблеми.

Це за нашим переконанням стане запорукою зрілості реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему. Ми погоджуємося з позицією українських учених про те, що проблема пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи «пов'язана з труднощами у відновленні свого соціального статусу та повернення до нормальних умов життя, що призводить до того, що особи, які відбули покарання, повертаються на кримінальний шлях, через що підвищується рівень рецидиву злочинів [1, с. 14].

Оскільки в Україні з 2015 року діє Закон України «Про пробацію» ми можемо вести мову про пенітенціарну реінтеграцію через призму норм, які передбачають потребу підготовки засуджених до звільнення з місць не свободи з метою трудового і побутового влаштування таких осіб за обраним місцем проживання, госпіталізації до закладів охорони здоров'я та сприяння в адаптації до життя в суспільстві [2].

Звичайно засуджені особи, які реінтегруються у суспільство після звільнення з місць несвободи ДКВС України перебувають в різних положеннях. Так, одні навіть не мають власного житла, оскільки втратили після вчиненого кримінального правопорушення, інші не можуть повернутися до місця роботи, оскільки воно уже занято.

На жаль, є ті, які мають алкогольну і наркотичну залежність. Велика група осіб мають проблему із здоров'ям, у наслідок чого, ці особи поповнюють ряди бездомних, поширюють небезпечні хвороби тощо. Все це говорить про те, що заходи, які застосовує держава до пенітенціарної реінтеграції засуджених у суспільство є малоефективними.

До речі, серед стратегічних цілей, завдань та очікуваних результатів, які передбачені у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року ми не знайшли шляхи реінтеграції засуджених після звільнення з місць несвободи ДКВС України в суспільство та відновлення їх соціального статусу [3]. Звичайно розробники Стратегії могли б звернути увагу на дану проблему, оскільки як показує дослідження ми втрачаємо людські ресурси на ринку праці, якщо формально відносимся до пенітенціарної реінтеграції засуджених в місцях несвободи ДКВС України.

Разом з тим, значна кількість концептуальних питань щодо пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць не свободи ДКВС України були врегульовані Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року, де було прописано правові, економічні, соціальні та організаційні засади соціальної адаптації таких осіб,

спрямовані на їх реінтеграцію до суспільства та визначено основні завдання учасників соціальної адаптації та органу, що його координуватиме [4].

Особливо гостро стоїть питання пенітенціарної реінтеграції з місць несвободи ДКВС України жінок і неповнолітніх. З цим погоджуються і українські учені, які вважають, що процес соціальної адаптації жінок, звільнених із місць позбавлення волі, до законослухняного життя дуже складний і додатково ускладнюється, якщо жінка була засуджена неодноразово та провела в місцях позбавлення волі декілька років. Відомо, що ізоляція від суспільства, особливо на тривалий строк, спричиняє втрату соціально корисних зв'язків і позбавляє самостійності в розв'язанні побутових проблем. Перебуваючи в установах виконання покарань, жінка подеколи здобуває нові для неї навички злочинного життя, крім того, під час відбування покарання деякі деформації особистості можуть поглибитися, що істотно ускладнює ресоціалізацію неодноразово засуджених жінок і їх соціальну адаптацію після звільнення на волю [5, 65–70]. Щодо неповнолітніх то вони направляються до місця проживання в супроводі родичів або працівника колонії.

Ми вважаємо, що важливе місце серед суб'єктів пенітенціарної реінтеграції з місць несвободи ДКВС України займають територіальні громади, оскільки саме до них повертаються особи після відбуття покарання, і які потребують відповідної допомоги з питань житла, працевлаштування та отримання медичної допомоги. І тут важливо, щоб територіальні громади дісно взаємодіяли з Центром соціальної адаптації звільнених осіб; з будинком нічного перебування; з Радою з питань соціального захисту бездомних осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

До речі, Центр соціальної адаптації звільнених осіб (далі – Центр) є спеціальною соціальною установою, діяльність якої спрямована на поступове повернення осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом (далі - клієнти), до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб [6].

Щодо будинку нічного перебування є закладом соціального захисту для ночівлі бездомних осіб, з метою надання їм соціальних послуг у нічний час (забезпечення проживання в нічний час доби, одноразовим харчуванням, засобами особистої гігієни та створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних

заходів, дотримання особистої гігієни). За організаційно-правовою формою нічліжний будинок може утворюватися в органах самоврядування та функціонувати як комунальне некомерційне підприємство [7].

Важливе значення у пенітенціарній реінтеграції засуджених з місць несвободи ДКВС України ми надаємо Раді з питань соціального захисту бездомних осіб, звільнених з місць позбавлення волі, яка є постійним діючим органом Кабінету Міністрів України, що утворюється ним для вивчення проблемних питань, пов'язаних з реалізацією державної політики у сфері бездомних осіб та осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Серед її основних завдань є:

- координація дій органів виконавчої влади з питань соціального захисту бездомних осіб та осіб, звільнених з місць позбавлення волі;
- підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сфері соціального захисту бездомних осіб та осіб, звільнених з місць позбавлення волі;
- визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації зазначеної державної політики;
- сприяння діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту бездомних осіб та осіб, звільнених з місць позбавлення волі;
- удосконалення нормативно-правової бази з питань соціального захисту бездомних осіб та осіб, звільнених з місць позбавлення волі [8].

Вивчаючи пенітенціарну реінтеграцію засуджених з місць несвободи ДКВС України ми не могли оминути і Кримінально-виконавчий кодекс України де законодавець виокремив окрему главу 24 «Допомога особам, які звільнені від відбування покарання». Саме в ній Уповноважений орган з питань пробації спільно з адміністрацією установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк організовує здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб [9].

Звичайно ми маємо розуміти, що вищенаведена нормативно-правова база пенітенціарній реінтеграції засуджених з місць несвободи ДКВС України уже створена і має повно забезпечити супроводу реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації. Водночас, за нашим дослідженням в умовах правового режиму воєнного стану

дана нормативно-правова база потребує подальшого удосконалення і розвитку, особливо на стадії звільнення засуджених з місць несвободи.

При цьому, як показує дослідження і опитування персоналу місць несвободи ДКВС України важливим компонентом пенітенціарної реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення є їх особисте бажання відновлювати свої соціальні права, як члена суспільства та повертатися, до самостійного життя в суспільстві.

Український учений С.П. Черненко слушно ставить питання у яке суспільство має повертатися засуджений? [11, с. 622]. Звичайно у правове демократичне суспільство, де стаття 3 Основного Закону України Конституції гарантує йому як людині, вищу соціальну цінність. Але на жаль, ми маємо констатувати, що засуджений після звільнення іноді повертається у те середовище, що створило йому умови вчиняти кримінальне правопорушення. Тоді виникає інше запитання? А не хаотично та стихійно проходить пенітенціарна ресоціалізація засуджених. Можливо її варто замінити на новий термін «пенітенціарна нормалізація» як право засудженого, що полегшить повернення його у суспільство.

Звичайно, засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, перед тим як розпочати пенітенціарну реінтеграції в суспільство мають пройти стадію пенітенціарної соціалізації та ресоціалізації, завдяки цьому, у засудженого на наш погляд, закладуються у період відбування покарання умови готовності до самокерованої правослухняної поведінки [10, с. 128].

В іншому випадку, питання пенітенціарної реінтеграції буде відбуватися за іншими правилами, коли засуджений після звільнення продовжує займатися злочинною діяльністю, і проблеми його працевлаштування, житла, лікування відкладається на не визначений строк. За нашим дослідженням це не велика група засуджених, але вони існують і про них забувати не потрібно. Навпаки ми рекомендуємо, персоналу місць несвободи ДКВС України більше уваги приділяти саме такий категорії засуджених, оскільки пенітенціарний рецидив з їх боку неминуче проявить себе.

Отже пріоритетним напрямком роботи персоналу місць несвободи ДКВС України щодо засуджених, які мають реінтегруватися у суспільство перед звільненням має бути індивідуальний підхід до кожного, оскільки заходи які спрямовані державою на допомогу особам, які звільняються від відбування покарання мають включати в себе:

- готовність засудженої особи, яка звільняється з місць несвободи, до виконання програм

ресоціалізації, що допоможуть засудженому відновити своє життя до нових умов суспільства;

— відновлення соціальних зв'язків з рідними, колегами по роботі;

— перебудова світогляду щодо психологічних, побутових та моральних уявлень на процес життя в правовому суспільстві після звільнення;

— використання набутої у місцях несвободи нової спеціальності чи професії, що відповідала б потребам нового життя особи після звільнення з місць несвободи;

— ставлення державних інституцій та органів місцевого самоврядування, центрів зайнятості до потреб звільненої з місць несвободи особи, зокрема: надання йому правової, психологічної та медичної допомоги; працевлаштування; забезпечення тимчасовим проживанням, отримання нової професії у нових умовах життя в суспільстві тощо [10, с. 130].

Висновок. Назагал, вищевикладене дозволило нам сформулювати авторське визначення пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України в доктрині пенітенціарного права - це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Перспективи подальшого дослідження пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України вбачається у розробці доктрини пенітенціарного права, нового Пенітенціарного кодексу України та Закону України «Про пенітенціарну систему» де окремою главою буде зазначено про доктринальні підходи до пенітенціарної реінтеграції засуджених з місць несвободи Міністерства юстиції України.

Література

1. Теоретичні та прикладні проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць обмеження волі або позбавлення волі : монографія / В.І. Борисов, А.Х. Степанюк, В.С. Батиргарєва та ін. К. ред. журнал «Право України», 2013. 152 с. С.14

2. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення 20.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

3. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>

4. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або

позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року із змінами 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

5. Богатирьов І. Г., Неживець О.М. Проблеми соціальної адаптації жінок, звільнених з місць позбавлення волі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1(3). С. 65–70.

6. Типове положення Про центр соціальної адаптації звільнених осіб із змінами від 17.05.2022 [Текст] затв. наказом М-ва праці та соціальної політики від 14.02.2006 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0476-06#Text>.

7. Типове положення про будинок нічного перебування із змінами від 17.05.2022 [Текст] затв. наказом М-ва праці та соціальної політики від 9 листопада 2011 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0475-06#Text>

8. Положення Про Раду з питань соціального захисту бездомних осіб, звільнених з місць позбавлення волі [Текст] Постанова Каб Міністрів України від 30 черв. 2010 р. № 538. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2010-%D0%BF#Text>

9. Кримінально-виконавчий кодекс України (2003 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

10. Богатирьов І.Г. Пенітенціарна система України у ХХІ столітті: теоретико-правові та кримінально-виконавчі проблеми. Київ. ВД «Дакор» 2025. 248 с.

11. Черненко М.П. Ресоціалізація Державною кримінально-виконавчою службою України засуджених до позбавлення волі [Текст] Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5-т. Х. : Право, 2008. — Т5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні/ за заг. ред В.В. Сташиса. С. 622

Богатирьов І. Г.,

orcid.org/0000-0003-4001-7256

доктор юридичних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України,

професор кафедри кримінально-виконавчого

та кримінального права ННІ права, правоохоронної

діяльності та психології

Пенітенціарної академії України

Білак Н. І.,

orcid.org/0000-0001-8487-8440

кандидат юридичних наук, адвокат,

член Комітету із конституційного правосуддя та прав

людини Ради адвокатів Одеської області, медіатор,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

Одеського державного університету

внутрішніх справ

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Гусаров С. М., Макаренко М. М.

У статті досліджено сутність громадського контролю за діяльністю державного бюро розслідувань, а також шляхи його реалізації. На підставі чого автором сформульовано ознаки громадського контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань: громадський контроль за діяльністю органів публічної адміністрації, зокрема Державного бюро розслідувань є одним із проявів демократії; має систематичний характер, що фактично свідчить, що такий контроль проводиться постійно; його метою є забезпечення дотримання Державним бюро розслідуванням прав і свобод людини, законності, дисципліни, прозорості та публічності; реалізується виключно представниками громадськості (громадянами, іноземцями, особами без громадянства, фізичними особами-підприємцями та юридичними особами), шляхом прийняття участі в роботі Ради громадського контролю Державного бюро розслідувань і Дисциплінарної комісії Державного бюро розслідувань, через громадські об'єднання (громадські організації та спілки), медіа (аудіовізуальні, друковані та онлайн-медіа), а також особисто; передбачає широкий перелік форм реалізації, зокрема прийняття участі в засіданнях Ради громадського контролю Державного бюро розслідувань і Дисциплінарної комісії Державного бюро розслідувань, подання звернень і запитів на інформацію, проведення громадських експертиз, слухань, обговорень проектів нормативно-правових актів, які регламентують функціонування Державного бюро розслідувань, організація обговорень з представниками громадськості та медіа питань, які стосуються утвердження принципів відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань, зустрічей, конференцій, семінарів, круглих столів, форумів тощо; пріоритетними методами здійснення громадського контролю є ті, які застосовуються під час роботи з великим об'ємом інформації про роботу Державного бюро розслідувань, а саме ознайомлення, вивчення, збір, узагальнення, обробка, аналіз, оцінювання, перевірка і порівняння, а також спостереження (моніторинг) роботи Державного бюро розслідувань і його окремих працівників; як правило результати громадського контролю мають відповідне документальне оформ-

лення та незважаючи на свій рекомендаційний характер можуть вплинути на діяльність Державного бюро розслідувань.

Ключові слова: громадський контроль, громадський нагляд, Державне бюро розслідувань, Рада громадського контролю, об'єднання громадян, звернення громадян, медіа.

Husarov S. M., Makarenko M. M. Public control over the activities of the State Bureau of Investigation

The article examines the essence of public control over the activities of the State Bureau of Investigation, as well as the ways of its implementation. Based on which, the author formulated the features of public control over the activities of the State Bureau of Investigation: public control over the activities of public administration bodies, in particular the State Bureau of Investigation, is one of the manifestations of democracy; has a systematic nature, which actually indicates that such control is carried out constantly; its purpose is to ensure that the State Bureau of Investigation complies with human rights and freedoms, legality, discipline, transparency and publicity; is implemented exclusively by representatives of the public (citizens, foreigners, stateless persons, individual entrepreneurs and legal entities), by participating in the work of the Public Control Council of the State Bureau of Investigation and the Disciplinary Commission of the State Bureau of Investigation, through public associations (public organizations and unions), media (audiovisual, print and online media), as well as personally; provides for a wide range of forms of implementation, including participation in meetings of the Public Control Council of the State Bureau of Investigation and the Disciplinary Commission of the State Bureau of Investigation, submission of appeals and requests for information, holding public examinations, hearings, discussions of draft regulatory legal acts regulating the functioning of the State Bureau of Investigation, organization of discussions with representatives of the public and the media on issues related to the establishment of the principles of openness and transparency of the activities of the State Bureau of Investigation, meetings, conferences, seminars, round tables, forums, etc.; the priority methods of public con-

trol are those used when working with a large amount of information about the work of the State Bureau of Investigation, namely familiarization, study, collection, generalization, processing, analysis, evaluation, verification and comparison, as well as observation (monitoring) of the work of the State Bureau of Investigation and its individual employees; as a rule, the results of public control are appropriately documented and, despite their recommendatory nature, may influence the activities of the State Bureau of Investigation.

Key words: public control, public oversight, State Bureau of Investigation, Public Control Council, citizens' associations, citizens' appeals, media.

Постановка проблеми та її актуальність.

Явище громадського контролю має достатньо довгу історію становлення та розвитку, оскільки завжди вважалось провідним засобом забезпечення балансу між інтересами влади та суспільства. Державний і громадський контроль мають спільну основу, однакову мету, спільні принципи, методи та форми реалізації, а також схожі результати. Попри це вони органічно доповнюють одне одного, оскільки охоплюють різні сторони, напрями функціонування об'єкта контролю, адже частіше за все та сфера, що підпадає під перевірку державними органами та органами місцевого самоврядування, знаходиться поза межами громадського контролю, і навпаки. Останній дає можливість громадськості провести оцінку діяльності державних інституцій і визначити рівень виконання покладених на них завдань.

Тому, важливо забезпечити можливість здійснення громадського контролю за діяльністю державних інституцій, оскільки з одного боку — це запорука об'єктивної реалізації конституційних прав громадян, а з іншого — можливість підвищити якість і ефективність контролю за роботою усіх державних органів, зокрема Державного бюро розслідувань (далі — ДБР). Тож, громадський контроль — це діяльність яка поряд із схожим видом державного контролю існувала з моменту здобуття нашою державою незалежності, а його відмінні від державного контролю риси обумовлюють необхідність більш детального дослідження даного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М.В. Сіцінська [1, с. 115] та Г.А. Гончаренко [2, с. 164] досліджуючи здійснення громадського контролю у секторі безпеки та оборони визначають цю діяльність як множинність контрольно-наглядових заходів, які застосовуються інститутами громадянського суспільства з метою забезпечення

розвитку правовідносин, конституційного порядку, законності, дисципліни, прозорості та публічності. Проте слід відмітити, що ДБР має статус правоохоронного органу, а тому особливу цінність для нашого дослідження мають висновки Ю.А. Голодника про сутність громадського контролю за роботою правоохоронних органів як регламентований чинним законодавством «комплекс організаційно-правових заходів, що здійснюють громадяни, їх громадські об'єднання, діяльність яких спрямована на перевірку неухильного дотримання посадовими і службовими особами правоохоронних органів діяльності на основі й у відповідності з нормами права» [3, с. 273]. Разом із тим, наукові висновки та положення щодо здійснення громадського контролю в правоохоронній сфері, зокрема за діяльністю ДБР характеризуються епізодичністю. Про це свідчить відносно невелика кількість наукових розробок присвячених окресленій тематиці, зокрема визначено, що такий контроль може реалізовуватись у наступних формах: перевірка; аналіз звітів і інших відомостей [4, с. 548]. Проте такий перелік значно звужений і не враховує всіх форм громадського контролю визначених вище, а тому є неповним. І.О. Кісліцина під громадським контролем за діяльністю ДБР пропонує розуміти «систему механізмів і процедур, спрямованих на забезпечення прозорості, підзвітності та законності роботи Державного бюро розслідувань» [4, с. 549], яка реалізується переважно Радою громадського контролю (далі — РГК) ДБР. Нажаль ми не можемо визнати наведені положення інформативними.

Мета статті обумовлена необхідністю більш детального дослідження процесу реалізації громадського контролю на діяльність ДБР, яке буде ґрунтуватись, переважно на аналізі положень профільного закону, що регулює діяльність вказаного органу, зважаючи на відсутність комплексних досліджень у цьому питанні.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз Розділу V Закону України «Про державне бюро розслідувань» дав можливість зробити висновок, що в першу чергу громадський контроль здійснюється РГК ДБР (ст. 28). РГК ДБР має статус консультативно-дорадчого органу, що утворюється при ДБР, відповідно до Порядку формування складу Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань затвердженого указом Президента України від 05.02.2020 року № 42/2020 [5] та Положення про критерії оцінювання кандидата на посаду члена Ради громадського контролю при Державному

бюро розслідувань затверджене рішенням Конкурсної комісії з добору членів РГК при ДБР від 30.10.2024 [6]. До складу РГК ДБР входять 15 осіб, які обираються на підставі проведення конкурсу, який включає такі етапи: 1) оголошення про конкурс і подача заявок; 2) організація та проведення відкритого рейтингового голосування в мережі Інтернет; 3) написання есе на конкретну тему; 4) співбесіда з кандидатом; 5) оформлення результатів конкурсу, шляхом підготовки рейтингового списку; 6) обрання 15 кандидатур і їх подання на затвердження Директору ДБР [5].

РГК ДБР здійснює свою діяльність на підставі Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань затвердженого указом Президента України від 05.02.2020 року № 42/2020, яким визначено мету її створення, правові засади функціонування, принципи роботи, компетенцію тощо. Так, до завдань РГК ДБР віднесено: здійснення контролю за роботою ДБР а забезпечення прозорості його діяльності; розбудова взаємодії ДБР з іншими інституціями громадянського суспільства; надання вичерпних і достовірних відомостей керівній ланці ДБР та безпосередньо його Директору.

РГК ДБР працює відповідно до Регламенту Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань затвердженого Головою РГК ДБР від 15.01.2021 [7] у формі відкритих і (у виключних випадках) закритих засідань, які проводяться щонайменше чотири рази на рік, а рішення приймаються відкритим голосування більшістю голосів. Не зважаючи на те, що рішення РГК ДБР не є обов'язковими для виконання, вони повинні бути розглянуті ДБР. Треба визнати, що створення та діяльність подібних громадських рад є необхідним і ефективним інструментом реалізації громадського контролю, що усвідомлює не тільки влада, а і сучасне українське демократичне суспільство. Свідченням чого є ажітаж навколо участі у конкурсі з формування РГК ДБР, до прикладу в 2018 році документи подали 107 представників громадських організацій [8].

Між тим, контроль за діяльністю державних органів, у тому числі ДБР можуть здійснювати не тільки громадські організації, а і громадські спілки, тобто всі громадські об'єднання, які створені та функціонують відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» [9]. Організаційно-правова форма діяльності громадського об'єднання залежить від осіб, які є його засновниками, зокрема, якщо ними є фізичні особи – це

громадська організація, а якщо – юридична особа приватного права, то формою діяльності такого об'єднання буде громадська спілка.

Також громадський контроль реалізується шляхом прийняття участі представників РГК ДБР у роботі Дисциплінарної комісії (далі – ДК) ДБР, яка вирішує питання про притягнення чи не притягнення особи до дисциплінарної відповідальності. Представники РГК ДБР мають рівні з іншими членами ДК ДБР, серед яких: участь у засіданнях; голосування з питань, що відносяться на розгляд комісії; ознайомлення з матеріалами, які розглядаються комісією; вільно висловлювати свою думку з поставлених питань і викладати її письмово; ініціювання питань, які включаються до порядку денного комісії тощо [10, с. 4-5].

Для здійснення контролю за діяльністю ДБР представникам громадськості не обов'язково входити до складу вказаних вище комісій, оскільки вони можуть здійснювати його самостійно, шляхом подання колективних або індивідуальних звернень, тобто: пропозицій або зауважень, які містять положення рекомендаційного характеру стосовно функціонування органів публічної адміністрації, розвитку правовідносин, підвищення рівня життя і. т.п.; заяв, де громадяни висловлюють прохання щодо втілення їх законних прав і інтересів або ж прогалини і недоліки в роботі державних інституцій, посадових осіб, а також думки щодо їх усунення; клопотань, подаючи яке громадян висловлює прохання визнати її права, свободи чи певний правовий статус; скарг – «звернень з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб» [11] (ст. 3 Закону України «Про звернення громадян»).

Чинним законодавством передбачено ряд форм подання таких звернень, зокрема: усно, письмово, а також електронною поштою. Важливо, що б таке звернення було оформлено відповідно до вимог встановлених законодавством, а саме ст.ст. 5, 6 Закону України «Про звернення громадян», оскільки в іншому випадку воно не буде розглянуто. Розгляд звернення та надання відповіді на нього є обов'язковим і безкоштовним, а його строки чітко регламентовані вказаним нормативно-правовим актом: не більше 15 днів, місяця чи 45 днів, залежно від суті звернення. Отже, звертаючись до ДБР із зверненням громадяни можуть безпосередньо впливати на

його діяльність і роботу співробітників не тільки в частині забезпечення законності, а і оптимізації та усунення наявних недоліків.

Крім звернень, громадяни також можуть подавати запити на публічну інформацію, тобто звертатись із проханням «до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні» [12]. Такою публічною інформацією є зафіксовані відомості, які містяться на будь-яких доступних носіях інформації, та були створені під час здійснення державно-владної діяльності і перебувають у власності розпорядників публічної інформації, в тому числі тих, що наділені державно-владними повноваженнями. Тож розпорядник інформації зобов'язаний надати відповідну відомість за запитом, окрім тих, що мають обмежений доступ (конфіденційні, службові та таємні). Відповідно до п. 4 Розділу I Порядку забезпечення доступу до публічної інформації у Державному бюро розслідувань та його територіальних управліннях затвердженого наказом ДБР від 05.01.2023 № 8 органи ДБР «є розпорядниками публічної інформації, відображеної та задокументованої будь-якими засобами та на будь-яких носіях, що була отримана або створена у процесі здійснення органами Державного бюро розслідувань своїх повноважень, передбачених чинним законодавством» [13]. Наведене положення не поширюється на інформацію яка: перебуває у володінні інших держав, їх органів і суб'єктів, що мають міжнародний статус (міжнародні організації, бюро, комісії тощо); була створена в результаті акумулювання, аналізу та структуризації відомостей.

У ДБР право на доступ до публічної інформації забезпечується двома способами: оприлюднення її на офіційному веб-сайті органу, Єдиному державному веб-порталі відкритих даних, інформаційних і ознайомчих стендах встановлених у установах ДБР, а також безпосередньо шляхом надання інформації за отриманим запитом. Останні після їх отримання та реєстрації підлягають попередньому розгляду, під час якого вирішуються наступні питання: чи відповідає поданий запит на інформацію встановленим законодавством вимогам; чи належить запитувана інформація до публічної інформації; чи є ДБР розпорядником запитуваної інформації; складання проекту резолюції для виконання документу.

Розділом IV Порядку забезпечення доступу до публічної інформації у Державному бюро розслідувань та його територіальних управліннях затвердженого наказом ДБР від 05.01.2023 № 8 встановлено низку правил щодо надання

відповідей на запит про публічну інформацію, які стосуються: скорочених строків надання відповідей у випадку якщо він стосується «захисту життя чи свободи особи, відомостей щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту» [13] (п. 21); збільшення строку розгляду запиту до 20 днів, якщо відповідь на запит про надання публічної інформації потребує обробки великого масиву відомостей (п. 22); перенаправлення запиту до іншого розпорядника публічної інформації, за умови, що ДБР не є розпорядником запитуваної інформації, але йому відомо хто саме володіє такими відомостями (п. 23); необхідності дозволу слідчого, якщо запитувана інформація стосується ходу досудового розслідування (п. 24); врахування законодавчих положень Закону України «Про захист персональних даних» у випадку надання інформації про особу (п. 25); неможливості надання даних, якщо вони віднесені до інформації з обмеженим доступом (п. 26).

Контроль за діяльністю ДБР із боку громадськості може бути реалізована і через медіа, тобто через «засоби поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою» [14].

Від так громадськість може реалізовувати контроль за роботою ДБР будучи суб'єктами у сферах аудіовізуальних, друкованих і онлайн-медіа. Аудіовізуальні медіа створюються і функціонують з метою створення програм, що мають широку мету, зокрема інформування суспільства про події в державі та світі, а також створення та поширення розважальних і навчальних програм. Друковані медіа поширюють інформацію на друкованих носіях уніфікованої форми, які виходять з певною періодичністю. В свою чергу онлайн-медіа може поширювати інформацію в мережі Інтернет на власних інтернет-ресурсах, шляхом створення цифрового текстового, візуального, аудіо- контенту. Відповідно до статей 15, 16, 21 Закону України «Про медіа» суб'єктами у сфері аудіовізуальних медіа можуть бути фізичні (громадяни, іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні чи фізична особа-підприємець) та юридичні особи зареєстровані в Україні.

Висновки. У підсумку можемо сформулювати наступні ознаки громадського контролю за діяльністю ДБР:

— громадський контроль за діяльністю органів публічної адміністрації, зокрема ДБР є одним із проявів демократії;

— має систематичний характер, що фактично свідчить, що такий контроль проводиться постійно;

— його метою є забезпечення дотримання ДБР прав і свобод людини, законності, дисципліни, прозорості та публічності;

— реалізується виключно представниками громадськості (громадянами, іноземцями, особами без громадянства, фізичними особами-підприємцями та юридичними особами), шляхом прийняття участі в роботі РГК ДБР і ДК ДБР, через громадські об'єднання (громадські організації та спілки), медіа (аудіовізуальні, друковані та онлайн-медіа), а також особисто;

— передбачає широкий перелік форм реалізації, зокрема прийняття участі в засіданнях РГК ДБР і ДК ДБР, подання звернень і запитів на інформацію, проведення громадських експертиз, слухань, обговорень проектів нормативно-правових актів, які регламентують функціонування ДБР, організація обговорень з представниками громадськості та медіа питань, які стосуються утвердження принципів відкритості та прозорості діяльності ДБР, зустрічей, конференцій, семінарів, круглих столів, форумів тощо;

— пріоритетними методами здійснення громадського контролю є ті, які застосовуються під час роботи з великим об'ємом інформації про роботу ДБР, а саме ознайомлення, вивчення, збір, узагальнення, обробка, аналіз, оцінювання, перевірка і порівняння, а також спостереження (моніторинг) роботи ДБР і його окремих працівників;

— як правило результати громадського контролю мають відповідне документальне оформлення та незважаючи на свій рекомендаційний характер можуть вплинути на діяльність ДБР.

Необхідно визнати, що створення сучасних органів, у тому числі правоохоронних, здійснюється з урахуванням досвіду роботи ідентичних органів у інших державах. Значну роль у створенні та становленні того чи іншого органу відіграють міжнародні організації, які перманентно приймають участь у удосконаленні функціонування органів публічної адміністрації та виконують певні контрольну функції, а тому їх діяльність може стати предметом подальших наукових пошуків.

Література

1. Сіцинська М. В. Елементи громадського контролю в системі демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 112–115.
2. Гончаренко Г. А. Актуальні питання публічного та приватного права. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 160–167. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.32>.
3. Голодник Ю. А. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 271–274. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/62>.
4. Кісліцина І. О. До питання про демократичний цивільний контроль за діяльністю Державного бюро розслідувань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 547–549. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/130>.
5. Питання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань: указ Президента України від 05.02.2020 № 42/2020 // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2020/conv#n93>.
6. Положення про критерії оцінювання кандидата на посаду члена Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань: рішення Конкурсної комісії з добору членів Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань від 30.10.2024. Правові засади / Офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/rgk/polozhennya-pro-kriterii-ocinyuvannya.pdf>.
7. Регламент Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань затверджений Головою Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань від 15.01.2021. Правові засади / Офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/rgk/rgk1-2.pdf>.
8. 107 громадських об'єднань хочуть увійти до Ради громадського контролю при ДБР (14.03.2018) // Для ЗМІ / Офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/news/107_gromadskih_obednan_hochut_uvityi_do_radi_gromadskogo_kontrolyu_pri_dbr.
9. Про громадські об'єднання: закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. База даних «Законодавство України» / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#n293>.
10. Про затвердження положення про Дисциплінарну комісію Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 06.01.2021 № 7. Правові засади / Офіційний веб-сайт Державного

бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-disciplinarnu-komisiyu-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan.PDF>.

11. Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#n9>.

12. Про публічну інформацію: закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#n159>.

13. Про затвердження Порядку забезпечення доступу до публічної інформації у Державному бюро розслідувань та його територіальних управліннях: наказ Державного бюро розслідувань від 05.01.2023 № 8. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008911-23#Text>.

14. Про медіа: закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n172>.

Гусаров С. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,*

член-кореспондент

*Національної академії правових наук України,
професор кафедри адміністративного права*

та процесу

*Харківського національного університету
внутрішніх справ*

Макаренко М. М.,

аспірант

*Харківського національного університету
внутрішніх справ*

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ніколенко Л. М.

У статті досліджено принцип верховенства права як ключовий універсальний механізм забезпечення прав людини в умовах сучасних глобальних викликів, трансформацій політичних режимів та ерозії демократичних інституцій. Звернута увага на зростаючу актуальність цієї проблематики в контексті міжнародних криз, конфліктів, авторитарних тенденцій і загального ослаблення довіри до державних інституцій, включно з тими, що традиційно вважаються гарантами демократії. Верховенство права розглядається як багатокомпонентне правове явище, що включає правову визначеність, обмеження публічної влади законом, ефективний доступ до правосуддя, юридичну рівність і незалежність судової влади. Метою статті є не лише виявлення теоретико-правових засад верховенства права, а й дослідження його ролі як системоутворювального чинника правової держави та дієвого інструменту для реального гарантування прав людини. Визначено, що верховенство права є основою правових систем, забезпечуючи стабільність, передбачуваність і справедливість у відносинах між державою та особою.

Висвітлено еволюцію принципу верховенства права від античної філософської думки до сучасного розуміння в міжнародному правовому порядку. Значну увагу приділено аналізу практичного втілення цього принципу в умовах надзвичайного стану, цифровізації публічного управління, реформування правових систем і впровадження міжнародних стандартів прав людини.

Обґрунтовано, що без реалізації принципу верховенства права будь-які декларації про дотримання прав людини залишаються формальними та не мають практичного значення. Запропоновано системне бачення зміцнення правового регулювання у цій сфері та наголошено на необхідності комплексного підходу до імплементації цього принципу в національну правову політику.

Акцентовано увагу на необхідності посилення інституційної спроможності, розвитку правової культури, гармонізації національного права з міжнародними стандартами та забезпечення прозорості та підзвітності влади. Особливої актуальності ці питання набувають у перехідних суспільствах та в умовах воєнного стану, де ризики порушення прав людини є значно вищими.

Ключові слова: верховенство права, права людини, правова держава, імплементація прав людини, міжнародні стандарти.

Nikolenko L. M. The rule of law as a universal principle of ensuring human rights in modern conditions

The article examines the principle of the rule of law as a key universal mechanism for ensuring human rights in the context of modern global challenges, transformations of political regimes and the erosion of democratic institutions. Attention is drawn to the growing relevance of this issue in the context of international crises, conflicts, authoritarian tendencies and the general weakening of trust in state institutions, including those traditionally considered guarantors of democracy. The rule of law is considered as a multi-component legal phenomenon, which includes legal certainty, limitation of public power by law, effective access to justice, legal equality and independence of the judiciary. The aim of the article is not only to identify the theoretical and legal foundations of the rule of law, but also to study its role as a system-forming factor of the rule of law and an effective tool for the real guarantee of human rights. It is determined that the rule of law is the basis of legal systems, ensuring stability, predictability and justice in relations between the state and the individual.

The evolution of the principle of the rule of law from ancient philosophical thought to modern understanding in the international legal order is highlighted. Considerable attention is paid to the analysis of the practical implementation of this principle in conditions of a state of emergency, digitalization of public administration, reform of legal systems and the implementation of international human rights standards.

It is substantiated that without the implementation of the principle of the rule of law, any declarations of respect for human rights remain formal and have no practical significance. A systemic vision of strengthening legal regulation in this area is proposed and the need for a comprehensive approach to implementing this principle in national legal policy is emphasized.

Attention is focused on the need to strengthen institutional capacity, develop legal culture, harmonize national law with international standards and ensure transparency

and accountability of authorities. These issues are particularly relevant in transitional societies and in conditions of martial law, where the risks of human rights violations are much higher.

Key words: *rule of law, human rights, rule of law, implementation of human rights, international standards.*

Постановка проблеми та її актуальність.

У сучасному світі, що характеризується глибокими трансформаціями політичних режимів, глобалізацією та зростанням викликів до демократичних цінностей, проблема забезпечення прав людини набуває особливої актуальності. У цьому контексті принцип верховенства права виступає як фундаментальний орієнтир, що визначає не лише архітектуру національних правових систем, але й забезпечує сталість, передбачуваність та справедливість у правовідносинах між державою і особою. Саме верховенство права є тією універсальною категорією, яка поєднує правову рівність, недопущення свавілля влади, ефективний доступ до правосуддя та належне врядування, створюючи умови для реального здійснення прав і свобод людини.

Проте на тлі сучасних викликів — збройних конфліктів, ерозії демократичних інституцій, зростання авторитарних тенденцій і криз верховенства права навіть у розвинених демократіях — постає необхідність глибшого осмислення цього принципу та його практичного втілення. Зокрема, актуальним є аналіз того, як верховенство права реалізується в умовах надзвичайного стану, правових реформ, цифровізації публічного управління, а також у процесі імплементації міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти верховенства права неодноразово досліджувалися в науковій літературі, зокрема в роботах М. Буроменського, С. Головатого, Н. Камінської, М. Козюбри, Л. Лобойка, Р. Луцького, Н. Оніщенко, О. Петришина, С. Погребняка, А. Пухтецької, П. Рабіновича та інших поважних вчених.

Метою статті є дослідження ролі верховенства права як ключового механізму забезпечення прав людини в умовах сучасного світу, аналіз міжнародних стандартів та національних практик їхнього застосування, а також виявлення проблем та перспектив зміцнення правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Верховенство права (rule of law) у сучасному правовому дискурсі посідає провідне місце як наріжний камінь

демократичного ладу та ефективного механізму захисту прав людини. Його універсалізм полягає у здатності забезпечити баланс між владними повноваженнями держави та правами і свободами особи, запобігаючи свавіллю й правовому нігілізму.

Ідея верховенства права бере свій початок ще з античності, де філософи, зокрема Арістотель, підкреслювали необхідність панування закону над свавільною волею правителя. Проте як сформоване поняття верховенство права закріплюється у європейській правовій традиції значно пізніше — у працях англійського вченого Albert Venn Dicey, який у своїй фундаментальній праці *An Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (1885) сформулював три базові постулати верховенства права: перевага права над свавіллям влади, рівність усіх перед законом і домінування судових механізмів захисту прав [1].

У XX столітті концепція зазнала трансформації під впливом міжнародного правозахисного руху, формування системи ООН і практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). Зокрема, у рішенні *Broniowski v. Poland* (2004) ЄСПЛ наголосив на системній вразливості правової системи, що виникає внаслідок дефіциту верховенства права [2]. Слід визнати, що у практиці ЄСПЛ принцип верховенства права постає як імпліцитна умова реалізації прав, гарантованих Конвенцією. У сучасному розумінні, запропонованому Венеційською комісією Ради Європи, верховенство права охоплює не лише формальні, а й матеріальні елементи: юридичну визначеність, заборону свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, рівність перед законом, пропорційність і підзвітність державної влади [3]. Також важливим є внесок Tom Bingham, колишнього головного судді Великої Британії, який у праці *The Rule of Law* (2010) підкреслює, що верховенство права повинне забезпечувати не лише формальну законність, а й справедливість законодавства, ефективність його застосування та захист основних прав особи [4].

У контексті українського конституціоналізму принцип верховенства права набув імперативного значення, будучи закріпленим у статті 8 Конституції України як базова засада функціонування правової держави [5]. Отже, верховенство права — основоположний принцип правової держави, без якого неможливе здійснення прав та свобод [6, с. 49].

Слід підкреслити, що принцип верховенства права виступає не лише абстрактною юридичною категорією, а фундаментальною передумовою

реалізації, захисту та гарантування прав людини [7, с. 82–86]. У контексті сучасного правового дискурсу він набуває особливої ваги як системоутворювальний чинник, що забезпечує баланс між публічною владою та індивідом, унеможливорює свавілля держави та створює середовище правової передбачуваності. Верховенство права забезпечує низку ключових елементів, без яких будь-які гарантії прав залишаються суто декларативними:

1) правову визначеність — кожна особа повинна мати можливість передбачити правові наслідки своїх дій, знати свої права та доступні способи їх захисту. Правова визначеність є фундаментальним елементом верховенства права та однією з ключових гарантій ефективної реалізації прав людини. Вона передбачає, що норми права мають бути чіткими, доступними для розуміння, передбачуваними у застосуванні, а особа — повинна мати реальну можливість передбачити правові наслідки своїх дій або бездіяльності. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що право має бути сформульоване з достатньою точністю, щоб особа могла — за необхідності, за допомогою юриста — передбачити наслідки застосування того чи іншого нормативного акта. У справі *Sunday Times v. the United Kingdom* (1979) суд підкреслив, що норма права вважається такою, що «існує», лише тоді, коли вона є «доступною для громадян і передбачуваною у своєму застосуванні» [8]. З огляду на це, можна визнати, що правова визначеність виконує подвійну функцію: гарантує захист від свавілля з боку держави, створює умови для довіри громадян до правової системи. У контексті прав людини правова визначеність є не лише технічною якістю законодавства, а й матеріальною гарантією, яка дозволяє особі реалізовувати свої права на засадах прозорості, стабільності та юридичної безпеки;

2) обмеження публічної влади законом — жоден орган державної влади не може діяти свавільно або поза межами закону. Тобто, принцип обмеження публічної влади законом полягає в забороні свавільного втручання держави в правовий простір особи. Це означає, що органи державної влади мають діяти виключно на підставі, в межах повноважень і у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. Конституційний Суд України (далі — КСУ) у своєму рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 наголосив, що «влада не може здійснюватися у спосіб, що не передбачений правом, оскільки це суперечить принципу верховенства права», і що саме законність є базовим критерієм допустимості дій публічної

влади [9, с. 402–410]. З наукової точки зору, верховенство права означає не просто формальне панування закону, а наявність правових обмежень для держави, які забезпечують її відповідальність перед суспільством [10, с. 24–35]. Тобто право — це не лише інструмент держави, а й засіб її обмеження в ім'я захисту людини. Таким чином, правове обмеження публічної влади є імперативною умовою правової держави, без якої реалізація прав людини стає ілюзорною;

3) ефективний доступ до правосуддя є одним із визначальних елементів верховенства права та передумовою реального захисту прав і свобод людини. Це означає, що кожна особа повинна мати реальну, не лише формальну можливість звернутися до незалежного, безстороннього й компетентного суду для захисту своїх прав, а також отримати справедливе судові рішення у розумний строк. ЄСПЛ у численних рішеннях наголошує, що ст. 6 Європейської конвенції з прав людини вимагає не лише доступу до суду як інституції, але й ефективності такого доступу. Зокрема, у справі *Golder v. the United Kingdom* (1975) суд вперше визнав, що право на суд передбачає право на доступ до суду як таке, що є невід'ємною частиною справедливого судочинства [11]. Венеційська комісія підкреслює, що ефективний доступ до правосуддя передбачає: наявність процедур, які є доступними, прозорими і зрозумілими; відсутність надмірних процесуальних або фінансових бар'єрів; право на юридичну допомогу у випадках, коли це необхідно [3]. Згідно з позицією КСУ, доступ до правосуддя є конституційною гарантією, що забезпечує верховенство права. У своєму рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 він зазначив, що ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права [12]. Ефективний доступ до правосуддя — це не лише технічна або процесуальна категорія, а й гарантія реального впливу особи на правову дійсність [13, с. 137–139]. Таким чином, ефективний доступ до правосуддя є основою реалізації інших прав людини, оскільки без можливості їх судового захисту вони залишаються декларативними;

4) дотримання принципу юридичної рівності — закон є однаковим і обов'язковим для всіх, в тому числі для органів державної влади та посадових осіб. Принцип юридичної рівності виступає не лише формально-правовою нормою, а онтологічним ядром правової держави, що виражає ціннісну

установку на неупереджене, однакове ставлення держави до кожної особи, незалежно від її соціального, політичного чи економічного статусу. У контексті верховенства права юридична рівність функціонує як інструмент легітимації публічної влади: держава втрачає моральне право на примус, якщо її норми та механізми не є універсальними. Рівність перед законом і судом — це не лише питання процедури, але й сутнісна вимога справедливості, що забезпечує внутрішню цілісність правопорядку. Конституція України у ст. 24 закріплює юридичну рівність як універсальну гарантію для всіх громадян [5]. Більше того, юридична рівність поширюється і на публічну владу, яка має діяти на підставі та в межах закону. У цьому контексті держава, її органи та посадові особи також є суб'єктами права, на яких поширюється обов'язок дотримання норм — в тому числі у тих випадках, коли вони самі є стороною у спорі. Таким чином, юридична рівність є ключовою імпліцитною вимогою до правової системи, що обумовлює як формальну рівність правового статусу осіб, так і матеріальну рівність можливостей щодо їх реалізації. Це, у свою чергу, є запорукою справедливості, довіри до інституцій та стійкості демократичного ладу;

5) незалежність судової влади є фундаментальною передумовою реалізації принципу верховенства права. Вона означає не лише відсутність прямого тиску з боку інших гілок влади, а й інституційну, функціональну та особисту автономію суддів, що гарантує їхню здатність приймати рішення виключно на основі закону, фактів справи та власного сумління. Отже, суд має бути вільним від політичного, адміністративного, економічного чи будь-якого іншого впливу, незалежно від його джерела. Без такої незалежності, правосуддя втрачає свою легітимність, а право — свою захисну функцію. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що ознаки незалежності включають спосіб призначення суддів, тривалість повноважень, гарантії проти тиску та зовнішній вигляд неупередженості (див. *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, 1984) [14]. Базові стандарти судової незалежності сформульовані у:

— Бангалорських принципах поведінки суддів (2002), які визначають, що незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи у суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах [15];

— Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Рес (2010)12, де встановлено, що «незалежність судової влади забезпечує кожній особі право на справедливий суд і тому є не привілеєм суддів, а гарантією поваги до прав людини та основоположних свобод, що дає змогу кожній особі відчувати довіру до судової системи» [16];

— Конституції України, де ст. 126 передбачає гарантії недоторканності, незмінюваності та спеціальної процедури звільнення суддів [5].

У демократичному суспільстві незалежність суду не є привілеєм суддів, а правом кожного на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [17].

Отже, верховенство права не має бути лише декларацією — воно повинне втілюватися через практичні механізми, що забезпечують його дієвість у повсякденному житті. Недостатньо проголосити верховенство права як конституційний або політичний принцип — його справжня цінність полягає в ефективному функціонуванні відповідних інституцій, процедур і гарантій. Інакше цей принцип перетворюється на риторичну фікцію, що не змінює правової реальності. Крім того, правова держава не може існувати лише у сфері символів — вона має існувати у сфері реальних суспільних відносин. Це означає, що верховенство права повинне проявлятися у щоденній правозастосовній практиці, у прогнозованості судових рішень, у реальній підконтрольності публічної влади, у наявності незалежного та доступного суду, в ефективному механізмі контролю за дотриманням прав людини. Особливої актуальності це набуває у країнах з перехідною демократією або в умовах воєнного стану, де спокуса обґрунтувати обмеження прав «вищими цілями» є надзвичайно сильною. Таким чином, реалізація верховенства права — це завжди питання інституційної спроможності, політичної волі та правової культури. І саме на цьому ґрунті вимірюється не формальна наявність цього принципу, а ступінь його вкоріненості в суспільстві.

Висновки. Верховенство права є не просто теоретичною конструкцією, а дієвим механізмом забезпечення гідності, свободи та рівності особи. В умовах сучасних глобальних викликів його захист і розвиток є обов'язком як національних, так і міжнародних суб'єктів права. Лише через утвердження верховенства права можливо гарантувати реальність прав людини та побудову справедливої, правової держави. Удосконалення верховенства права як універсального принципу

забезпечення прав людини потребує: інституційної стабільності та незалежності судової влади; розроблення міжнародних стандартів регулювання цифрових технологій, зокрема в сфері захисту даних; ефективного конституційного контролю; розвитку правової культури та освіти; забезпечення прозорості та підзвітності органів публічної влади; гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами; посилення ролі міжнародних організацій, таких як ООН, у моніторингу дотримання прав людини. Особливої ваги набуває синергія між національними правовими системами та системою міжнародного права прав людини.

Література

1. Dicey A.V. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan, 1885. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/introductiontost00diceuoft>
2. Broniowski v. Poland: European Court of Human Rights, application no. 31443/96, judgment of 22 June 2004. *Hudoc*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-61828%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-61828%22]})
3. Venice Commission. Rule of Law Checklist. 2016. *Venice*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e)
4. Bingham T. The Rule of Law. London: Penguin Books, 2010. *Penguin Books Limited*. URL: <https://www.penguin.co.uk/books/180387/the-rule-of-law-by-bingham-tom/9780141034539>
5. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Скрипнюк О. В. Принцип верховенства права і держава: деякі питання методологічного забезпечення теоретичного аналізу проблеми. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 9. С. 49–56.
7. Ніколенко Л. М. Визначення принципу верховенства права в господарському судочинстві. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 82–86.
8. Sunday Times v. the United Kingdom: European Court of Human Rights, application no. 6538/74, judgment of 26 April 1979. *Hudoc*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57584%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57584%22]})
9. Рішення Конституційного Суду України № 15-рп від 02.11.2004 р. у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2004 / відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. К. : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
10. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24–35.
11. Golder v. the United Kingdom: European Court of Human Rights, judgment of 21 February 1975, series A no. 18. *Hudoc*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. *Офіційний сайт Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>
13. Ніколенко Л.М. Доступність до правосуддя в умовах проведення судової реформи: матеріали Всеукраїнської наук – практ. конф. присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.). Вінниця. 2019. С. 137–139.
14. Campbell and Fell v. the United Kingdom: European Court of Human Rights, judgment of 28 June 1984, application no. 7819/77. *Hudoc*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57456%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57456%22]})
15. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року: Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23. *Офіційний сайт Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
16. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: схвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів. *Офіційний сайт Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text
17. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

Ніколенко Л. М.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громади
Донецького державного університету
внутрішніх справ

«ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВИ» (STATE CAPTURE): ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ

Пікуля Т. О.

У статті розглядається поняття «захоплення держави» (state capture) як складної форми системної корупції, що проявляється в нерівноправному впливі приватних інтересів на формування державної політики, законодавчих та адміністративних актів, призначення осіб на ключові керівні посади й розподіл державних ресурсів. Акцент зроблено на українському контексті: проаналізовано організаційні особливості діяльності таких інституцій, як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) та Офіс Президента України, де формальні повноваження часто використовуються для задоволення приватних чи кланових інтересів з порушенням конституційних норм.

Мета дослідження - з'ясувати теоретико-правовий зміст поняття «захоплення держави», виокремити характерні ознаки цього явища та окреслити його відмінності від близького за природою, але іншого за змістом поняття «кризова держава». Методологічна основа роботи ґрунтується на комплексному застосуванні методів історико-юридичного аналізу, порівняльно-правового та формально-логічного дослідження. Здійснено системний огляд наукових праць українських і зарубіжних дослідників, зокрема Дж. Геллмана, Г. Зеленько, а також результатів емпіричних досліджень Світового банку.

У результаті дослідження виокремлено шість ключових ознак явища «захоплення держави»: 1) легалізація приватних інтересів через формальні державні механізми; 2) викривлення законодавчого процесу в інтересах вузьких груп; 3) контроль над судовою системою шляхом призначення лояльних суддів або прямого впливу на судові рішення; 4) концентрація влади засобами маніпулювання виборчим законодавством та інформаційним простором; 5) системний корупційний характер управлінських процесів, який веде до нерозподілу державних ресурсів на користь широкого загалу.

Порівняльний аналіз із категорією «кризова держава» дозволив встановити, що, на відміну від хаотичної дезінтеграції, притаманної кризовій, «захоплена» держава формально зберігає свою інсти-

туційність, однак функціонує в інтересах обмеженої групи осіб, що підриває легітимність влади та призводить до економічних і соціальних дисбалансів.

Наукова новизна статті полягає в комплексному правовому осмисленні «захоплення держави» як окремої форми корупційного прояву, що відрізняється від поняття «регуляторного захоплення» і «кризової держави». Запропоновано визначення, яке підкреслює системність та легітимацію приватних інтересів через державні інститути, а також окреслено відмінності між «захопленою» та «кризовою» формами дисфункції державності.

Висновки дослідження підтверджують, що Україні притаманні всі виокремлені ознаки «захоплення держави». Практична значущість полягає у розробці рекомендацій щодо посилення прозорості та підзвітності державних органів, удосконалення антикорупційного законодавства та зміцнення інституту незалежного судоустрою.

Ключові слова: захоплення держави, state capture, корупція, публічна влада, інституційна захищеність, кризова держава.

Pikulia T. O. «State capture»: theoretical and legal characteristics of the concept

This article examines the concept of “state capture” as a complex form of systemic corruption, manifested in the unequal influence of private interests on the shaping of public policy, the adoption of legislative and administrative acts, the appointment of key officials, and the distribution of state resources. The focus is placed on the Ukrainian context: the organizational features of institutions such as the National AntiCorruption Bureau of Ukraine (NABU), the National Security and Defense Council of Ukraine (NSDC), and the Office of the President of Ukraine are analyzed, where formal powers are frequently leveraged to satisfy private or clan interests in violation of constitutional norms.

The objective of the study is to clarify the theoretical content of the concept of “state capture”, to identify its characteristic features, and to delineate how it differs from the closely related but substantively distinct notion of the “crisis state”. The methodological foundation of the work rests on a comprehensive

application of historical legal analysis, comparative legal, and formal logical methods. A systematic review was conducted of the scholarly literature by Ukrainian and foreign researchers—particularly J. Hellman and H. Zelenko—as well as empirical studies carried out by the World Bank.

The research identifies six key attributes of the “state capture” phenomenon: 1) legalization of private interests through formal state mechanisms; 2) distortion of the legislative process in favor of narrow interest groups; 3) control over the judiciary by appointing compliant judges or directly influencing judicial decisions; 4) concentration of power through manipulation of electoral legislation and the information space; 5) a systemic corrupt nature of governance processes that prevents equitable distribution of state resources.

A comparative analysis with the category of the “crisis state” shows that, unlike the chaotic disintegration typical of a crisis state, a “captured” state formally preserves its institutional structures but operates to benefit a limited group of actors, thereby undermining the legitimacy of authority and causing economic and social imbalances.

The scientific novelty of the article lies in its comprehensive legal conceptualization of “state capture” as a distinct form of corruption, differentiated from both “regulatory capture” and the “crisis state”. The proposed definition emphasizes the phenomenon’s systemic nature and the legitimization of private interests via state institutions, while clearly delineating the divergences between captured and crisis forms of state dysfunction.

The conclusions confirm that Ukraine exhibits all identified features of “state capture”. The practical significance of the study lies in the formulation of recommendations to enhance the transparency and accountability of state bodies, to refine anticorruption legislation, and to reinforce the independence of the judiciary.

Key words: state capture, corruption, public authority, institutional safeguards, crisis state.

Постановка проблеми та її актуальність.

В Україні, разом із категорією «захоплення держави» набула актуальності одна із її форм, що позначається поняттям «викрадачі держави» – це суб’єкти, які фактично перетворили в приватну власність державні інститути. Відповідне явище має місце тоді, коли формально такі суб’єкти належать до органів публічної влади, але повністю контролюються та взагалі функціонують, обслуговуючи інтереси вузьких, часто непублічних осіб чи певних груп, або/і власні приватні інтереси.

Особливість організації діяльності державних інституцій в Україні полягає у тому, що деякі органи були створені або діють із порушенням конституційних норм. У більшості випадків проблема полягає не в самій ідеї створення органів,

а у способі їх формування, підпорядкування чи призначення керівництва. За роки незалежності були створені органи державної влади, діяльність чи спосіб створення яких викликав суперечки щодо їхньої конституційності. Ось окремі приклади:

1. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) було створено на основі Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» у 2015 році. Однак Конституційний Суд України у 2020 році визнав неконституційним указ Президента України про призначення Артема Ситника директором НАБУ [2], оскільки Президент не має повноважень створювати органи виконавчої влади або призначати їхніх керівників. Незважаючи на це, діяльність НАБУ продовжується, а відповідний закон був частково змінений для усунення конфлікту.

2. Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) є конституційним органом, створеним на основі статті 107 Конституції України. Проте за останні роки значно розширилися її повноваження через рішення Президента України. У 2018 році РНБО фактично почала виконувати функції судової влади, запроваджуючи санкції проти фізичних та юридичних осіб [2]. Критики вказували, що такі повноваження суперечать Конституції України, оскільки РНБО не є судовим органом, а санкції проти громадян України мають ухвалюватися лише за рішенням суду [3].

3. Найбільш яскравий приклад, який підпадає під категорію «захоплення держави», пов’язаний із функціонуванням Офісу Президента України (ОПУ). Згідно чинного законодавства ОПУ є консультативно-дорадчим органом, що забезпечує роботу Президента України. Втім, у суспільстві часто виникають звинувачення у тому, що ОПУ фактично узурпує функції виконавчої влади, що суперечить принципам Конституції України [4].

Вищенаведені аргументи демонструють, що дослідження категорії «захоплення держави» є надзвичайно важливим для розуміння механізмів, які дозволяють приватним інтересам впливати на державну політику, та для розробки ефективних заходів протидії, спрямованих на забезпечення прозорості та підзвітності державних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «захоплення держави» (state capture) уперше був використаний Світовим банком у 2000 році для опису ситуацій у країнах Центральної Азії, де малі корумповані групи використовували свій вплив на державних посадовців для привласнення державних рішень з метою зміцнення власних економічних позицій [5].

В науковому дискурсі відповідне поняття з'явилося наприкінці 1990-х років у контексті дослідження політичних та економічних трансформацій у постсоціалістичних країнах Східної Європи та колишнього Радянського Союзу. Цей термін був введений для опису ситуацій, коли приватні інтереси, зокрема великі корпорації або олігархи, впливають на формування державної політики, законодавства та регуляторних норм з метою отримання власної вигоди, що суперечить інтересам суспільства.

Одним із перших дослідників, які систематизували це явище, був Джоел С. Геллман, який у співавторстві з Гері Джонсом та Даніелем Кауфманом опублікував статтю «Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies» у вересні 2001 року [6]. У цій роботі автори визначили «захоплення держави» як спроби фірм впливати на формування законів, політики та управління державою на свою користь шляхом підкупу державних посадовців.

Дослідження Джоел С. Геллмана та його колег базувалося на опитуванні майже 4 000 підприємств у 22 країнах з перехідною економікою, що дозволило їм виміряти рівень цього явища та порівняти його між різними державами. Вони виявили, що «захоплення держави» є однією з найнебезпечніших форм корупції, яка підриває демократичні інститути та гальмує економічний розвиток [7].

Згодом поняття «захоплення держави» стало широко використовуватися в політичній науці та економіці для аналізу корупційних практик у різних країнах, зокрема в Україні, де олігархи відігравали значну роль у політичному житті. Дослідники зазначають, що цей феномен є характерним для суспільств із слабкими інституціями та перехідною економікою, де відсутні ефективні механізми протидії корупції та забезпечення прозорості державного управління [8].

Самостійним предметом наукового дослідження поняття «захоплення держави» постало у роботі Галини Зеленько «Феномен Capture State: зміст, наслідки і особливості функціонування в Україні», у якій авторка дослідила природу та наслідки «захоплення держави» в українському контексті [9].

Вагомий внесок у розробку досліджуваної теми внесла наукова стаття «Black, grey or white? Finding the new shade of corruption in Ukraine». У цій праці Анна Марковська та Олексій Сердюк проаналізували корупційні практики в Україні, зокрема феномен «захоплення держави» організованими злочинними групами [10].

Метою цієї статті є з'ясування теоретико-правового змісту поняття «захоплення держави».

Виклад основного матеріалу. Із проаналізованих нами вище наукових публікацій випливає, що поняття «захоплення держави» виникало як реакція на нові форми корупції, що з'явилися в період трансформації постсоціалістичних країн, і стало важливим інструментом для розуміння та аналізу взаємодії між приватними інтересами та державними інституціями в сучасному світі.

Дослідники виділяють кілька ключових аспектів, які притаманні поняттю «захоплення держави»:

1. Вплив на формування законів та політики. На відміну від інших форм корупції, які зазвичай спрямовані на вибіркове застосування вже існуючих законів, захоплення держави передбачає вплив на формування нових законів та політики, що захищають та просувають інтереси впливових акторів.

2. Роль приватних інтересів. Приватні інтереси, зокрема великі корпорації або олігархи, можуть маніпулювати державними інституціями, такими як законодавча та виконавча влада, міністерства та судова система, або впливати через корумпований виборчий процес, щоб забезпечити прийняття рішень на свою користь.

3. Відмінність від регуляторного захоплення. Хоча поняття «регуляторне захоплення» стосується впливу на конкретні регуляторні органи, захоплення держави охоплює ширший спектр державних функцій, включаючи формування конституційних та законодавчих норм, призначення на ключові посади та розподіл державних ресурсів.

У контексті пострадянських країн, зокрема України, явище захоплення держави автори наукових праць пов'язують з олігархічними структурами, які, використовуючи політичний вплив, встановлюють правила гри на користь власного бізнесу. Що призводить до обмеження конкуренції, монополізації певних секторів економіки та отримання преференцій у доступі до державних ресурсів. Тобто, стосується ситуації, коли окремі особи, групи, бізнес-структури або інші приватні інтереси впливають на державні органи, політиків або державну політику з метою отримання вигоди. У цьому випадку державні рішення приймаються не в інтересах суспільства, а на користь вузького кола осіб [11].

На основі наведених точок зору науковців пропонуємо терміном «захоплення держави» (state capture) позначати таку форму системної корупції, за якої політичні та економічні еліти або окремі

групи приватних інтересів значною мірою впливають на формування державної політики, законодавства, функціонування державних органів та установ у власних інтересах, що суперечить інтересам суспільства.

Цей процес полягає не лише у використанні корупційних схем, але й у легалізації приватних інтересів через формальні державні механізми, такі як закони, політичні та судові рішення.

Теоретико-правовий зміст досліджуваного поняття найбільш повно можна розкрити через притаманні даному явищу ознаки. Пропонуємо наступні ознаки, які характеризують сутність та зміст «захоплення держави»:

1. Легалізація приватних інтересів через державні механізми. Захоплення держави характеризується тим, що приватні інтереси інтегруються у формальні державні механізми. Закони, політичні та судові рішення стають засобом офіційної легітимації таких інтересів, що дозволяє уникати прямого порушення законодавства, але зводить нанівець принцип верховенства права. На відміну від традиційної корупції, де рішення ухвалюються неформально, захоплення держави полягає у створенні законодавчих та адміністративних умов для офіційної реалізації приватних інтересів. Внаслідок цього державні рішення, спрямовані на забезпечення суспільного добробуту, замінюються рішеннями, які переважно приносять вигоду конкретним зацікавленим сторонам. У таких випадках політика ухвалюється не через демократичні механізми, а через непрозорі канали впливу, такі як корупційні угоди, шантаж або приховані домовленості. Ця ознака зумовлює викривлення функцій державних органів, які перестають діяти в інтересах більшості та стають залежними від вузького кола впливових осіб.

2. Викривлення законодавчого процесу. Одним із найважливіших механізмів захоплення держави є маніпулювання законодавчим процесом, що дозволяє певним групам легітимізувати свої інтереси. Це може відбуватися через лобіювання законів, які створюють сприятливі умови для конкретних бізнесів або обмежують конкуренцію в певних секторах економіки. Наприклад, прийняття законодавчих актів, що закріплюють монополії або встановлюють бар'єри для входження нових учасників на ринок. Такий підхід підриває рівноправність усіх суб'єктів господарювання перед законом і спричиняє викривлення ринкових механізмів. У підсумку, демократичні процедури перетворюються на формальний процес, що лише

прикриває прийняття рішень на користь вузьких груп. Це підриває правову основу держави, створюючи нормативну базу для несправедливості.

3. Контроль над судовою системою. Судова влада, яка покликана забезпечувати верховенство права та незалежний розгляд суперечок, стає ще одним інструментом у руках тих, хто захоплює державу. Контроль над судовою системою досягається через підкуп суддів, політичний тиск або призначення лояльних осіб на ключові судові посади. Це дозволяє впливати на результати судових рішень, які часто ухвалюються на користь зацікавлених осіб або груп. Відсутність незалежності судів не лише підриває довіру громадян до системи правосуддя, але й сприяє збереженню та посиленню домінування приватних інтересів у державному управлінні.

4. Концентрація влади. Захоплення держави супроводжується зосередженням влади в руках обмеженої кількості людей, що обмежує демократичні механізми прийняття рішень. Це проявляється у створенні перешкод для політичної конкуренції, таких як маніпуляції виборчим законодавством, підкуп виборців або монополізація медіа-простору. У результаті громадяни позбавляються реальної можливості впливати на процес формування влади. Така концентрація влади створює умови для утвердження авторитарного стилю правління, де політичні рішення ухвалюються без урахування інтересів широких верств населення.

5. Корупційний характер процесів управління. Захоплення держави тісно пов'язане із системною корупцією, яка стає базовим інструментом впливу на державні рішення. Використання корупційних схем дозволяє приватним інтересам неформально отримувати доступ до ресурсів та привілеїв, які мають належати суспільству. Економічний аспект захоплення держави включає розподіл державних контрактів, доступ до природних ресурсів, субсидій або інших форм державної підтримки за непрозорими механізмами. Внаслідок цього ресурси, які могли б бути спрямовані на розвиток інфраструктури, соціальних послуг або освіти, потрапляють у розпорядження вузького кола осіб, що створює значні втрати для суспільства. Така ситуація поглиблює нерівність, знижує якість державного управління та сприяє посиленню бідності.

Наведені ознаки, що розкривають зміст поняття захоплення держави демонструють системний характер цього явища, яке охоплює всі ключові аспекти функціонування держави: від політики та економіки до судової влади. Їх взаємозв'язок

сприяє утвердженню нерівноправності в суспільстві, послабленню демократичних інститутів та уповільненню економічного розвитку. Відтак заключною ознакою поняття «захоплення держави» є наступна:

Системний характер явища. Захоплення держави не є разовим чи ізольованим явищем. Воно набуває системного характеру, охоплюючи всі рівні державної влади - законодавчу, виконавчу, судову - забезпечуючи приватним інтересам довгостроковий вплив на державну політику та економіку, стає частиною повсякденної практики функціонування державних інститутів.

Таким чином, запропоновані ознаки дають змогу чітко ідентифікувати явище «захоплення держави», його особливості та наслідки для суспільного розвитку й державного управління. На їхній основі поняття «захоплення держави» можна відрізнити від близького, але рівнозначного поняття «кризова держава» (або крихка держава (fragile state) [13]. Обидві досліджувані категорії є важливими для політичної та соціологічної науки, але відображають різні аспекти дисфункції державних інституцій. Попри те, що між ними існує певна спільність, вони мають суттєві відмінності як за своїм змістом, так і за проявами. Глибше дослідження цих понять дозволяє не лише зрозуміти їх сутність, але й проаналізувати, як вони співвідносяться між собою.

«Захоплення держави» є явищем, за якого групи еліт — економічних, політичних або обох разом — отримують контроль над ключовими інституціями держави, використовуючи їх для досягнення своїх приватних інтересів. Це явище характеризується системною корупцією, маніпулюванням законодавством, підривом судової незалежності та підпорядкуванням адміністративних і правоохоронних органів інтересам вузького кола осіб. Держава в такому стані перестає функціонувати як механізм, що служить суспільному благу, а перетворюється на інструмент реалізації приватних інтересів. При цьому, формальна структура держави залишається незмінною: інституції продовжують існувати, проводяться вибори, ухвалюються закони, але їхній реальний зміст визначається інтересами тих, хто захопив державу.

У той же час, «кризова держава» — це поняття, яке відображає стан глибокої політичної, економічної чи соціальної дезінтеграції. Такий стан характеризується втратою державою своєї функціональної спроможності та легітимності. Кризова держава не може забезпечити базові функції, такі

як гарантування безпеки, правопорядку, соціального захисту, або економічної стабільності. Це супроводжується розпадом суспільної довіри до інституцій, політичною нестабільністю, зростанням конфліктів і, часто, зовнішнім втручанням. На відміну від «захоплення держави», кризова держава характеризується хаосом і слабкістю, тоді як «захоплена держава» зберігає структуру, але функціонує у викривленій формі [14].

Попри різну природу цих явищ, вони мають певні точки перетину. Наприклад, обидва стани супроводжуються ослабленням державних інституцій та їхньою неспроможністю ефективно виконувати свої функції. У випадку «захоплення держави» ця неспроможність є контрольованою і зумисною, тоді як у кризовій державі вона набуває неконтрольованого характеру. Спільною рисою також є зниження довіри громадян до держави та поширення корупції. Водночас, ці явища часто взаємопов'язані причинно-наслідковим зв'язком. Захоплення держави може призводити до її кризи, коли викривлені політичні й економічні процеси призводять до глибокої нестабільності. Наприклад, якщо корумповане управління спричиняє економічний колапс, це може спровокувати політичну кризу, соціальні заворушення та подальший розпад держави. У свою чергу, кризова держава, ослаблена та дезінтегрована, стає легкою мішенню для захоплення з боку нових еліт або зовнішніх акторів.

Історичні приклади демонструють ці складні взаємозв'язки. У випадку Південноафриканської Республіки за часів Джейкоба Зуми ми бачимо явище «захоплення держави», коли впливова бізнес-група родини Гупта фактично контролювала багато державних процесів. Результатом стало ослаблення державних інституцій, що поставило країну на межу соціально-економічної кризи. Інший приклад — Сомалі у 1990-х роках, яке через громадянську війну перетворилося на кризову державу, втративши спроможність функціонувати як єдина політична структура. При цьому слабкість держави зробила її вразливою до захоплення окремими клановими групами.

Таким чином, «захоплення держави» та «кризова держава» є окремими, але пов'язаними між собою феноменами. Перше стосується викривленої, але контрольованої форми функціонування держави, тоді як друге характеризує її дезінтеграцію та неспроможність. Окрім того, у випадку «захоплення держави» контроль над ключовими інституціями зберігається, але він знаходиться в руках вузької групи осіб чи еліт.

Держава продовжує функціонувати, хоч і викривлено. У кризовій державі відбувається хаотична або повна втрата контролю над державними функціями. Захоплена держава зберігає формальну спроможність здійснювати політичні й економічні функції, але в інтересах певної групи. Кризова держава зазвичай є неспроможною виконувати свої основні функції навіть на базовому рівні.

Спільним між «захопленням держави» та «кризовою державою» є те, що обом поняттям притаманно: деградація інституцій, втрата суспільного інтересу як пріоритету, поширення корупції, соціальні наслідки — зниження довіри громадян до держави, що спільно притаманне обом явищам, веде до втрати легітимності влади.

У деяких випадках захоплення держави може стати причиною виникнення кризової держави. Наприклад, системна корупція, викликана захопленням держави, може призвести до економічного краху, соціального невдоволення і врешті-решт до кризи державності. Водночас кризова держава може стати об'єктом захоплення через слабкість своїх інституцій. Це створює своєрідний цикл: захоплення держави підриває її ефективність, а криза інституційності робить державу вразливою до нових форм захоплення.

Прикладом такого взаємозв'язку може бути Україна у 2010–2014 роках. Політичний режим Віктора Януковича характеризувався захопленням державних інституцій олігархічними групами. Це призвело до економічної кризи, соціальних протестів і врешті-решт до політичної кризи та часткової втрати державного контролю над територіями після анексії Криму і початку військових дій на Донбасі.

Окрім того, виявлений взаємозв'язок між феноменами «захоплення держави» та «кризової держави» свідчить про ризик їхньої взаємної ескалації, що може призводити до довготривалого підриву державності. Цей аспект потребує додаткових наукових досліджень для розробки комплексних підходів до запобігання подібним явищам

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що Україні притаманна низка ознак, характерних для феномену «захоплення держави». Мають місце прояви легалізації приватних інтересів через державні механізми, маніпулювання законодавчим процесом, підпорядкування судової влади, системної корупції. Попри це, варто врахувати, що в Україні є також фактори, які стримують повне утвердження моделі «захопленої держави». Зокрема, наявність активного громадянського суспільства, яке постійно привертають увагу до

випадків корупції та зловживань, відіграє важливу роль у боротьбі із цим явищем. Таким чином, Україну можна розглядати як державу, що має суттєві елементи «захоплення», проте цей стан не є статичним. Він залежить від динаміки реформ, сили громадянського суспільства та міжнародного тиску.

Література

1. Призначення Артема Ситника директором НАБУ визнано неконституційним. Юридична газета. 28 серпня 2020 р. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/pryznachennya-artema-sytynka-dyrektorom-nabu-vyznano-nekonstytuciynum>
2. РНБО України запровадила санкції щодо юридичних і фізичних осіб, які пов'язані з російською агресією проти України. Рада національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3020.html?PRINT>
3. Санкції РНБО проти громадян України без вироків суду мають ознаки узурпації влади, - правозахисники. «Новинарня». 07 квітня 2021 р.. URL: <https://novynarnia.com/2021/04/07/sanktsiyyi-rnbo-proty/>
4. Офіс президента робить спробу повної узурпації влади під прикриттям воєнного стану. «Закрита зона». 16 жовтня 2023. URL: https://prm.ua/ofis-prezydenta-robyt-sprobu-povnoi-uzurpatsii-vlady-pid-trykryttiam-voiennoho-stanu/?utm_source=chatgpt.com
5. Звільнити захоплену державу Україна. Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/zvilnyty-zakhoplenu-derzhavu-ukraina/?utm_source=chatgpt.com
6. Hellman J., Jones G., Kaufmann D., Schankerman M. Measuring governance and state capture: The role of bureaucrats and firms in shaping the business environment. European Bank for Reconstruction and Development. Working Paper 2000. № 51. URL: <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/workingpapers/wp0051.pdf>.
7. Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies. 2001. September. Number 3 Volume 38. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/09/hellman.htm?utm_source=chatgpt.com
8. Heiko Pleines "Oligarchs and Politics in Ukraine," *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 24, no. 1 (2016): P. 105–127. URL: <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.25.223>
9. Зеленько Г. Феномен capture state: зміст, наслідки і особливості функціонування в Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. Випуск 18. С. 114–127. URL: <https://>

journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/149?utm_source=chatgpt.com

10. Markovska A., Serdiuk O. Black, grey or white? Finding the new shade of corruption in Ukraine. The Relativity of Wrongdoing: Corruption, Organised Crime, Fraud and Money Laundering in Perspective. -Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2015. P. 21–42.

11. Ковалевський В. О. Україна у режимі capture state: причини, політична сутність, перспективи. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.). Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

12. Пікуля Т.О. Загальнотеоретичні основи інтерпретації поняття кризова держава. Матеріали V-их Наукових читань присвячених пам'яті ака-

деміка В.В. Копейчикова / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, Д.О. Тихомиров. К.: НАВС, 2015. С. 93–94.

13. Багінський А.В. Крихкі держави в умовах кризових ситуацій. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2022. Вип. 3 (55). С. 29–35.

14. Талдикін О.В. Криза держави: поняття та класифікація. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 2 (105). С. 42–49.

Пікуля Т. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

КООРДИНАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Албул С. В., Катеринчук І. П.

Метою статті є визначення сучасного стану та аналіз напрямів координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні. Наголошено, що активні бойові дії, діяльність диверсійно-розвідувальних груп ворога та колаборантів призводять до неконтрольованого обігу зброї на території нашої держави, що, у свою чергу, вкрай негативно впливає на загальні показники злочинності. Стверджується, що реальну статистику незаконного обігу зброї на території України важко навести через триваючу гарячу фазу повномасштабної війни та значну протяжність лінії фронту. У зв'язку з цим, актуальними для наукових досліджень є аналіз нових викликів, що впливають на ефективність діяльності Національної поліції, зокрема щодо координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні.

В статті проаналізовано основні завдання та повноваження Координаційного центру з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї. Визначено, що координація діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні — це специфічна функція управління, планування і контролю, змістом якої є забезпечення упорядкованих взаємозв'язків і взаємодій між окремими суб'єктами протидії незаконному обігу зброї з метою узгодження дій щодо реалізації рішень, об'єднаних спільних зусиль у вирішенні загальних проблем протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні. Обґрунтовано, що з метою вдосконалення координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї, доцільним є організація спільних нарад суб'єктів протидії з питань обміну та аналізу інформації, планування спільних заходів на тактичному та стратегічному рівнях в межах діяльності Координаційного центру з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї.

Ключові слова: воєнний стан, Національна поліція, незаконний обіг зброї, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукова протидія злочинам

Albul S. V., Katerynychuk I. P. Coordination of the activities of the subjects of combating the illegal circulation of arms in the conditions of martial law in Ukraine

The purpose of the article is to determine the current status and analyze the areas of coordination of activities of the entities involved in combating illicit arms trafficking under martial law in Ukraine. It is emphasized that active hostilities, activities of enemy sabotage and reconnaissance groups and collaborators lead to uncontrolled arms trafficking in the territory of our State, which, in turn, has an extremely negative impact on the overall crime rates. It is argued that it is difficult to provide real statistics on illegal arms trafficking in Ukraine due to the ongoing hot phase of a full-scale war and the considerable length of the front line. In this regard, the analysis of new challenges affecting the effectiveness of the National Police, in particular, the coordination of the activities of actors countering illicit arms trafficking under martial law in Ukraine, is relevant for scientific research.

The article analyzes the main tasks and powers of the Coordination Center for Combating Illicit Trafficking in Firearms, their Parts and Components, and Ammunition. It is determined that coordination of the activities of entities involved in combating illicit arms trafficking under martial law in Ukraine is a specific function of management, planning and control, the content of which is to ensure orderly relationships and interactions between individual entities involved in combating illicit arms trafficking with a view to coordinating actions to implement decisions, and to combine joint efforts in solving common problems of combating illicit arms trafficking under martial law in Ukraine. It is substantiated that in order to improve coordination of the activities of the actors involved in combating illicit arms trafficking, it is advisable to organize joint meetings of the actors involved in combating illicit arms trafficking on the exchange and analysis of information, and to plan joint activities at the tactical and strategic levels within the framework of the Coordination Center for Combating Illicit Trafficking in Firearms, their Parts and Components, and Ammunition.

Key words: martial law, National Police, illicit arms trafficking, operative and investigative activities, operational and investigative counteraction to crimes.

Постановка проблеми та її актуальність. Збройна агресія російської федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств російської федерації, а також шляхом організації та підтримки терористичної діяльності, а 24 лютого 2022 року переросла в повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України. Активні бойові дії, діяльність диверсійно-розвідувальних груп ворога та колаборантів призводять до неконтрольованого обігу зброї на території нашої держави, що, у свою чергу, вкрай негативно впливає на загальні показники злочинності [1, с. 178]. Сучасні зміни показників злочинності в Україні обумовлені значною кількістю факторів соціально-економічного, політичного та воєнного характеру. Всі ці та інші чинники в умовах війни, яка супроводжується неконтрольованим обігом вогнепальної зброї та вибухівки на території держави, призводять до кардинальних змін у характері злочинних посягань загальнокримінального спрямування у бік підвищення агресивності. Це підтверджують і відомості офіційної статистики. Так, з використанням зброї у 2022 році було вчинено 7003 кримінальних правопорушення, у 2023 — 30915, у 2024 — 17059 [7]. У зв'язку з цим, актуальними для наукових досліджень є аналіз нових викликів, що впливають на ефективність діяльності Національної поліції, зокрема щодо координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час проблемним аспектам протидії кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану у наукових працях досліджували Д.В. Алексєєва, О.В. Батюк, О.В. Безуглий, В.І. Василичук, В.В. Герасименко, В.В. Дарган, В.В. Дмитрук, С.О. Єгоров, В.О. Єрьоменко, І.В. Здреник, О.В. Ковтун, О.Г. Комісаров, П.М. Мітрухов, О.М. Міщанинець, А.В. Мовчан, В.І. Оперук, Ю.В. Орлов, Р.В. Осуховський, Д.М. Цехан, В.В. Шендрік, А.М. Яценко та ін. Разом із тим, дослідження сучасних викликів, що впливають на стан та напрями координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні потребує подальших наукових розробок. Таким чином, метою цієї статті є визначення сучасного стану та аналіз напрямів координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України в Розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», серед іншого, передбачає кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263) та незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікацію, незаконне видалення чи зміну її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 283-1) [10]. В умовах воєнного стану, що супроводжується неконтрольованим обігом зброї, показники таких злочинів стрімко зросли. Це підтверджує аналіз статистичних даних Національної поліції України (2019 р. — 181; 2020 р. — 193; 2021 р. — 153; 2022 р. — 275; 2023 р. — 4147; 2024 р. — 13413) [4, с. 71; 13].

Відповідно до офіційних відомостей Офісу Генерального прокурора, за період повномасштабного вторгнення (2022–2024 роки) на території України було зареєстровано 1330710 кримінальних правопорушень (2022 р. — 362636; 2023 р. — 475595; 2024 р. — 492479), серед яких 16656 кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом зброї (ст.ст. 263 та 263-1 КК України) [7; 11, с. 59-60]. Абсолютні показники розподілені наступним чином: ст. 263 КК України — 16215 (2022 р. — 4735; 2023 р. — 5582; 2024 р. — 5898). Кримінальні правопорушення, по яких особам вручено підозру — 12960 (2022 р. — 3560; 2023 р. — 4556; 2024 р. — 4844). Вчинено у складі групи осіб — 177 (2022 р. — 36; 2023 р. — 63; 2024 р. — 78). У свою чергу, ст. 263-1 КК України — 441 (2022 р. — 113; 2023 р. — 163; 2024 р. — 165). Кримінальні правопорушення, по яких особам вручено підозру — 419 (2022 р. — 106; 2023 р. — 155; 2024 р. — 158). При цьому, офіційна статистика вказує на динаміку постійного зростання абсолютних показників [3, с. 12].

Слід зазначити, що статистичні відомості Офісу Генерального прокурора та Національної поліції України дещо різняться. Так, за даними Департаменту карного розшуку Національної поліції України, тільки у 2023 році зареєстровано 4840 фактів незаконного поводження зі зброєю, боєприпасами та вибухівкою. З незаконного обігу вилучено 5168 одиниць вогнепальної зброї: 1567 автоматів, 997 пістолетів і револьверів, 921 гранатомет, 1683 одиниці переробленої зброї тощо. Також поліція вилучила: 17815 гранат, 16798 мін, запалів, вибухових пристроїв, понад 1,8 млн набоїв і 2935 кг вибухових

речовин. Поліцейські задокументували 695 фактів збуту зброї. Виявлено 117 схронів, а це — понад 7 тис. одиниць різного виду озброєння. Два найбільших схрони ліквідовано у Києві та на Черкащині. Завдяки діяльності блокпостів задокументовано понад 1000 фактів перевезення нелегальної зброї. Вилучено 422 одиниці вогнепальної зброї, з них 234 одиниці автоматичної зброї, 61 пістолет та револьвер, 79 гранатометів, а також 2815 гранат та 1065 мін, запалів та інших вибухових пристроїв. До кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами та вибухівкою притягнуто 3406 осіб [13].

У 2024 році з незаконного обігу було вилучено 1721 одиниця автоматичної зброї, 1153 одиниці неавтоматичної нарізної зброї, 1117 одиниць переробленої зброї, 747 гранатометів, 1735920 набоїв, 16101 граната, 11798 мін, 3111,82 кг вибухових речовин [13].

Водночас, працівниками Національної поліції постійно вживаються заходи з виявлення «схронів» (схованок) зброї, яка перебуває в безконтрольному стані. Як свідчать фахівці, з 2019 до 2022 року правоохоронці фіксували поодинокі факти виявлення схронів, а вже у 2023 році виявили 117. У 2024 — 145 таких схронів, в яких зокрема виявлено 613 893 набоїв до різного виду озброєння, 5478 інших боєприпасів, 5086 гранат, 1326 кг вибухових речовин, 365 гранатометів, 363 одиниці автоматичної зброї, 94 одиниці нарізної зброї та 107 одиниць іншої вогнепальної та переробленої зброї. В переважній більшості схрони виявлялися на деокупованих територіях, після звільнення від військ російської федерації та містили вогнепальну зброю, вибухівку та боєприпаси придатні до використання та ведення бойових дій, яка в свою чергу після попередньої перевірки передається на потреби Збройним Силам України. Безсумнівно, поява на території України таких схронів пов'язана з діяльністю диверсійно-розвідувальних груп країни-агресора.

Значна кількість вогнепальної зброї виявляється правоохоронцями на блокпостах, під час відпрацювання автотранспорту. Завдяки скоординованим діям поліцейськими у взаємодії з військовослужбовцями військової служби правопорядку за 12 місяців 2024 року під час несення служби на блокпостах викрито 606 осіб у яких вилучено 300 одиниць вогнепальної зброї, у тому числі 201 — автоматичної, 28 — нарізної, 27 — переробленої на вогнепальну та іншої вогнепальної зброї, 44 гранатомети, 1053 гранати, 769 інших боєприпасів (міни, запали, вибухові пристрої), а також понад

150 тис. набоїв. При цьому, серед осіб, у яких було виявлено незареєстровану зброю, 466 військово-службовців [13].

Разом із тим, необхідно зауважити, що реальну статистику незаконного обігу зброї на території України важко навести через триваючу гарячу фазу повномасштабної війни та значну протяжність лінії фронту [9, с. 14]. Втім, аналіз наявних даних дає підстави стверджувати про негативну динаміку незаконного обігу зброї і збільшення фактів її вилучення [5, с. 14].

Безсумнівно, результативність протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану залежить від організації взаємодії та чіткої координації дій всіх суб'єктів такої протидії. В теорії оперативно-розшукової діяльності під «взаємодією» розуміють засновану на законі та підзаконних нормативних актах узгоджену діяльність суб'єктів процесуального, оперативно-розшукового, адміністративного й організаційно-управлінського характеру з застосуванням найбільш доцільного сполучення притаманних цим суб'єктам взаємодії сил, засобів і методів, що дозволяє досягнути результатів у розкритті злочинів і відшкодуванні матеріальних збитків [8; 14, с. 204]. Так ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію», яка має назву «Взаємодія поліції з органами державної влади та органами місцевого самоврядування», закріплює, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [14, с. 205]. У свою чергу, у ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» закріплено, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані здійснювати взаємодію між собою та з іншими правоохоронними органами з метою швидкого і повного розкриття злочинів та викриття винних [14, с. 205]. За нашим переконанням, взаємодія — це своєрідна модель комплексного здійснення оперативно-розшукових та інших заходів, що здійснюються з урахуванням відповідних умов оперативної ситуації (обстановки). Іншими словами, взаємодія є концентрацією сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами та засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших затратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [12, с. 166].

У свою чергу, координація — це специфічна функція управління, планування і контролю, змістом якої є забезпечення упорядкованих взаємозв'язків і взаємодій між окремими суб'єктами з метою узгодження дій щодо реалізації рішень, об'єднаних спільних зусиль у вирішенні загальних проблем [14, с. 210]. Координація необхідна для упорядкування діяльності різних за функціями та повноваженнями суб'єктів у спільному вирішенні єдиних завдань [6, с. 14]. Без перебільшення, значним кроком в організації протидії незаконному обігу зброї стало утворення Координаційного центру з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї. Вказаний орган був створений на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 р. № 790, яким затверджено його склад та положення про діяльність [15]. Координаційний центр з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, утвореним з метою узгодження дій державних органів, установ і організацій у сфері протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї. Основними завданнями Координаційного центру є: 1) сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади та інших державних органів, установ та організацій з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, запобігання їх надходженню з-за кордону та переміщення за межі України; 2) організація обміну інформацією між органами виконавчої влади та іншими державними органами, установами та організаціями з метою підвищення ефективності протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї та підготовка відповідних пропозицій; 3) визначення механізмів та способів вирішення проблемних питань у сфері протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї; 4) удосконалення нормативно-правової бази з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї.

Координаційний центр відповідно до покладених на нього завдань: 1) проводить моніторинг, збір та аналіз одержаної від органів виконавчої влади та інших державних органів, установ та

організацій інформації з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї; 2) визначає шляхи та способи вирішення проблемних питань, що виникають у сфері протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї; 3) бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї; 4) подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи пропозиції та рекомендації; 5) вивчає, узагальнює та систематизує національний і міжнародний досвід з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї. Організаційне, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності Координаційного центру здійснює МВС України. Головою Координаційного центру є Міністр внутрішніх справ. До складу Координаційного центру входять представники Міністерства оборони, Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості, СБУ, Національної поліції, Держприкордонслужби, Держекспортконтролю, Держмитслужби, ДБР, Офісу Генерального прокурора, ГУР МО України [15].

Для забезпечення роботи Координаційного центру створено контактний пункт «NATIONAL FIREARMS FOCAL POINT» до складу якого входять працівники Департаменту кримінального розшуку, Департаменту кримінального аналізу, Головного слідчого управління Національної поліції України, представники Держприкордонслужби, Національної гвардії України, ДНДЕКЦ МВС України, СБУ, ДБР та ВСП ЗС України. В контактному пункті здійснюється цілодобовий збір, аналіз та аналітичне опрацювання інформації з подальшим її обміном з усіма суб'єктами протидії. Така діяльність здійснюється задля своєчасного оперативного реагування та покращення ефективності роботи у сфері протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухівки.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в умовах воєнного стану питання координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї набули суттєвої актуальності. З метою вдосконалення координації діяльності суб'єктів протидії незаконному обігу зброї, доцільним є організація спільних нарад суб'єктів протидії з питань обміну та аналізу інформації, планування спільних заходів на тактичному та стратегічному

рівнях в межах діяльності Координаційного центру з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї.

Література

1. Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану: проблемні аспекти правової регламентації. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, ОДУВС, 9 серпня 2024 р.). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 178–181.

2. Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції*: колективна монографія. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2024. С. 1–24.

3. Безуглий О.В. Проблеми протидії незаконному обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин в умовах воєнного стану. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 11–18.

4. Варава В., Бондаренко О. Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану з використанням методів оперативно-розшукової діяльності. *Протидія незаконному обігу зброї. Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 15.03.2024). Частина II. Дніпро: ДДУВС, 2024. С. 71–72.

5. Герасименко В.В. Актуальні проблеми протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. № 45. С. 13–18.

6. Дмитрук В.В. Теоретичні та практичні аспекти протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 10–15.

7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Офіс Генерального прокурора. [Електронний ресурс]. URL.: <https://surl.li/oxrhzm> (дата звернення 27.01.2025 р.).

8. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. К.: МВС України, 2012. 42 с. URL: <https://surl.li/oohxpb> (дата звернення 10.01.2025).

9. Ковтун О.В. Заходи протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Хер-*

сонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2023. № 3. С. 12–17.

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III із змін. [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/texftp> (дата звернення 11.01.2025 р.).

11. Мітрухов П.М. Аналіз офіційної статистики незаконного обігу зброї, бойових припасів або вибухових речовин під час воєнного стану в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 01.12.2023 р.). Харків: ХНУВС, 2023. С. 59–60.

12. Мовчан А.В. Напрями взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України у протидії злочинності в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (3 листопада 2023 року) / упор. Р.М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 163–167.

13. Національна поліція України: офіційний вебпортал [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pri.gov.ua/> (дата звернення 12.01.2025).

14. Оперативно-розшукова діяльність: навчальний посібник / С.В. Албул, С.О. Єгоров, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат; за заг. ред. проф. С.В. Албула. – Одеса: ОДУВС, 2023. – 375 с.

15. Про утворення Координаційного центру з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 р. № 790 [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/rfhati> (дата звернення 10.01.2025).

Албул С. В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Національної поліції України
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Катеринчук І. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри вогневої підготовки
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Національної поліції України
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ТАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ПОЛІЦІЇ СЛУЖБОВИХ (ШТУРМОВИХ) СОБАК ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

Залєвська І. І., Півторак О. І., Жуковський С. В.

У пропонованій роботі розглянуто одну з актуальних проблем правоохоронної діяльності – особливості підготовки та використання службових (штурмових) собак при проведенні поліцейських операцій. Зазначається, що роль службових (в тому числі спеціальних) собак суттєво зросла в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану (виконання гуманітарного розмінування звільнених від окупації територій, виявлення вибухонебезпечних предметів на місці обстрілів, пошук зниклих осіб, трупів чи людських залишків тощо).

За результатами проведеного аналізу нормативно-правових актів чинного законодавства України, вивчення спеціальної літератури та узагальнення висновків попередніх досліджень вчених з піднятої нами проблеми розкрито призначення службових собак та описано їх види. Розрізняють розшукові, патрульно-розшукові, спеціальні, конвойні та варткові службові собаки, службові собаки антитерористичної спрямованості (штурмові).

Внаслідок проведення спеціального добору та організації цільового тренування (дресування) службові собаки набувають певної спеціалізації службових дій, в межах котрої в залежності від подальшого належного виконання специфічних завдань буде забезпечуватися ефективне досягнення поставлених перед поліцейськими підрозділами цілей службово-бойової діяльності.

Окремим видом застосування службових (штурмових) собак є їх участь у поліцейських операціях, проведення яких вимагає від її керівника(ів) та поліцейських-кінологів детального опрацювання комплексу небезпечних факторів й створених об'єктивних умов (обставин на місці події), а також врахування їх на підготовчому етапі. Такий підхід при проведенні оперативних поліцейських заходів сприятиме мінімізації втрат як серед особового складу працівників поліції, так і завдання шкоди життю або здоров'ю тварин. Забезпечення службових собак засобами захисту (спеціальні куленепробивні бронезилети, навушники, спеціальні автономні системи дихання (протигазу) тощо) підвищує виживання службових собак при виконанні складних завдань в екстремальних умовах

боротьби із злочинцями, при виявленні вибухонебезпечних предметів тощо.

Заслужує на увагу вивчення досвіду підготовки службових (штурмових) собак у країнах Європи (зокрема, Франції), в процесі котрої поліцейськими-кінологами спецпідрозділів GIGN та RAID враховуються як сучасні виклики безпеки суспільства чи загрози окремому громадянину, так і належне забезпечення службових собак засобами захисту для збереження їх життя і здоров'я.

Зроблено висновки, що удосконалення методики підготовки службових собак та розробка тактики їх застосування у боротьбі із злочинністю з метою належного забезпечення органами та підрозділами поліції публічної безпеки і громадського порядку повинні здійснюватися в обов'язковому порядку з урахуванням необхідності дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення охорони інтересів суспільства та держави.

Ключові слова: Національна поліція, боротьба із злочинністю, поліцейські операції, кінологічна служба, службові (штурмові) собаки, тактика дій поліцейських, заходи безпеки, правоохоронці, закордонний досвід

Zalevska I. I., Pivtorak A. I., Zhukovskiy S. V. Tactics of the use of service (assault) dogs by police units when performing service and combat tasks

The proposed work considers one of the current problems of law enforcement activities – the peculiarities of training and using service (assault) dogs during police operations. It is noted that the role of service (including special) dogs has significantly increased under the conditions of the introduced legal regime of martial law (humanitarian demining of territories liberated from occupation, detection of explosive objects at the site of shelling, search for missing persons, corpses or human remains, etc.).

Based on the results of the analysis of the regulatory legal acts of the current legislation of Ukraine, the study of special literature and the generalization of the conclusions of previous studies by scientists on the problem raised by us, the purpose of service dogs is revealed

and their types are described. There are search, patrol-search, special, convoy and guard service dogs, anti-terrorist service dogs (assault).

As a result of special selection and organization of targeted training, service dogs acquire a certain specialization of service actions, within which, depending on the further proper performance of specific tasks, the effective achievement of the goals of service and combat activities set for police units will be ensured.

A separate type of use of service (assault) dogs is their participation in police operations, the conduct of which requires its leader(s) and police dog handlers to study in detail a complex of dangerous factors and objective conditions (circumstances at the scene), as well as taking them into account at the preparatory stage. Such an approach when conducting operational police measures will help minimize losses both among police personnel and harm to the life or health of animals. Providing service dogs with protective equipment (special bulletproof vests, headphones, special autonomous breathing systems (gas masks), etc.) increases the survival of service dogs when performing complex tasks in extreme conditions of fighting criminals, when detecting explosive objects, etc.

It is worth noting the study of the experience of training service (assault) dogs in EEuropean countries (in particular, France), in the process of which police dog handlers of the GIGN and RAID special units take into account both modern challenges to public security or threats to an individual citizen, and the proper provision of service dogs with protective equipment to preserve their life and health.

It was concluded that improving the methodology for training service dogs and developing tactics for their use in the fight against crime in order to ensure properly public safety and public order by police bodies and units must be carried out in a mandatory manner, taking into account the need to respect rights and freedoms of a human and a citizen, as well as ensuring the protection of the interests of society and the state.

Key words: National police, crime prevention, police operations, canine service, service (assault) dogs, police tactics, security measures, law enforcement officers, foreign experience.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У відповідності до пп. 12 п. 3 «Загальні правила застосування спеціальних засобів» статті 45 «Застосування спеціальних засобів» Закону України (далі – ЗУ) «Про Національну поліцію» службові собаки застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; в) під час конвоювання (доставлення) затриманої або заарештованої особи; г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського [1].

Порядок використання поліцейськими службових собак під час виконання службових завдань, спрямованих на протидію злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, правила утримання, придбання, ветеринарного забезпечення та списання службових собак, а також основи організації діяльності навчальних закладів поліції (з питань службової кінології), у яких здійснюють підготовку кінологів, здійснюється у відповідності до Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України (далі – НПУ), затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) від 01.11.2016 року № 1145 [2]. Кінологи зі службовими собаками можуть брати участь в оперативно-розшукових та профілактичних заходах, які проводяться іншими органами виконавчої влади чи військовими формуваннями, за спільно розробленими планами. Кінологічні підрозділи є також в Національній гвардії України (далі – НГУ), Державній прикордонній службі України (далі – ДПС), Збройних Силах України (далі – ЗСУ) та підрозділах Територіальної оборони (далі – ТрО), Державній службі України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) та ін. [3]. Наприклад, розшукові собаки ДПС несуть службу в пунктах пропуску прикордонного контролю, використовуються для охорони кордону поза цими пунктами, спеціально навчені собаки розшуковують наркотики, вибухівку та зброю. Також є мінно-розшукові, вартові, стрійові, племінні собаки тощо [4].

Розшуково-штурмові собаки – службові собаки, підготовлені для силової боротьби з особами, які підозрюються у вчиненні кримінального чи адміністративного правопорушення, а також для їх пошуку, переслідування та затримання. Завдання цих службових собак – безстрашно атакувати і затримувати злочинців у будь-яких складних умовах та місцевості (не бояться пострілів, вибухів, є незамінними помічниками під час затримання небезпечних злочинців).

Актуальність піднятої нами проблеми також підкреслюється тим, що в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану зросла роль службових (спеціальних) собак, які: 1) активно використовуються на звільнених від окупаційних військ РФ українських територіях під час їх гуманітарного розмінування (значні площі місцевості та будівлі різного призначення містять закладені вибухонебезпечні предмети, міни та розтяжки, нерозірвані снаряди, КАБи тощо) [5, с. 95–107]; 2) внаслідок щоденних обстрілів територіальних

громад фактично всіх регіонів України працівникам вибухотехнічної служби органів та підрозділів МВС та піротехнічної служби ДСНС України ліквідовують вибухонебезпечні предмети (речовини), для виявлення (і подальшого знешкодження) котрих також часто застосовують службових собак; 3) враховуючи масове неконтрольоване розповсюдження вогнепальної зброї і боєприпасів (тимчасове повернення військовослужбовців ЗСУ (ТрО) до місць проживання під час відпустки чи демобілізації, діяльність волонтерів, які безпосередньо контактують з військовими підрозділами на прифронтових територіях і приводять у зворотному напрямку різні засоби бойового ураження тощо), гостро стоять питання боротьби із кримінальними (побутовими) злочинами, складовими компонентами котрих є використання злочинцями вибухонебезпечних предметів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вирішення проблем тактичної підготовки (дресирування) службових собак до їх ефективного застосування під час службово-бойових дій (поліцейських операцій) має багато аспектів, над розв'язанням котрих працювала низка вчених з різних споріднених галузей наук: 1) Л. Була (розробляла критерії оцінювання службових собак, які дресируються по пошуку наркотичних засобів та зброї) [6]; 2) С. Пуцаловська (досліджувала шляхи забезпечення безпеки собак під час несення ними служби в надзвичайних умовах, зокрема, розробляла конструкцію і технологію виготовлення захисного взуття для роботи собак в умовах надзвичайних ситуацій) [7]; 3) відбором та профілактикою захворювань службових собак переймався О. Стаєнний (розробляв питання щодо ветеринарної превенції і забезпечення постійно діючої профілактика у племінному розпліднику службових собак) [8]; В. Фасоля досліджувала порядок диспансеризації собак службових порід [9]; Р. Шестопалка вивчала діагностику і методи забезпечення патогенетичної терапії собак породи німецька вівчарка за гострого і хронічного перебігу ниркової недостатності [10]; 4) на способи забезпечення особистої безпеки поліцейських у разі нападу собаки у своїй публікації звернув увагу Т. Вайда [11, с. 93–104]; 5) використання службових собак у правоохоронній діяльності різних підрозділів поліції наводять С. Албул, О. Ніколаєв, О. Тьорло, Ю. Йосипів та ін. [12]; С. Бортник, О. Моргунов, В. Артем'єв, І. Хомко [13] обґрунтовують використання службових собак як

засобу відповідного реагування правоохоронців в контексті застосування комплексу заходів примусу після оцінювання поліцейськими існуючого типу ризику на місці події та ін.

Разом з тим вирішенню проблемних аспектів такого питання, як удосконалення тактики дій правоохоронців з використанням штурмових собак під час проведення спеціальних поліцейських операцій, на нашу думку, вченими та поліцейськими-практиками приділено недостатньо уваги. Це в свою чергу послужило підставою для обрання теми роботи та конкретизації предмету дослідження.

Мета статті: розкрити особливості підготовки та порядок застосування службових (штурмових) собак при проведенні спеціальних поліцейських операцій.

Постановка завдань дослідження. Для досягнення поставленої мети виконано наступні завдання: 1) проведено огляд чинного вітчизняного законодавства, визначені нормативно-правові акти котрого регламентують підготовку та застосування службових собак у боротьбі із злочинністю; 2) проаналізовано європейський досвід (на прикладі спецпідрозділів поліції Франції) щодо застосування правоохоронними органами службових собак; 3) розкрито заходи безпеки, котрих повинні дотримуватися поліцейські-кінологи при застосуванні службових (штурмових) собак у боротьбі із злочинністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінологи поліції залучаються тільки для виконання завдань, пов'язаних з використанням службових собак у протидії злочинності та забезпеченні публічної безпеки і порядку. Собака вважається службовим після проходження відповідного курсу дресирування та здачі іспитів (до проходження навчання собака вважається резервним) [2].

З метою забезпечення службової діяльності відокремлених підрозділів територіальних органів НПУ виділяють наступні напрями підготовки службових собак для: 1) розшуку людей (правопорушників) за запаховими слідами; 2) пошуку вибухівки, вибухових пристроїв та вогнепальної зброї; 3) пошуку наркотичних засобів, наркотичних речовин та прекурсорів; 4) пошуку трупів чи їх залишків тощо. Звідси в залежності від призначення та специфіки застосування службових собак вони діляться на розшукові, патрульно-розшукові, вартові, конвойні, спеціальні (з пошуку вибухових речовин, вогнепальної зброї, наркотичних засобів, трупів, для проведення одорологічної вибірки (собаки-детектори) та резервні) [2]. Також для

використання у підрозділах поліції спеціального та особливого призначення в кінологічному центрі можуть утримуватись спеціально підготовлені собаки, яких використовують в антитерористичних заходах.

У підрозділах поліції для забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності, а також з метою вирішення інших оперативно-службових завдань, покладених на поліцію, використовуються (застосовуються) спеціально підготовлені службові собаки: 1) розшукові (для розшуку за запаховими слідами осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, для проведення вибірки людини та речі, пошуку речових доказів і стріляних гільз, затримання втікаючої особи чи групи осіб); 2) патрульно-розшукові (для патрулювання, використання під час забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, пошуку правопорушника по «гарячому» запаховому сліду, затримання втікаючої особи чи групи осіб, припинення нападу на кінолога чи інших осіб); 3) спеціальні (для пошуку та виявлення вибухових речовин, вибухових пристроїв, вогнепальної зброї і набоїв, наркотичних засобів, закопаних (захованих) трупів); 4) конвойні (для припинення втечі й затримання осіб, які втекли з-під варти); 5) вартові (для охорони спеціальних установ і об'єктів поліції та об'єктів, що охороняються поліцією охорони) [2].

Окремим видом застосування службових собак є їх залучення до проведення поліцейських заходів, під котрими нами розуміється «сукупність узгоджених і взаємопов'язаних метою, завданнями, місцем та часом проведення дій, пошукових, превентивних заходів та поліцейських заходів примусу, за необхідності, із залученням інших військових формувань та правоохоронних органів, спрямованих на виконання службово-бойових завдань.

Особовий склад підрозділів поліції забезпечується службовими собаками при здійсненні блокування (ізоляції) визначеної території або об'єктів з метою перекриття можливого виходу за їх межі осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, а також проникнення на заблоковані території або об'єкти сторонніх осіб та забезпечення безпеки громадян.

У поліцейських операціях разом з правоохоронцями-кінологами поліцейських підрозділів беруть участь штурмові собаки, котрі часто першими йдуть на затримання злочинців. Штурмових собак виховують із німецьких, бельгійських вівчарок та ротвейлерів — їм притаманна сміливість,

швидкість та спритність, які часто рятують життя членам штурмової групи поліцейських. Штурмові собаки, яких готують для спецпідрозділів поліції (зокрема, «КОРД»), ці тварини здатні на самопожертву, вірні та віддані правоохоронцю, який їх дресує. До майбутніх собак-штурмовиків ставлять серйозні вимоги: пес має бути фізично витривалим, не реагувати на гучні звуки та бути готовим працювати в будь-яких екстремальних умовах. Собака повинен впевнено і чітко виконувати команди кінолога (поставлені завдання) для забезпечення ефективної роботи групи правоохоронців в цілому, а також передусім зберегти життя поліцейських, які йдуть позаду пса [2; 3].

Штурмові собаки, як правило, заходять першими у приміщення, де перебувають правопорушники та які становлять серйозну небезпеку (є озброєним). Собака не має зважати на різноманітні перешкоди (постріли, звукові та світлові сигнали, які можуть передувати затриманню). У свою чергу поліцейський-кінолог повинен також бути фізично витривалим, здатним долати значну відстань разом із собакою, готовим до оперативної зміни обстановки (не боятися різних подразників).

При виконанні службових завдань має забезпечуватися максимальний захист службової собаки, який може бути виконаний у кількох варіантах: 1) легкий захист (від різних легких уламків, наприклад, від скла, ножових порізів та інших уражень гострими предметами); 2) посилений захист (використовують у складній службово-бойовій обстановці — собака має надійніший захист куленепробивним жилетом грудни, живота та спини; використовуються захисні окуляри для очей від гілок, різних уламків та протигаз від диму, а також навушники, які приглушують звуки від вибухів та стрільби) [14]. Важливо для службової собаки правильно підібрати спорядження, яке б дозволяло йому зручно рухатися та виконувати поставлені завдання.

Окрім того, штурмовий пес може відшукати міни та вибухівку. Для цього додатково штурмових собак навчають виконувати мінно-розшукові функції, коли на місці події потрібно оперативно виявляти вибухонебезпечні предмети та розтяжки (при вході до будівлі собака може з-за дверей нюхом відчувати вибухівку). Попри постійні ризики з метою збереження життя штурмових собак правоохоронці залучають їх лише у критичних ситуаціях.

Службові штурмові собаки застосовуються під час затримання осіб, які чинять замах на злочин або вчинили його та намагаються втекти. Порядок застосування собак у таких випадках

визначається планом оперативно-розшукових заходів, а на місці — старшим оперативної групи (старшим нарядом патруля).

Під час проведення операцій із затримання озброєної особи чи несення служби в районі проведення антитерористичної операції кінолог повинен бути в захисному куленепробивному жилеті відповідного класу захисту та шоломі. Службового собаку залежно від обставин для захисту його життя рекомендовано одягати у спеціальний куленепробивний жилет. Якщо правопорушник чинить опір або намагається втекти, кінолог за командою старшого оперативної групи або в разі крайньої необхідності самостійно пускає собаку на затримання особи [2].

Для затримання правопорушника службовий собака пускається без нашийника, повідка та намордника, як правило, після попередження не менше двох разів «Стій (Виходь)! Пускаю собаку!». За значної відстані або у разі звернення до великої групи людей попередження робиться з використанням гучномовця або інших пристроїв для підсилення голосу. За таких випадків кінолог повинен надати час, достатній для припинення злочину (правопорушення) та виконання наказу. При спробі вчинення збройного нападу на працівників поліції, громадян або охоронювані об'єкти, затриманні особливо небезпечних або озброєних осіб, звільненні заручників собаку пускають без попередження [2].

Під час затримання особливо небезпечних, озброєних осіб слід застосовувати кілька добре натренованих службових собак, які не бояться пострілів і мають добру хватку. Для уникнення втрати собаки не слід пускати його для затримання правопорушника, якщо той знаходиться у схованці та відстрілюється. У такому випадку необхідно відвести вогонь в інший бік, а собаку пустити з тилу чи флангу або дочекатися відходу правопорушника.

Забороняється пускати собаку на затримання, якщо в цей момент між собакою і правопорушником перебувають сторонні особи, а також якщо злочинні дії або опір правопорушника вже припинено. Забороняється також застосовувати службових собак під час припинення незаконних зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій ненасильницького характеру, які не порушують роботу транспорту, зв'язку, підприємств, установ та організацій.

У разі проведення операції із затримання правопорушника в жилу приміщенні собака пускається для затримання за вказівкою старшого групи,

але за умови, що в цьому приміщенні відсутні сторонні особи. Собака пускається для затримання з відстані, що забезпечує ефективність затримання, особисту безпеку членів оперативної групи та інших не причетних до вчиненого кримінального правопорушення осіб.

З метою більш ефективних дій оперативної групи при затриманні озброєної особи допускається одночасне застосування службового собаки і спеціальних хімічних засобів. Для захисту від впливу хімічних речовин, диму, чадного газу тощо кінолог, собака та інші працівники поліції діють у спеціальних автономних системах дихання (протигазах) [2].

В цілому службовий собака антитерористичної спрямованості (штурмовий) вважається підготовленим, якщо він відповідає таким вимогам (див. додаток 10 «Нормативи підготовленості службових собак поліції» Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України) : 1) миттєво затримує людину, що втікає, групу осіб; 2) під час затримання осіб, які чинять збройний опір, сміливо та активно кидається у відчинені двері будинків, вагонів, літаків, вікна автомобілів та іншого транспорту, не звертаючи уваги на постріли і вибухи; 3) охороняє затриманого; 4) разом із кінологом здійснює конвоювання затриманого; 5) активно і сміливо захищає кінолога у випадку нападу на нього сторонньої особи (сторонніх осіб), під час нападу іншої особи миттєво переключається на затримання цієї особи; 6) адаптований до роботи у складі групи (загону) та до пересування у складі штурмових груп; 7) працює по штурмовому трапу для затримання умовного порушника в автобусі, залізничному вагоні, на 2 чи 3 поверсі будинку або плавзасобі; 8) працює у парі, трійці та більшій кількості службових собак; 9) атакує озброєного умовного зловмисника разом з двома і більшою кількістю службових собак одночасно; 10) припиняє свої дії за командою кінолога; 11) обшукує місцевість і приміщення та знаходить людей, які переховуються, а також заховані ними предмети [2].

Корисним є аналіз закордонного досвіду застосування службових собак (на прикладі Франції), який можна впроваджувати у професійну діяльність сил правопорядку для удосконалення їх роботи. Після теракту під час Мюнхенської Олімпіади (1972) у Франції було прийнято рішення про створення підрозділу з боротьби із тероризмом. 01 березня 1974 року офіційно почав нести службу відомий у всьому світі спецпідрозділ

поліції — група швидкого реагування національної жандармерії (Groupe d'Intervention de la Gendarmerie Nationale, GIGN) зі службовими собаками в штаті. За свідченням М. Логачова за перші двадцять років свого існування поліцейські GIGN провели більше 650 різних операцій, під час котрих були звільнені біля 500 заручників і знищені декілька десятків терористів, а більше тисячі злочинців арештовані. Завдяки ефективним діям кінологічного підрозділу за цей час при проведенні цих операцій загинув тільки один правоохоронець групи і декілька десятків отримали поранення [15]. Підрозділ GIGN провів 6 великих спеціальних операцій, в ході котрих службові собаки безпосередньо здійснили затримання озброєних злочинців і психічно хворих осіб. В результаті участі у поліцейських операціях у 1982 році загинуло тільки дві бельгійські вівчарки. Французи використовують термін «бойова собака», розуміючи під цим терміном «штурмову собаку», мета котрої — напад на злочинця і утримування його, поки кінолог не подасть спеціальну команду.

Розглянемо порядок проведення добору собак для служби в GIGN. Протягом багатьох років французькі кінологи формували строгі критерії відбору собак на службу в поліцію. Для цього проводилось тестування різних порід собак, починаючи з бульдога, німецької вівчарки і закінчуючи ротвейлером. Нарешті у 1983 році еталоном службової собаки була обрана бельгійська вівчарка (малінуа). Спеціально створений Національний центр дресирування службових собак добирає для служби навчених тварин, які не старші 1 року і 3 місяців, з урахуванням їх характеру (для порівняння в Україні — від 9 місяців до 2 років, допускається відхилення від вказаного віку в межах двох місяців) [2].

У перші дні собаки утримуються в ізолюваному блоці і ретельно оглядаються штатним ветеринаром кінологічної служби. Незалежно від способу дресирування всі собаки проходять конкурсний відбір: 1) екзамени на тілобудову (встановлюється відповідність пса стандарту породи); 2) медичний огляд, котрий включає перевірку його загального стану здоров'я та проведення вакцинації; 3) екзамени на перевірку характеру (оцінювання пильності, агресивності і нервової врівноваженості тварини, тест на реакцію при вистрілах та на активність).

Уточнимо бойові завдання, які виконують кінологи в підрозділі GIGN. Перед тим, як потрапити до підрозділу, собаки проходять «карантин»

(здійснюється вакцинація і проводяться різні курси лікування для підтримання здоров'я собак та успішного проходження етапу дресирування). Після карантину собак направляють у навчальні групи в порядку випадкового жеребкування. Після закінчення курсу базового дресирування собаки протягом року навчаються спеціальним тактичним прийомам. Інструктори вчать їх стрибкам з вертольотів і літаків, специфіці дій у складних умовах міста (загазованості повітря, високого рівня шуму, дій під вогнем умовного злочинця, при вибухах тощо).

Особлива увага приділяється підготовці службових собак до дій в екстремальних умовах з використанням спеціально розроблених для них засобів індивідуального захисту — протикульових бронежилетів. Крім цього, службові собаки використовуються у складі групи оцінювання і розвідки для пошуку об'єктів (осіб, вибухівки тощо) та проведення розвідувальних дій. Вони виконують команди тільки свого інструктора, котрий, як правило, має звання сержанта жандармерії. Підрозділ GIGN може використовувати спеціальні автомобілі штурмових операцій для доставлення кінолога зі службовою собакою до місця запланованих дій (в Україні також — уточнено нами). До складу груп охорони і безпеки входять 4 кінологи зі службовими собаками.

Приблизно половину оперативно-службових завдань кінологічний підрозділ GIGN виконує спільно з підрозділом забезпечення безпеки президента республіки, решти часу залучається для охорони судових процесів, громадського порядку тощо. Загальний термін використання собак складає 7-8 років.

Конкретизуємо функції службових собак в спеціальному підрозділі RAID, який є основним (штурмовим) підрозділом Національної поліції Франції (RAID — Recherche, assistance, intervention, dissuasion — аббревіатура від «пошук, сприяння, втручання, переконання»; був створений у 1985 році). До його складу входять мобільна парашотно-десантна група, штурмова група, кінологічна бригада, вибухотехнічна служба і снайперська група «OMEGA».

При проведенні спеціальної операції з високим ступенем ризику (звільнення заручників, арешт терористів або озброєних злочинців), всі групи підрозділу RAID діють у тісній взаємодії, що у поєднанні з високим рівнем професійної підготовки забезпечує успіх оперативних заходів. Особлива увага приділяється безпеці поліцейських. При проведенні спеціальних операцій під час силового

затримання озброєних злочинців або звільнення заручників ці підрозділи ефективно використовують службових собак.

Розглянемо заходи безпеки, яких необхідно дотримуватися поліцейськими-кінологами під час використання на службі собак. Основні застереження щодо забезпечення безпеки тварин наведені до п. 6 розділу XI «Правила особистої гігієни та заходи безпеки під час поведінки із службовими собаками» Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України [2]. Заборонено використовувати службових собак не за призначенням, непідготовлених, які втратили свої службові якості або хворі.

В контексті забезпечення права і свобод громадян забороняється застосовувати службових собак: 1) до жінок з явними ознаками вагітності, осіб літнього віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків учинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників поліції, або збройного нападу чи збройного опору; 2) у приміщеннях та на земельних ділянках, закріплених за дипломатичними, консульськими та іншими представництвами іноземних держав, за винятком випадків, коли від їх представників надійде прохання або дозвіл на застосування собак проти правопорушників; 3) у дитячих і лікувальних закладах; 4) у публічних місцях та навчальних закладах, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи [1; 2].

Після застосування службових собак проводиться огляд приміщень і місцевості з метою виявлення осіб, які могли випадково отримати тілесні ушкодження. Особи, затримані за допомогою службової собаки, ретельно оглядаються. При цьому вживаються заходи безпеки від нападу затриманого. Собаку за командою «Охороняй!» залишають на відстані двох - трьох кроків від затриманого для контролю за його поведінкою [2]. У разі нанесення собакою сильних укусів затриманому працівники поліції зобов'язані надати йому долікарську допомогу і викликати медичних працівників.

Висновки. За результатами проведеного аналізу нормативно-правових актів та спеціальної літератури з піднятої нами проблеми застосування службових (штурмових) собак можемо зробити наступні узагальнення.

1. В сучасних умовах запровадженого правового режиму воєнного стану суттєво зросли запити на використання службових собак для виконання різних службових завдань, в першу чергу на прифронтових територіях.

2. Службові собаки внаслідок спеціального тренування (дресування) набувають певної спеціалізації для їх використання у правоохоронній діяльності, котра обумовлюється виконанням специфічних завдань — пошукових, службово-бойових, рятувальних тощо.

3. Застосування службових (штурмових) собак під час проведення поліцейських операцій вимагає від її керівника(ів) та поліцейських-кінологів детального опрацювання та врахування всіх умов (обставин на місці події), що сприятиме мінімізації втрат при проведенні оперативних заходів як для особового складу працівників поліції, так і без шкоди для життя чи здоров'я тварин.

4. Заслугує на увагу вивчення досвіду підготовки службових (штурмових) собак у країнах Європи (зокрема, Франції), де поліцейськими враховуються як сучасні виклики безпеки суспільства чи окремого громадянина, а й забезпечення службових собак засобами захисту для збереження їх життя і здоров'я.

5. Удосконалення методики підготовки та тактики застосування службових собак в протидії злочинності, забезпеченні публічної безпеки і порядку повинно обов'язково здійснюватися з урахуванням дотримання охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави.

Перспективною тематикою подальших розвідок у даному напрямку можуть бути наступні: 1) розгляд проблемних аспектів застосування службових собак для виявлення та рятування людей в умовах надзвичайних ситуацій різного походження (природного, техногенного, соціально-політичного чи воєнного характеру); 2) особливості дресування штурмових собак в засобах захисту (спеціальному куленепробивному бронежилеті, навушниках, спеціальній автономній системі дихання (протигазі); 3) тренування та використання собак для знешкодження сил ворога (небезпечних об'єктів) у випадку нападів на блокпост (штурмову групу поліцейських тощо); 4) використання службових собак для супроводження людей з різними фізичними, сенсорними, психіатричними чи ментальними порушеннями (уточнення їх прав заходити в місця, куди іншим тваринам вхід заборонений — в ресторани, бібліотеки тощо).

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 16.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 30.01.2025).

2. Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 01.11.2016 року № 1145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16#Text> (дата звернення: 19.01.2025).

3. Про затвердження Інструкції з організації службової кінології в Національній гвардії України : наказ МВС України від 05.08.2014 року № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1213-14#Text> (дата звернення: 19.01.2025).

4. Собаки-спецпризначенці та позиттєве утримання чотирилапих пенсіонерів, затверджено нові норми кінологічного забезпечення ДПСУ. Державна прикордонна служба. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/34177-Sobaki-specpriznachenci-ta-pozhittve-utrimannya-chotirilapih-pensioneriv-zatverdzheno-novi-normi-kinologichnogo-zabezpechennya-DPSU> (дата звернення: 01.02.2025).

5. Вайда Т.С., Скрипка О.І. Гуманітарне розмінування звільнених від ворога територій України як першочергове завдання органів Національної поліції після деокупації регіонів. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання № 5 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2023. С. 97–105.

6. Була Л.В. Оцінка службових собак, які дресируються по пошуку наркотичних засобів та зброї : автореф. дис. ... канд. с/г наук : 06.02.01. Чубинське Київської області, 2009. 23 с.

7. Пуцаловська С.О. Розробка конструкції і технології захисного взуття для собак в умовах надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.18.18. Київ, 2009. 24 с.

8. Стаєнний О.В. Ветеринарна превенція і постійно діюча профілактика у племінному розпліднику службових собак : автореф. дис. ... канд. ветеринарних наук : 16.00.06. Львів, 2010. 25 с.

9. Фасоля в.п. диспансеризація собак службових порід : автореф. дис. ... доктора ветеринарних наук : 16.00.01. Біла Церква, 2008. 44 с.

10. Шестопапка Р.І. Діагностика і методи патогенетичної терапії собак породи німецька вівчарка за гострого і хронічного перебігу ниркової недостатності : автореф. дис. ... канд. ветеринарних наук : 16.00.01. Київ, 2009. 21 с.

11. Вайда Т.С. Забезпечення особистої безпеки поліцейського в разі нападу собаки й основні заходи з

надання домедичної допомоги потерпілому внаслідок укусу тварини. Юридичний бюлетень : наук. журнал. Одеса: ОДУВС, 2021. Випуск 20 (20). С. 93–104.

12. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник / С. В. Албул, О. Т. Ніколаєв, О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів та ін. Одеса; Львів: ОДУВС; ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

13. Тактика самозахисту та особистої безпеки працівників Національної поліції України : метод. рек. / [уклад.: Бортник С.М., Моргунов О.А., Артем'єв В.О., Хомко І.Г.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т, внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки ф-ту № 2; за заг. ред. В.В. Сокурєнка. — Харків: ХНУВС, 2017. 136 с.

14. Бурцева А., Смолницький М. Їх називають смертниками: як готують штурмових собак, які можуть першими йти в бій. URL: https://24tv.ua/shturmovi-sobaki-prikordonnikiv-yak-yih-gotuyut-shho-vidomo-novini_n2497954. https://24tv.ua/shturmovi-sobaki-prikordonnikiv-yak-yih-gotuyut-shho-vidomo-novini_n2497954 (дата звернення: 01.02.2025).

15. Логачов М.Г. Закордонний досвід тактичного застосування кінологічних підрозділів при проведенні спеціальних операцій (2004). Штурмова собака у спецпідрозділах Франції (GIGN, RAID). URL: <https://wardog.blog/shturmovaya-sobaka-v-speczpodrazdeleniyah-franczii-gign-raid/> (дата звернення: 27.01.2025).

Залєвська І.І.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Півторак О.І.,
кандидат політичних наук,
заступник начальника відділу
матеріального забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Жуковський С.В.,
підполковник поліції,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Ковальова Т. І.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ військової злочинності та ефективних заходів її запобігання в умовах правового режиму воєнного стану. Актуальність проблеми зумовлена повномасштабним вторгненням РФ та значним зростанням кількості військових кримінальних правопорушень, що загрожує національній безпеці та підриває довіру до державних інститутів. Використано дані Офісу Генерального прокурора, які свідчать про збільшення частки військових злочинів з 1 % у 2021 році до 19 % у 2024 році, з особливо вираженою динамікою за статтями «Непокора», «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та «Дезертирство».

У роботі аналізуються соціологічні, психологічні, кримінальні та історичні теорії військової злочинності, а також наводяться різні визначення військового кримінального правопорушення, підкреслюючи його специфіку та об'єкт посягання — встановлений законодавством порядок несення військової служби. Розглядаються причини злочинної поведінки військовослужбовців на мікрорівні, включаючи психологічні труднощі, фізичні навантаження, наслідки виховання, професійну нереалізованість, а також фактори, що посилюються під час воєнного стану: емоційне навантаження, високий ризик, тиск та обмежений доступ до соціальних інфраструктур.

Обґрунтовується нагальна потреба в законодавчих змінах для посилення правопорядку та дисципліни, враховуючи обмежені повноваження Військової служби правопорядку. Підкреслюється важливість прийняття Закону України «Про Військову поліцію» та продовження дії спрощеного механізму повернення військовослужбовців, які самовільно залишили службу. Методологія дослідження ґрунтується на діалектичному, системному, порівняльно-правовому, статистичному, логічному, формально-юридичному та прогностичному методах. Очікується, що запропоновані заходи сприятимуть зниженню рівня військової злочинності, підтриманню бойової готовності та відновленню престижу військової служби.

Ключові слова: військова злочинність, воєнний стан, запобігання, кримінальні правопорушення, Військова поліція, національна безпека, дисципліна, Збройні Сили України.

Kovalova T. I. Theoretical foundations of military crime and its prevention under the legal regime of martial law

The article is devoted to the study of the theoretical foundations of military crime and effective measures for its prevention under the legal regime of martial law. The relevance of the issue is determined by the full-scale invasion of the Russian Federation and the significant increase in the number of military criminal offenses, which poses a threat to national security and undermines trust in state institutions. Data from the Office of the Prosecutor General of Ukraine indicate a rise in the share of military crimes from 1 % in 2021 to 19 % in 2024, with a particularly notable increase in offenses such as “Disobedience”, “Unauthorized abandonment of a military unit or place of service”, and “Desertion”.

The article analyzes sociological, psychological, criminal, and historical theories of military crime, as well as various definitions of military criminal offenses, emphasizing their specific nature and the object of infringement—the legally established order of military service. It examines the causes of criminal behavior among service members on the micro-level, including psychological challenges, physical strain, upbringing, lack of professional fulfillment, as well as factors that intensify under martial law: emotional pressure, high risk, stress, and limited access to social infrastructure.

The article substantiates the urgent need for legislative changes to strengthen law and order and military discipline, given the limited powers of the Military Law Enforcement Service. It highlights the importance of adopting the Law of Ukraine “On the Military Police” and extending the simplified mechanism for the return of service members who have left their units without authorization. The research methodology is based on dialectical, systemic, comparative-legal, statistical, logical, formal-legal, and prognostic methods. The proposed measures are expected to contribute to the reduction of military crime, the maintenance of combat readiness, and the restoration of the prestige of military service.

Key words: military crime, martial law, prevention, criminal offenses, Military Police, national security, discipline, Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України та запровадження правового режиму воєнного стану, питання військової злочинності набуває особливої актуальності та становить значущий ризик для національної безпеки та суспільства в цілому. Кримінальні правопорушення в середовищі військовослужбовців є загрозою для суспільства і мають тенденцію до зростання, зокрема у сфері інформаційних технологій, використання глобальної комп'ютерної мережі у терористичних, екстремістських та пропагандистських цілях, що призводить до значних негативних наслідків для держави та її громадян.

Аналіз даних Офісу Генерального прокурора свідчить про суттєве збільшення кількості кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Якщо у січні-грудні 2021 року такі правопорушення становили 1 % від загальної кількості (3 037 з 321 443), то у січні-грудні 2024 року цей показник сягнув 19 % (93 900 з 492 479). Особливо значне зростання спостерігається за статтями 402 «Непокора», 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та 408 «Дезертирство» Кримінального кодексу України, де динаміка змін вимірюється тисячами відсотків. Це різке зростання є серйозним викликом для держави у сфері забезпечення військової дисципліни та правопорядку.

Злочинність серед військовослужбовців негативно впливає на дисципліну у військових формуваннях України, підриває довіру до державної влади, збільшує внутрішні та зовнішні загрози, що знижує престиж військової служби. Фактори, які впливають на злочинність, можна розділити на ті, що поширені в мирний час, і ті, що виникли у зв'язку з воєнним станом. Серед причин злочинної поведінки військовослужбовців на мікрорівні виділяють психологічні труднощі, виснажливі фізичні навантаження, наслідки сімейного виховання, невдоволення професійною реалізацією, проблеми з законом, недостатній рівень культури та свідоме замовчування нестатутних відносин. Додатковими факторами є фінансові труднощі, психічні відхилення, зловживання алкоголем/наркотиками, ігнорування правових норм та недостатня кількість кваліфікованих психологів. В умовах воєнного стану ці чинники посилюються емоційним навантаженням, високим ризиком, тиском, обмеженим доступом до соціальних інфраструктур та проблемами з адаптацією до цивільного життя після повернення із зони бойових дій.

Наявна Військова служба правопорядку у Збройних Силах України наразі не має повноважень щодо оперативно-розшукових заходів, притягнення

винних до відповідальності та сприяння досудовому розслідуванню. Це обумовлює нагальну потребу в законодавчих змінах для посилення правопорядку та дисципліни.

Метою статті є комплексний аналіз теоретичних основ військової злочинності, визначення ключових причин та умов її зростання в умовах правового режиму воєнного стану, а також обґрунтування необхідності впровадження ефективних заходів запобігання, зокрема створення Військової поліції, для підтримання військової дисципліни та бойової готовності Сил оборони України.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети у статті застосовуються наступні методи наукового дослідження:

- діалектичний метод дозволяє розглянути військову злочинність як соціальне явище в її розвитку та взаємозв'язку з умовами воєнного стану, розкрити її причини та наслідки;

- системний метод використовується для аналізу військової злочинності як складної системи взаємопов'язаних елементів, що включають її види, суб'єктів, об'єкти посягання та механізми виникнення;

- порівняльно-правовий метод застосовується для зіставлення вітчизняного законодавства щодо військових кримінальних правопорушень з міжнародними стандартами та підходами до їх визначення (зокрема, теорії військових злочинів).

- статистичний метод використано для аналізу динаміки зростання військових кримінальних правопорушень на основі офіційних даних Офісу Генерального прокурора за період 2021-2024 років;

- логічний метод (аналіз, синтез, узагальнення) дозволяє узагальнити теоретичні підходи до військової злочинності (соціологічна, психологічна, кримінальна, історична), а також систематизувати фактори, що впливають на її виникнення та зростання в умовах воєнного стану;

- формально-юридичний метод застосовується для тлумачення норм Кримінального кодексу України, що стосуються військових кримінальних правопорушень (зокрема, статті 401 Розділу XIX ККУ);

- прогностичний метод використовується при обґрунтуванні очікуваних результатів від впровадження Закону України «Про Військову поліцію».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання військової злочинності та її запобігання перебуває в центрі уваги багатьох вчених та практиків. Загальний аналіз змін у стані злочинності протягом 2022–2023 років представлений у працях О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєвої, В.В. Голіни, О.М. Литвинова, М.Г. Колодяжного, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, В.О. Тулякова.

Важливі аспекти теоретичних основ військової злочинності розглядаються в рамках соціологічної, психологічної, кримінальної та історичної теорій.

Д.В. Казначеева досліджує сучасні тенденції військової злочинності в Україні. Н. А. Дмитренко аналізує детермінанти злочинності у Збройних Силах України. Є. М. Пащенко розглядає кримінологічний аспект злочинності військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань України в умовах агресії росії проти України. Ю. В. Орлов аналізує тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни. Питання вдосконалення законодавчого регулювання та інституційних змін також перебуває в полі зору дослідників та законодавців. Зокрема, у статті згадується Закон України «Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців» (від 21 листопада 2024 року № 4087-IX) та його подальші зміни. Також акцентується увага на підготовці проекту Закону України «Про Військову поліцію».

Незважаючи на значний обсяг досліджень, проблема військової злочинності в умовах воєнного стану є динамічною та вимагає постійного аналізу та оновлення підходів до її запобігання та протидії. Особливо актуальним залишається питання ефективності вжитих та запланованих законодавчих та інституційних заходів.

Очікувані результати. Результати дослідження сприятимуть поглибленому розумінню теоретичних засад військової злочинності та її детермінант в умовах воєнного стану, а також обґрунтують необхідність комплексного підходу до розробки та впровадження превентивних заходів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні кримінальні правопорушення в середовищі військовослужбовців представляють собою загрозу для суспільства, і це явище має тенденцію до зростання, особливо в галузі інформаційних технологій, у використанні глобальної комп'ютерної мережі у терористичних, екстремістських та пропагандистських цілях, що призводить до значних негативних наслідків для держави та її громадян [1].

Розглядаючи основні теоретичні підходи до військової злочинності, можна виокремити такі теорії, як:

— **соціологічна**, яка розглядає військову злочинність як відхилення від встановлених соціальних норм і правил військової дисципліни, а досліджує, як формальні та неформальні соціальні інституції (наприклад, військова дисципліна, сім'я,

спільнота), які впливають на формування військової злочинності;

— **психологічна** — досліджує психологічні чинники, які можуть призвести до вчинення військових злочинів (наприклад, особистісні характеристики, психологічний стан, стрес), розглядає військову злочинність, як спробу зменшити психологічну напругу, яка виникає внаслідок протиріч між переконаннями та діями, досліджує, як індивідуальні та групові потреби, мотивації та досвід впливають на вибір військовослужбовцями поведінки;

— **кримінальна** — розглядає військову злочинність, як певний тип кримінальної поведінки, що має свої специфічні ознаки та причини, досліджує вплив військової субкультури на формування військової злочинності;

— **історична** — розглядає військову злочинність, як складову частину еволюції військових організацій та систем, досліджує вплив військових конфліктів та воєн на збільшення військової злочинності.

Військове кримінальне правопорушення є складною і важливою складовою кримінального права, оскільки воно визначає порушення законодавчо встановленого порядку військової діяльності. Згідно з частиною 1 статті 401 Розділу XIX Кримінального кодексу України, військовими кримінальними правопорушеннями вважаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час зборів [2].

Поняття військового кримінального правопорушення детально розкривається в зазначеному Розділі Особливої частини Кримінального кодексу України, що включає 35 статей (з 401-ї до 435-1), які конкретизують види та характер військових правопорушень і встановлюють відповідальність за них.

Питанням надання чіткого визначення військового злочину займалось багато вчених. Так, Р.П. Лаврьонов стверджує, військовим злочинном є «злочин, що вчинений під час військового конфлікту або під час воєнного стану, зокрема, злочини проти миру, злочини проти людяності та військові злочини» [3, с. 297]. О.О. Авдєєв та О.С. Гораш пропонують визначення військовому кримінальному правопорушенню як кримінальне правопорушення, що вчиняється при несенні служби в армії конкретної країни [4, с. 104]. Водночас, ці визначення можуть бути неповними або

неточними, оскільки можуть не містити конкретної інформації щодо кваліфікуючих дій або обмежувати коло суб'єктів військових злочинів.

Специфіка військових кримінальних правопорушень полягає в об'єктивних та суб'єктивних ознаках, які відрізняють їх від інших кримінальних правопорушень. Об'єктом посягання є встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, суб'єктами — військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а суспільно-небезпечні дії визнаються кримінальними правопорушеннями лише у випадку, якщо вони прямо передбачені розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. Враховуючи це, військове кримінальне правопорушення — це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, вчинене військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом під час проходження зборів, і яке прямо передбачене розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України.

Аналіз даних Офісу Генерального прокурора у «Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року» показує, що 19% (93 900 з 492 479) облікованих правопорушень становлять військові кримінальні правопорушення. Для порівняння, у 2021 році цей показник становив

1% (3 037 з 321 443). Детальний аналіз динаміки змін, які відбулися протягом останніх трьох років, наведено в таблиці [5]:

Наведені дані свідчать про значне збільшення військових кримінальних правопорушень від початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України та введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Це зростання є викликом для держави у сфері забезпечення військової дисципліни та правопорядку, оскільки запобігання вчиненню військових злочинів сприяє збереженню миру та безпеки. Слід зазначити, що таке різке зростання військових кримінальних правопорушень є викликом для держави у сфері забезпечення військової дисципліни та правопорядку, оскільки запобігання вчиненню військових злочинів сприяє збереженню миру та безпеки.

Основними умовами та причинами виникнення військової злочинності в умовах воєнного стану є:

- психологічні труднощі, спричинені тривалим перебуванням в одностатевому колективі;
- виснажливі фізичні навантаження, що можуть впливати на психічний стан військовослужбовців;
- невдоволення професійною реалізацією як військової особистості;
- проблеми з законом, які можуть виникнути через порушення закону і впливати на поведінку військовослужбовця;

Таблиця 1

Динаміка військових кримінальних правопорушень (2021–2024 роки)

Вид кримінального правопорушення	Період		Динаміка змін, %
	Січень-грудень 2021 року	Січень-грудень 2024 року	
Непокоря, ст. 402	19	1849	+9632%
Самовільне залишення військової частини або місця служби, ст. 407	2028	66240	+3166%
Дезертирство, ст. 408	117	23209	+19737%
Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, ст. 409	33	256	+676%
Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем, ст. 410	191	243	+27%
Втрата військового майна, ст. 413	69	243	+252%
Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, ст. 414	33	255	+673%
Порушення правил водіння або експлуатації машин, ст. 415	33	238	+621%
Недбале ставлення до військової служби, ст. 425	192	389	+103%
Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, ст. 426-1	139	599	+331%

- недостатній рівень культури серед військовослужбовців;
- свідоме замовчування фактів нестатутних відносин з метою збереження військового звання та подальшого професійного росту;
- фінансові труднощі, які можуть створювати стрес та незадоволення;
- психічні та психологічні відхилення, які можуть впливати на вчинення насильницьких злочинів під час служби серед військовослужбовців;
- вживання алкоголю та наркотичних речовин, що може поглиблювати проблеми;
- ігнорування правових норм і норм поведінки;
- недостатня кількість кваліфікованих військових психологів для надання необхідної психологічної підтримки.

Під час воєнного стану військовослужбовці частіше порушують військову дисципліну та вчиняють злочини, оскільки мають емоційне навантаження, перебувають під високим ризиком, відчувають тиск з боку командування або колег, а також мають обмежений доступ до звичайних соціальних інфраструктур і розваг. Після повернення із зони бойових дій військовослужбовцям може бути важко повернутися до цивільного життя, що призводить до психологічних та соціальних проблем. Розуміння та аналіз цих чинників дозволять виробити механізми їх зменшення та попередження.

У цьому контексті виникла гостра потреба у встановленні правових гарантій та механізмів продовження військової служби військовослужбовцям, які самовільно залишили військові частини чи місця несення служби або дезертирували, та повернулися з готовністю належним чином виконувати свій військовий обов'язок. 29 листопада 2024 року набрав чинності Закон України «Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців» (від 21 листопада 2024 року № 4087-IX). Однак, положення Закону № 4087-IX не було реалізовано в повному обсязі через обмежені терміни. Тому, після 1 березня 2025 року виникла необхідність у продовженні до 30 серпня 2025 року дії спрощеного механізму повернення військовослужбовців. З цієї метою був прийнятий Закон України від 30 квітня 2025 року № 4392-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану» [6], очікуваним наслідком якого має стати підтримання динаміки

добровільного прибуття військовослужбовців до військових частин (місць проходження служби), на достатньому рівні, що дозволить, у тому числі, продовжити комплектування військових частин сил оборони.

Злочинність серед військовослужбовців негативно впливає не лише на дисципліну в Силах оборони України, але й на всю державу загалом. Це стає внутрішнім індикатором стану соціальної безпеки та загального клімату в суспільстві. Подібний стан речей пояснюється тим, що вчинення кримінальних правопорушень в Збройних Силах України призводить до втрати довіри до державної влади, збільшення внутрішніх та зовнішніх загроз, поширення аномії, аморальності та неповаги до військовослужбовців, а також зниження престижу військової служби. Умовно всі фактори, які впливають на злочинність, можна розділити на дві головні категорії: ті, що поширені в суспільстві в період миру, і ті, які виникли та пов'язані з воєнним станом [7, С. 325].

З 24 лютого 2022 року в Україні з'явився новий значущий фактор — війна, який негативно впливає на рівень, структуру, динаміку, характер, соціальні наслідки та інші якісні та кількісні показники злочинності.

Як було зазначено, кримінальне правопорушення — це передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. (ст. 11 КК України). Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини (ст. 12 КК України) [2].

Злочинна поведінка військовослужбовців на мікрорівні має численні причини. Серед них:

1. Психологічні труднощі, спричинені тривалим перебуванням в одностатевому колективі.
2. Ефекти виснажливих фізичних навантажень, що можуть впливати на психічний стан військовослужбовців.
3. Наслідки сімейного виховання у молодих військовослужбовців, що можуть викликати психічні відхилення.
4. Невдоволення професійною реалізацією як військової особистості.
5. Проблеми з законом, які можуть виникнути через порушення закону і впливати на поведінку військовослужбовця.
6. Недостатній рівень культури серед військовослужбовців.
7. Свідоме замовчування фактів нестатутних відносин з метою збереження військового звання та подальшого професійного росту [8].

Також на індивідуальному рівні існують інші фактори, які можуть призводити до злочинної поведінки серед військовослужбовців, такі як:

1. Фінансові труднощі, які можуть створювати стрес та незадоволення.

2. Психічні та психологічні відхилення, які можуть впливати на вчинення насильницьких злочинів під час служби серед військовослужбовців.

3. Вживання алкоголю та наркотичних речовин, що може поглиблювати проблеми.

4. Ігнорування правових норм і норм поведінки.

5. Недостатня кількість кваліфікованих військових психологів для надання необхідної психологічної підтримки.

Водночас, під час воєнного стану військовослужбовці частіше порушують військову дисципліну та вчиняють злочини, оскільки:

1. Мають емоційне навантаження: Війна створює великий стрес та емоційне навантаження для військовослужбовців. Підвищений рівень стресу може вплинути на морально-психологічний стан особового складу, збільшуючи ризик порушення військової дисципліни та вчинення злочинів.

2. Високий ризик: У воєнних умовах військовослужбовці знаходяться під постійним ризиком для свого життя та здоров'я. Цей постійний стан небезпеки може призвести до стресу, тривожності та перевантаження, що може впливати на їхнє рішення та поведінку.

3. У воєнних конфліктах може бути великий тиск на військовослужбовців, включаючи тиск з боку командування або колег. Цей тиск може призвести до тиску на вчинення злочинів або порушення військової дисципліни.

4. Воєнний стан може призвести до обмеження доступу до звичайних соціальних інфраструктур і розваг, що може вплинути на психологічний стан військовослужбовців. Це може призвести до недостатнього відпочинку та розваг, що може збільшити ризик порушення військової дисципліни.

5. Після повернення із зони бойових дій військовослужбовцям може бути важко повернутися до цивільного життя. Це може призвести до психологічних та соціальних проблем, які вплинуть на їхню поведінку [9, с. 112].

Звичайно, зазначені чинники не є виправданням вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями. Водночас, їх розуміння, аналіз зможуть лягти в основу вироблення механізму щодо їх зменшення та попередження.

Крім того, військова служба правопорядку у Збройних Силах України, призначена для забезпечення правопорядку і військової дисципліни,

на сьогодні не має повноважень щодо оперативно-розшукових заходів і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, а також інституційно позбавлена процесуальної можливості сприяння органам досудового розслідування та прокурорам [10]. З метою забезпечення своєчасного та належного реагування на кризові ситуації, Комітетом Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності підготовлено доопрацьований проект Закону України «Про Військову поліцію» (реєстр. №6569-д), який 19 червня 2024 року було прийнято Верховною Радою України за основу [11].

Передбачається, що Військова поліція буде військовим формуванням з правоохоронними функціями у складі сектору безпеки і оборони, основними завданнями якої будуть попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, провадження у справах про адміністративні правопорушення, оперативно-розшукова діяльність, забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців, превентивна та профілактична діяльність, захист життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, захист державного майна, забезпечення виконання адміністративних стягнень та покарань. Утворення Військової поліції має створити національну систему реагування на кризові ситуації та нейтралізацію загроз національній безпеці [11].

Утворення Військової поліції має створити національну систему реагування на кризові ситуації та нейтралізацію загроз національній безпеці у воєнній сфері, у сфері оборони в мирний час та особливий період, забезпечення конституційних прав і свобод військовослужбовців та визначення додаткових заходів правового забезпечення інтересів держави з метою підтримання військової дисципліни, бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні Україна переживає надзвичайно важкий період повномасштабного вторгнення РФ, що викликає гостру реакцію у військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових Сил оборони України. Водночас, дотримання норм Кримінального кодексу України є юридичним обов'язком кожного громадянина. З 2022 року кількість кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, значно зросла, що робить питання забезпечення законності у військових структурах надзвичайно важливим.

Держава вживає відповідних заходів, у тому числі на законодавчому рівні, для запобігання злочинності серед військових. Важливим кроком є встановлення правових гарантій та механізмів продовження військової служби для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини чи дезертирували, але висловили готовність повернутися. Продовження дії спрощеного механізму повернення таких військовослужбовців є важливим для підтримання динаміки добровільного прибуття та комплектування військових частин Сил оборони України.

Надзвичайно важливим є прийняття Закону України «Про Військову поліцію», яка матиме правоохоронні функції та повноваження щодо попередження, виявлення, припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, оперативно-розшукову діяльність, а також забезпечення правопорядку і дисципліни серед військовослужбовців. Це дозволить створити національну систему реагування на кризові ситуації у воєнній сфері та посилити обороноздатність держави.

Боротьба з військовою злочинністю в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу, що включає глибоке розуміння її причин, системні законодавчі та інституційні зміни, спрямовані на посилення правопорядку та дисципліни, а також впровадження механізмів, що сприяють ефективному комплектуванню Сил оборони України. Реалізація цих заходів є критично важливою для забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави. Актуальною залишається пропозиція відновлення престижу військової служби та забезпечення професіоналізму військового персоналу відповідно до сучасних потреб.

Перспективним вектором подальших наукових досліджень є аналіз стану та особливостей запобігання військовій злочинності в умовах воєнного стану, а також удосконалення системи запобігання та протидії військовій злочинності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Література

1. Казначеева Д.В. Сучасні тенденції військової злочинності в Україні. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри: зб. доп. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2023. С. 101–105.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної

Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 02.04.2025).

3. Лаврьонов Р. П. Сучасна проблематика кримінального права та ключові ознаки військового злочину. Київ : Київський часопис право, 2023. С. 294–302.

4. Авдеев О.О., Гораш О.С. Особливості детермінації військових кримінальних правопорушень. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології. Харків: Вісник Кримінологічної асоціації України. 2023. С. 51–63.

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-tarezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 08.05.2025).

6. Закон України від 30 квітня 2025 року № 4392-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану» (дата звернення 28.05.2025).

7. Пашенко Є.М. Злочинність військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань України в умовах агресії росії проти України. Кримінологічний аспект. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2024. С. 324–329.

8. Дмитренко Н.А. Детермінанти злочинності у Збройних Силах України. 2022. URL: https://web.archive.org/web/20220618113705id_/ (дата звернення 28.05.2025).

9. Орлов Ю.В. Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму. Вісник Кримінологічної асоціації України. 28 (1). 2023. С. 108–123.

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Військову поліцію». URL: <https://itd.rada.gov.ua/d7dbb222-a619-4143-938a-10ad-7b796cb7> (дата звернення 29.05.2025).

11. Верховна Рада України прийняла за основу законопроекти про Військову поліцію. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/250913.html> (дата звернення 29.05.2025).

Ковальова Т. І.,
orcid.org/0009-0001-0668-3047
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Мороз Ю. А.

У статті проведено комплексний науковий аналіз кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері оподаткування, що включає вивчення їх сутності, типів, суспільної небезпеки та механізмів протидії. На основі міждисциплінарного підходу розглянуто ключові аспекти податкової злочинності: від теоретичних засад її визначення до практичних проблем боротьби з нею. Детально досліджено поняття та типологію податкових кримінальних правопорушень, виділено їх загальні та специфічні ознаки, що дозволяє диференціювати ці правопорушення від інших категорій економічної злочинності. Особливу увагу приділено кримінологічному профілю злочинців: визначено типові вікові, освітні, соціальні та професійні характеристики, проаналізовано мотиваційну сферу та способи вчинення злочинів.

В статті окреслено суспільні та економічні наслідки податкової злочинності, зокрема, втрати бюджету, деформацію конкурентного середовища та підірив довіри до державних інституцій. На основі виявлених закономірностей запропоновано систему профілактичних заходів, що враховує як правові, так і організаційні аспекти. У ході дослідження виявлено ключові проблеми в системі виявлення та розслідування податкових правопорушень, зокрема: неефективність існуючих механізмів контролю; прогалини у нормативно-правовому регулюванні; недостатній рівень координації між податковими та правоохоронними органами.

Для подолання цих викликів запропоновано конкретні заходи вдосконалення, серед яких: оптимізація податкового адміністрування через запровадження сучасних аналітичних методів; розвиток міжвідомчої взаємодії з використанням єдиних інформаційних баз даних; впровадження цифрових інструментів для автоматизації виявлення схем ухилення; антикорупційні механізми у діяльності контролюючих органів; підвищення кваліфікації фахівців у сфері фінансового моніторингу.

Ключові слова: кримінологія, податкові кримінальні правопорушення, кримінологічна характеристика, ухилення, економічна безпека, фінансова злочинність, кримінально-правова відповідальність.

Moroz Yu. A. Criminological characteristics of tax crime

The article presents a comprehensive scholarly analysis of the criminological features of crimes in the field of taxation, including the study of their nature, types, societal danger, and counteraction mechanisms. Using an interdisciplinary approach, the author explores key aspects of tax crime – from theoretical foundations to practical issues of combating such offenses.

The concept and typology of tax crimes are examined in detail, with a focus on their general and specific characteristics that distinguish them from other categories of economic crime. Special attention is given to the criminological profile of tax offenders, including typical age, educational, social, and professional traits, as well as motivation and methods of committing crimes.

The article outlines the social and economic consequences of tax crime, such as budget losses, distortion of the competitive environment, and the erosion of trust in state institutions. Based on identified patterns, the author proposes a system of preventive measures that incorporates both legal and organizational dimensions.

The study reveals key challenges in the detection and investigation of tax violations, including the inefficiency of existing control mechanisms, gaps in legal regulation, and insufficient coordination between tax and law enforcement agencies.

To address these challenges, the article suggests concrete improvement measures, such as: optimizing tax administration through the implementation of modern analytical methods; enhancing interagency cooperation via unified information databases; introducing digital tools (AI, data mining) to automate the detection of tax evasion schemes; implementing anti-corruption measures within supervisory bodies; and improving the professional qualifications of specialists in the field of financial monitoring.

Key words: criminology, tax crimes, criminological characteristics, tax evasion, economic security, financial crime, criminal liability.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах відбувається явне зростання рівня злочинності у сфері оподаткування, що становить серйозну загрозу економічній безпеці держави та

суспільству в цілому. Незважаючи на постійне вдосконалення податкового законодавства та механізмів контролю, масштаби ухилення від сплати податків, використання схем мінімізації податкових зобов'язань та інших протиправних дій у цій сфері продовжують залишатися високими.

Значні бюджетні втрати від податкових кримінальних правопорушень, поява новітніх схем ухилення від оподаткування разом з недостатньою ефективністю існуючих механізмів протидії прямо впливають на необхідність розробки сучасних підходів до профілактики кримінальних правопорушень.

Мета дослідження — провести комплексний кримінологічний аналіз злочинності у сфері оподаткування та розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності протидії. Таким чином, комплексне кримінологічне дослідження злочинності у сфері оподаткування є актуальним науковим завданням, результати якого можуть сприяти підвищенню ефективності державної політики у сфері протидії економічній злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика злочинності у сфері оподаткування активно вивчається, як у кримінальному праві, так і в кримінології. Серед вітчизняних науковців, які зробили суттєвий внесок у вивчення податкової злочинності, варто виокремити: Н. І. Атаманчук, І. Є. Криницький, М. П. Кучерявенко, А. О. Монаєнко, О. А. Музика-Стефанчук, І. С. Пирога, С. С. Пирога, О. П. Рябченко, М. В. Савчин, М. Я. Сакали, В. Л. Форсюк, Н. Я. Якимчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Податкова злочинність становить специфічний різновид економічних правопорушень, що завдають суттєвої шкоди фінансовій стабільності держави та рівню суспільного добробуту. Йдеться про навмисні дії, пов'язані з ухиленням від виконання податкових зобов'язань, які підривають бюджетну систему, порушують засади соціальної справедливості та негативно впливають на функціонування ринкової економіки, зокрема конкурентне середовище.

Кримінальні правопорушення у сфері оподаткування являють собою суспільно небезпечні умисні дії, що посягають на встановлений порядок податкових відносин та мають на меті повне або часткове уникнення сплати податків та інших обов'язкових бюджетних платежів. Іншими словами, це протиправні вчинки, які суперечать вимогам податкового законодавства і призводять до фактичного ненадходження коштів до державної скарбниці [1, с. 123–124].

До податкових кримінальних правопорушень також належать діяння, пов'язані з ухиленням від сплати акцизів та мит, адже ці платежі становлять невід'ємну частину податкової системи. Основними різновидами таких правопорушень є: ухилення від сплати податків і зборів (ст. 212 КК України); ухилення від сплати єдиного соціального внеску (ст. 212-1 КК України); незаконне виробництво та обіг підакцизних товарів (ст. 204 КК України); контрабанда підакцизних товарів (ст. 201-4 КК України) [2]. Отже, податкові кримінальні правопорушення охоплюють широкий спектр діянь — від приховування доходів та ненадання податкової звітності до складних схем за участю фіктивних підприємств і контрабандних механізмів. Незалежно від форми прояву, всі ці дії порушують податкову дисципліну, наносячи державі матеріальні збитки та дестабілізуючи економічну систему.

Кримінальні правопорушення у сфері оподаткування мають низку характерних рис, які вирізняють їх серед інших видів кримінальних правопорушень. Насамперед, суб'єктами цих правопорушень найчастіше є особи, що здійснюють підприємницьку або фінансово-господарську діяльність, а також посадові особи юридичних осіб, на яких законодавством покладено обов'язок сплачувати податки. Зазвичай такі особи володіють відповідною економічною підготовкою, мають доступ до бухгалтерської документації, фінансових ресурсів і добре орієнтуються в механізмах нарахування та сплати податків [3, с. 231–232]. Міжнародна практика свідчить, що саме заможні платники податків і транснаціональні корпорації найбільш активно вдаються до ухилення від оподаткування, використовуючи офшорні юрисдикції для приховування доходів. У глобальному вимірі саме економічні еліти виявляють найбільшу схильність до податкових зловживань, тоді як представники малого бізнесу та наймані працівники мають значно менші можливості для реалізації подібних схем [4, с. 28].

Другою характерною ознакою податкових правопорушень є їх часто організований характер. Йдеться як про внутрішню організацію (наприклад, узгоджені дії директора, бухгалтера, юриста одного підприємства), так і про зовнішні зв'язки з організованими злочинними угрупованнями. У масштабних схемах ухилення від оподаткування можуть бути задіяні фіктивні підприємства, "конвертаційні центри", офшорні компанії, які забезпечують систематичне виведення коштів з легального обігу [5, с. 123–124]. Наприклад, у 2023 році

Бюро економічної безпеки України викрило діяльність такого конвертаційного центру з обігом понад 3,5 млрд грн, який допомагав реальному бізнесу приховувати прибутки через фіктивні структури, переводячи їх у готівку без сплати податків. Таким чином, значна частина податкових кримінальних правопорушень є заздалегідь спланованими, технічно складними фінансовими махінаціями, що істотно відрізняє їх від спонтанних форм кримінальної поведінки.

Третя специфіка полягає в особливому кримінально-правовому підході до таких правопорушень, який передбачає можливість звільнення від відповідальності за умови добровільного відшкодування шкоди. Ч. 4 ст. 212 ККУ закріплює норму, згідно з якою особа, що до моменту притягнення до відповідальності сплатила належні податки й компенсувала завдані збитки, може бути звільнена від кримінального переслідування [2].

У підсумку, кримінологічна характеристика податкової злочинності передбачає наявність високого рівня інтелектуального ресурсу у правопорушників, корисливу мотивацію, потенційну участь організованих груп, істотні матеріальні збитки для держави, а також порівняно м'яку кримінально-правову реакцію за умови добровільного усунення наслідків. Такий комплекс ознак вимагає специфічних підходів до виявлення, розслідування та профілактики податкової злочинності, які суттєво відрізняються від заходів, що застосовуються щодо традиційної злочинності [6, с. 171–172]. Дослідження мотиваційної складової кримінальних правопорушень у податковій сфері є важливим елементом для глибшого розуміння їхньої природи та формування дієвих заходів профілактики. Узагальнення емпіричних даних та аналітичних підходів дозволяє виділити кілька ключових мотивів, які спонукають до ухилення від сплати податків.

Базовим рушієм податкових правопорушень виступає прагнення до збагачення за рахунок мінімізації податкових платежів є типовим як для представників малого та середнього бізнесу, так і для великих корпорацій [7, с. 271–272]. Слід зазначити, що умови оподаткування в Україні нерідко характеризуються високими ставками та заплутаними адміністративними процедурами. За таких обставин ухилення від податкових зобов'язань стає інструментом збереження фінансової життєздатності бізнесу та підтримання конкурентоспроможності.

Не слід забувати і низький рівень податкового контролю та слабка імовірність притягнення до відповідальності формують у суб'єктів

господарювання відчуття безкарності. Якщо ризики викриття та покарання є мінімальними, правопорушення розглядаються як допустимі в межах ринкової логіки. Окрему роль у формуванні кримінального наміру відіграє корупційна складова [8, с. 326–327]. Високий рівень толерантності до корупції в органах державного контролю сприяє практиці «домовленостей» між бізнесом і представниками контролюючих або правоохоронних структур. У таких випадках податкова відповідальність фактично замінюється корупційними виплатами, що створює хибні стимули до податкових порушень і поглиблює тінізацію економіки.

Нарешті, соціально-психологічні чинники, зокрема низька податкова культура та дефіцит громадянської свідомості, також істотно впливають на поведінку платників податків. У разі відсутності у суб'єкта внутрішніх моральних обмежень, розуміння суспільного значення податків, відчуття зв'язку з державою – ймовірність ухилення значно зростає.

Отже, мотивація вчинення кримінальних податкових правопорушень є багатовимірною та включає як економічні, так і соціально-психологічні компоненти. Розуміння цієї складної мотиваційної структури є необхідною умовою для побудови ефективної системи протидії ухиленню від оподаткування. До таких заходів слід віднести зниження податкового навантаження, спрощення податкових процедур, забезпечення невідворотності відповідальності та розвиток податкової культури в суспільстві.

Кримінальні правопорушення у сфері оподаткування характеризуються значною варіативністю форм та методів вчинення, які залежать від виду податкових зобов'язань, масштабів діяльності суб'єкта господарювання та рівня організованості протиправної схеми. Незважаючи на безперервну еволюцію цих способів, у теоретичній і практичній площині виокремлюється низка типових механізмів ухилення, що є спільними як для України, так і для інших юрисдикцій. До найбільш поширених способів належать: приховування частини доходів, зокрема через недекларування готівкових операцій; завищення витрат та формування фіктивних валових витрат із використанням підконтрольних або підставних компаній; залучення працівників без офіційного оформлення трудових відносин; використання фіктивного підприємництва (так звані «транзитні» та «технічні» компанії); операції з офшорними юрисдикціями та зловживання трансфертним ціноутворенням; маніпуляції з податком на додану вартість, зокрема шляхом формування

неправомірного податкового кредиту; контрабандна та нелегальний обіг підакцизних товарів [9, с. 137–138].

У сучасних умовах розвиток цифрових технологій зумовлює появу нових форм правопорушень, пов'язаних із використанням криптовалют для приховування доходів, нелегальним продажем товарів та послуг через інтернет без відповідної реєстрації або ідентифікації. З огляду на це, держава змушена реагувати шляхом запровадження автоматизованих систем податкового контролю, цифрового обміну інформацією між відомствами, розширення міжнародної співпраці у сфері податкової прозорості.

Незважаючи на оновлення інструментарію правопорушників, основна логіка податкової злочинності залишається незмінною, або приховуються об'єкти оподаткування, або створюється ілюзія законного зменшення податкових зобов'язань шляхом фальсифікації документів, застосування підставних осіб та компаній, обходу митних та податкових процедур. Розуміння цих типових моделей є необхідною умовою для формування ефективних методик розслідування податкових кримінальних правопорушень і розпізнавання стійких кримінальних схем.

Наслідки податкових правопорушень не обмежуються прямими матеріальними збитками бюджету. Вони мають вплив на функціонування державних інституцій, легальний бізнес, інвестиційний клімат, формуючи атмосферу несправедливості та сприяючи криміналізації економіки. У цьому контексті податкова злочинність не може розглядатися як суто «бухгалтерське» правопорушення без потерпілих – її жертвою фактично стає усе суспільство. Ефективна протидія податковим правопорушенням вимагає комплексного підходу, що поєднує правозастосовні заходи з удосконаленням податкової політики та підвищенням рівня податкової культури. Такий синергетичний підхід дозволяє з одного боку – звузити простір для ухилення, а з іншого – підвищити здатність держави виявляти та переслідувати порушників [10, с. 117–118].

Практика провідних країн, засвідчує, що успішна протидія податковій злочинності ґрунтується на системності. Це включає розробку національних стратегій, підвищення кваліфікації слідчих і аудиторів, міжвідомчу координацію, взаємодію з професійними консультантами, а також невідворотне застосування законодавчих норм. Для України, особливо в умовах післявоєнної відбудови, формування дієвої системи протидії

податковим кримінальним правопорушенням є пріоритетним завданням економічної безпеки держави, оскільки кожна втрата надходжень у бюджет у цей період має особливо високу ціну.

Висновки. Кримінальні правопорушення у сфері оподаткування являють собою складне та багатогранне явище, що перебуває на перетині економічних, правових і соціальних процесів. Кримінологічний аналіз таких правопорушень засвідчує, що ухилення від сплати податків є свідомим протиправним вчинком, який переважно здійснюють економічно активні суб'єкти. Ця діяльність зумовлюється прагненням до незаконного збагачення та стимулюється недоліками у функціонуванні податкової системи, зокрема наявністю законодавчих прогалин, недостатнім контролем і проявами корупції. Податкові правопорушення вирізняються наявністю специфічного суб'єкта, високим рівнем організованості, значною латентністю та значущими негативними наслідками, які виходять за межі безпосередніх фінансових втрат – руйнуються засади соціальної справедливості, посилюється економічна нерівність, спотворюється конкурентне середовище і знижується рівень суспільної моралі.

У цьому контексті профілактика податкових правопорушень має розглядатися як один із ключових напрямів державної політики.

Вивчення кримінологічних характеристик податкових правопорушень сприяє глибшому розумінню природи цього явища, що, своєю чергою, дозволяє розробити більш дієві стратегії його запобігання. Зниження рівня податкової злочинності в Україні сприятиме зростанню бюджетних надходжень, покращенню умов ведення бізнесу, зміцненню принципу верховенства права та підвищенню рівня довіри громадян до держави.

Література

1. Правове регулювання управлінської та правоохоронної діяльності у сфері оподаткування: колективна монографія / за заг. ред. проф. О. П. Рябенко. Х.: Панов, 2016. 472 с.
2. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1415>
3. Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів: підручник. Київ : АртЕк, 2024. 656 с.
4. Бабенко А. М., Зубатенко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленням від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. 2021. С. 27–35.

5. Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. та ін. Кримінологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

6. Криницький І. Є. Теоретичні проблеми податкового процесу: монографія. Харків : Право, 2009. 320 с.

7. Правове регулювання економічної системи: інституції, правила, процедури : монографія / за ред. проф. М. В. Савчина. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 830 с.

8. Кучерявенко М. П. Податкове право України. Академічний курс: підручник. К.: «Правова єдність», 2008. 699 с.

9. Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Правове регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави : монографія. Одеса : Гельветика, 2022. 276 с.

10. Пирога І. С. Правові та організаційні засади реформування податкової системи України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. 203 с.

Мороз Ю. А.,

orcid.org/0000-0003-3873-9751

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Державного податкового університету

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Чорноус Ю. М., Дульський О. Л.

Дослідження проблематики криміналістичного забезпечення процесу доказування у діяльності сторін кримінального провадження в змагальному кримінальному процесі обумовлено необхідністю врегулювання прав сторін кримінального провадження, зокрема що стосуються реалізації їх повноважень за рівних умов. Тому дослідження має кримінальну процесуальну складову (суворе і неухильне дотримання кримінального процесуального законодавства) та криміналістичну складову (діяльнісний підхід з метою шляхом реалізації поставлених завдань за допомогою криміналістичних засобів, методів, прийомів).

Важливим елементом доказування є такий як «збирання доказів». У численних варіантах тлумачення поняття «збирання доказів» науковці до його змісту включають різні складові, які відображають процес діяльності уповноважених суб'єктів як зі сторони обвинувачення (переважно слідчого), так і сторони захисту (захисника). Аналіз наукових джерел засвідчив, що поняття «збирання доказів» може охоплювати такі елементи: пошук, пізнання, виявлення, знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження, фіксацію.

Кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти є невід'ємними та взаємодоповнюючими складовими під час тлумачення поняття «збирання доказів» у контексті діяльності сторони обвинувачення, і сторони захисту, що визначені КПК України.

Розкрито особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження відповідно до таких складових: техніко-, тактико- і методико-криміналістичної.

Процес реалізації криміналістичного забезпечення покликаний створити умови максимальної готовності криміналістичних засобів, методів і прийомів задля підвищення ефективності практичної діяльності уповноважених осіб як зі сторони захисту, так і сторони обвинувачення у кримінальному провадженні, формуючи та надаючи їм криміналістичні рекомендації, пропонуючи методи, прийоми, засоби діяльності з метою досягнення завдань кримінального провадження.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, кримінальне провадження, кримінальний процес, змагальність, сторона обвинувачення, сторона захисту, техніко-криміналістичне забезпечення.

Chornous Yu. M., Dulyskiy O. L. Features of forensic support for the collection of evidence by the parties to criminal proceedings in adversarial criminal proceedings

The study of the issues of forensic support for the process of evidence in the activities of the parties to criminal proceedings in adversarial criminal proceedings is due to the need to regulate the rights of the parties to criminal proceedings, in particular those relating to the exercise of their powers under equal conditions. Therefore, the study of the criminal procedural component (strict and unwavering compliance with criminal procedural legislation) and the forensic component (an activity-based approach aimed at implementing the tasks set using forensic means, methods, techniques).

An important element of proof is such as "collection of evidence". In numerous interpretations of the concept of "collection of evidence", scientists include various components in its content that reflect the process of activity of authorized subjects both on the part of the prosecution (mainly the investigator) and the part of the defense (defender). Analysis of scientific sources has shown that the concept of "collection of evidence" can include the following elements: search, cognition, detection, finding, perception, retrieval, extraction, preservation and fixation.

Criminal procedural and forensic aspects are integral and complementary components when interpreting the concept of "evidence collection" in the context of the activities of the prosecution and the defense, as defined by the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

The features of forensic support for the collection of evidence by the parties to criminal proceedings are revealed in accordance with the following components: technical, tactical and methodological-forensic.

The process of implementing forensic support is designed to create conditions for maximum readiness of forensic means, methods and techniques in order

to increase the effectiveness of the practical activities of authorized persons from both the defense and prosecution sides in criminal proceedings, forming and providing them with forensic recommendations, offering methods, techniques, and means of activity in order to achieve the objectives of criminal proceedings.

Key words: *forensic support, criminal proceedings, criminal process, adversarial, prosecution, defense, technical-forensic support.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Науки кримінального процесу та криміналістики перебувають у постійному розвитку, удосконалюється кримінальне процесуальне законодавство та правозастосовна практика. Один із ключових векторів такого розвитку — це забезпечення євроінтеграційного напрямку розвитку нашої держави, приведення кримінального провадження у відповідність із міжнародними та національними стандартами. Вказане завдання визначено положеннями нормативно-правових актів України. Зокрема, відповідно до Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, затвердженої Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021, до пріоритетних цілей належить європейська інтеграція та «набуття повноправного членства України в ЄС є стратегічним курсом держави» [1]. Згідно Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, до стратегічних пріоритетів розвитку належить «оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права» [2].

Завдання кримінального провадження визначені у ст. 2 КПК України, які зокрема полягають у реалізації «... забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду ...» [3].

Досягнення вказаного завдання безпосередньо залежить від відповідності процесу досудового розслідування та судового розгляду, власне кримінального провадження — міжнародним, європейським та розробленим на їх основі — національним стандартам.

Актуальність проблематики пов'язана і з тим, що власне поняття «стандарти» має різні форми виразу, які стосуються виконання низки завдань у кримінальному провадженні. Акцентуємо увагу на стандарти криміналістичного забезпечення досліджуваної проблематики, адже ефективне

використання криміналістичних засобів, методів та прийомів визначає ефективність правозастосовної діяльності.

Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в змагальному кримінальному процесі обумовлено необхідністю врегулювання прав сторін кримінального провадження щодо реалізації їх повноважень в рівних умовах. Отож, дослідження має кримінальну процесуальну складову (суворе і неухильне дотримання кримінального процесуального законодавства) та криміналістичну складову (діяльнісний підхід з метою шляхом реалізації поставлених завдань за допомогою криміналістичних засобів, методів, прийомів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальні аспекти доказування сторонами кримінального провадження розкриті у працях Г.Р. Крет [4], Н.М. Обрізан [5], М.А. Погорецького [6], А.В. Шевчишена [7].

Інноваційні питання криміналістичного забезпечення кримінального провадження розкриті у працях А.В. Коваленка [8], Ю.М. Мирошниченка [9], В.С. Філашкіна [10].

Метою статті є висвітлення комплексного криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в змагальному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Щодо змісту доказування у кримінальному судочинстві досі тривають наукові дискусії.

Так, М. А. Погорецький дослідив й сформував наукові концепції, якими представлена теорія кримінального процесуального доказування. Передусім це тлумачення доказування як кримінальної процесуальної діяльності, що полягає у збиранні, перевірці й оцінці доказів (М. М. Михеєнко та ін.) Також слід виділити теоретичні чи наукові концепції тлумачення даного поняття [6, с. 66–68]. М. А. Погорецький, надаючи визначення даного поняття, взяв за основу розподіл згідно кримінальних процесуальних функцій обвинувачення, захисту, судового розгляду і вирішення справи (здійснення правосуддя) [6, с. 70]. Одержання процесуальних доказів полягає у пошуку, виявленні (встановленні), а за необхідності — вилучення фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки фактичних даних та їх джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) і власне надання фактичним даним та їх джерелам уповноваженими суб'єктами кримінального процесу значення певного доказу в кримінальному провадженні [11, с. 311].

В. І. Фаринник, розглядаючи доказування в кримінальному судочинстві України, як елемент доказування виокремлює збирання доказів. Це є урегульована КПК України діяльність уповноважених суб'єктів, що передбачає виконання пошукових, пізнавальних, посвідчувальних, правозабезпечувальних заходів [12, с. 56].

Отже, слід засвідчити наявність різних поглядів щодо тлумачення поняття доказів та доказування у кримінальному судочинстві. Безпосередньо розглянемо елемент доказування – збирання доказів.

У ч. 1 ст. 93 КПК України закріплено, що «збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом» [3]. У п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено сторони кримінального провадження. Сторона обвинувачення це: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України. Сторона захисту це: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [3]. З метою забезпечення лаконічності викладу матеріалу статті, задля позначення представників зі сторони обвинувачення, які відповідно до КПК України мають схожі повноваження зі збирання доказів, є посадовими особами правоохоронних органів (слідчий, дізнавач, прокурор та ін.), далі будемо використовувати узагальнене поняття – *уповноважена особа*.

Конкретизуємо поняття збирання доказів. Так, збиранням доказів є врегульована кримінальним процесуальним законом діяльність сторони обвинувачення щодо виявлення та фіксації в процесуальних документах і додатках до них матеріальних й ідеальних слідів кримінального правопорушення або іншої події як доказової інформації, а також діяльність сторони захисту, потерпілого щодо здійснення дій, які здатні забезпечити надання до суду належних і допустимих доказів [13, с. 196–197].

О. В. Капліна зазначає, що збирання доказів є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребування,

отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [14, с. 223]. Цілком слушно вчена акцентує на складності та комплексності діяльності зі збирання доказів.

На думку В. М. Тertiшника, збирання доказів полягає в пошуку та виявленні джерел і носіїв доказової інформації, отриманні (вилученні – щодо речових доказів), а також закріпленні (фіксації) у передбаченій законом процесуальній формі фактичних даних [15, с. 238].

Отже, у численних варіантах тлумачення поняття «збирання доказів» науковці до його змісту включають різні елементи, які відображають процес діяльності уповноважених суб'єктів у процесі доказування.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що поняття «збирання доказів» може охоплювати такі елементи: пошук, пізнання, виявлення, знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження, фіксацію.

Досліджуваний процес має кримінальну процесуальну складову (суворе і неухильне дотримання кримінального процесуального законодавства) та криміналістичну складову (діяльнісний підхід з метою шляхом реалізації поставлених завдань за допомогою криміналістичних засобів, методів, прийомів). Вони органічно доповнюють один одного у процесі підготовки та безпосереднього збору доказів.

Слід зауважити, що коли йдеться про криміналістичний аспект збирання доказів, то маємо на увазі криміналістичне забезпечення цього процесу, яке супроводжує процес доказування.

Власне поняття «криміналістичне забезпечення» може бути визначено як створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики й криміналістичної методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики та спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування і попередження злочинів [16, с. 150].

Слід прийняти за основу думку про три основні складові криміналістичного забезпечення, як: криміналістична техніка, криміналістична тактика і криміналістична методика.

Вказані складові криміналістичного забезпечення доповнюють одне одного, ґрунтуються на загальній теорії криміналістики, яка є їх теоретико-методологічною основою.

Підкреслимо, що збирання доказів здійснюється відповідно до засад кримінального провадження, які закріплено в главі 2 КПК України. Водночас

вважаємо за доцільно виокремити таку ключову з них, як змагальність, що визначена ст. 22 КПК України, а саме: «змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості».

Загальний зміст цього принципу визначено в ст. 22 КПК України й він означає, що кримінальне провадження здійснюють на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Крім цього, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України [3]. Відповідні положення цього нормативно-правового акту, на перший погляд, висвітлюють лише кримінальний процесуальний аспект реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні. Водночас їх тлумачення є ширшим та охоплює і криміналістичну складову цього принципу, яка виявляється в тому, що: 1) як сторона обвинувачення, так і сторона захисту може мати власні версії під час кримінального провадження, які можуть бути як схожими, так і відмінними; 2) результат збирання фактичних даних залежить від умілої реалізації способів збирання доказів обома сторонами, використання даних криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, а також знань з криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Ці три елементи криміналістичного забезпечення (тактика, техніка, методика) сприяють ефективній практичній діяльності уповноважених осіб з метою розкриття кримінальних правопорушень. Унікальність цих елементів полягає в тому, що їх можна розглядати як у науковому, так і практичному змісті, що полягає як у створенні наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів та методів, так і формуванні практичних рекомендацій щодо їх застосування [17, с. 71].

Проаналізувавши ст. 22 КПК України, теоретичні та емпіричні джерела, можемо виокремити такі ознаки змагальності під час кримінального провадження: 1) діють, реалізують свої повноваження як сторона обвинувачення, так і сторона захисту у кримінальному провадженні; 2) кожна сторона доводить переконливість власних аргументів, керуючись принципами законності, етичності, науковості; 3) реалізація лише тих способів збирання доказів, що передбачені

кримінальним процесуальним законодавством України; 4) рівність прав сторін кримінального провадження на збирання та подання суду фактичних даних, що можуть бути доказами; 5) чітке розмежування прав й обов'язків сторін кримінального провадження; 6) використання можливостей криміналістики у виявленні криміналістично значимої інформації та збиранні доказів; 7) забезпечення судом умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання ними процесуальних обов'язків.

Засада змагальності, вказує В. О. Гринюк, поширює свою дію лише на сторони кримінального провадження, які наділені повноваженнями щодо отримання доказів та їх використання для обґрунтування своїх процесуальних рішень [18, с. 182].

Розкриємо особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження відповідно до таких складових: техніко-, тактико- і методико-криміналістичної.

Техніко-криміналістичне забезпечення. Термін «криміналістична техніка» має два основні значення. У широкому значенні це розділ або частина криміналістики, у вузькому — певна сукупність, система науково-технічних засобів, прийомів і методів, які використовують під час розслідування, судового розгляду та запобігання злочинам [19, с. 37].

У цьому випадку зважатимемо на зміст вузького значення цього терміна [20, с. 133]. Уповноважені особи під час розслідування кримінальних правопорушень постійно використовують технічні засоби, адже це спрощує їм роботу, а також допомагає формувати якісну доказову базу шляхом вилучення слідової інформації за їх допомогою.

Застосування цих засобів відбувається відповідно до інструкцій виробника, стандартів, а також у відповідності із вимогами нормативно-правових актів.

У кримінальному процесуальному законодавстві немає спеціальної норми, що містила б чітке визначення правових засад застосування криміналістичної техніки [21, с. 91]. Проте в окремих його положеннях безпосередньо передбачено можливість і регламентовано порядок використання науково-технічних засобів у різних випадках, у деяких із них встановлено обов'язковість використання певного виду технічних засобів [19, с. 47].

Зазначимо і про норми КПК України, у яких передбачено можливість і порядок застосування технічних засобів. У п. 2 ч. 1 ст. 103 КПК України

зазначено, що процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксувати на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. У ст. 104 КПК України передбачено вимоги оформлення протоколу, зокрема ті відомості в ньому, які було зафіксовано за допомогою технічних засобів. Зауважено, що якщо за допомогою технічних засобів фіксують допит, текст показань можуть не вносити до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначають, що показання зафіксовані на носії інформації, який додають до нього. У ст. 105 КПК України передбачено види та вимоги до оформлення додатків до протоколу, зокрема такими додатками можуть бути: стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерних даних й інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу [3].

Загалом КПК України передбачає чимало норм, які визначають питання техніко-криміналістичного забезпечення на етапі як досудового розслідування, так і судового провадження.

З огляду на те, що криміналістичне забезпечення в межах нашої тематики розглядаємо одночасно зі збиранням доказів сторонами кримінального провадження, зосередимо увагу саме на етапі досудового розслідування, під час якого і відбувається такий процес.

Техніко-криміналістичні засоби, прийоми й методи застосовують за наявності правових підстав: що передбачено законом або не суперечить йому.

Уповноважені особи, застосовуючи технічні засоби, під час розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, звертаються не лише до норм КПК України, а й загалом до кримінального процесуального законодавства, що і охоплює інші закони України, а також до норм відомих правових актів.

Слушною видається думка А. В. Полтавського щодо впровадження в діяльність підрозділів, які забезпечують огляд (дослідження) місця події, передусім порядку розпізнавання (виявлення), запису (фіксації), збору (вилучення), транспортування та зберігання предметів, що мають потенційну судову значущість, систем управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17020 з подальшою регламентацією обов'язковості застосування вимог міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018 в практичній діяльності підрозділів, що забезпечують огляд

(дослідження) місця події [22, с. 344-345]. Наразі стандарти з регулювання таких питань набувають поширення в Україні. Слід зазначити про важливість врахування за даних умов норм Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року [23].

Щодо правових основ техніко-криміналістичного забезпечення захисника доцільно зазначити, що в КПК України не передбачено прямого права чи обов'язку застосування захисником технічних засобів. Водночас він може їх використовувати на основі прав підозрюваного, обвинуваченого (ч. 4 ст. 46 КПК України). У п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК України передбачено, що підозрюваний, обвинувачений має право застосовувати, дотримуючись вимог КПК України, технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, охоронявану законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виносять (постановляють) умотивовану постанову (ухвалу) [3].

Надання безпосереднього права на застосування технічних засобів захисником у кримінальному провадженні передбачено в п. 8 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де зазначено, що він уповноважений «застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом» [20, с. 133; 24].

Неврегульованим лишається питання відомих правових актів Ради адвокатів України чи 3'їзду адвокатів України, які регулювали б питання застосування технічних засобів під час збирання фактичних даних [20, с. 134].

Загалом аналіз правових актів України засвідчує, що уповноважені особи правоохоронних органів мають ширші повноваження, а також значний арсенал технічних засобів під час збирання доказів, порівняно із захисником. Водночас це впливає з їх функцій, які спрямовані на встановлення всіх обставин кримінального правопорушення, а функції захисника спрямовані на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного тощо. Крім цього, задля забезпечення рівності в кримінальному провадженні сторін обвинувачення та захисту

захиснику надано право клопотати про проведення процесуальних дій уповноваженими особами, у процесі яких вони теж можуть застосовувати ті технічні засоби, які вказав у клопотанні захисник (ч. 4 ст. 46 та п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України), однак з того арсеналу, що знаходиться на балансі такого органу і є сертифікованим [20, с. 134].

Тактико-криміналістичне забезпечення. Криміналістична тактика — це система наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування і судового розгляду, які розробляють на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих (розшукових) дій та судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину [19, с. 216]. Тож це наукові положення та рекомендації, які ґрунтуються на системній практичній діяльності уповноважених суб'єктів.

До засобів криміналістичної тактики належать: тактичний прийом, криміналістична рекомендація, тактика слідчої (розшукової) дії, тактична комбінація, тактична операція. Тактичний прийом є основним елементом криміналістичної тактики [21, с. 376–377].

Загальними вимогами (критеріями допустимості) тактичних прийомів є: а) законність (за характером, змістом і цілеспрямованістю тактичні прийоми цілком мають відповідати духу й букві закону); б) етичність (тактичні прийоми не можуть містити елементів неправдивої інформації, введення особи в оману, вчинення такого впливу на психіку людини, що тягне за собою негативні наслідки); в) науковість (наукова обґрунтованість передбачає: науковість прийому за джерелом його походження; відповідність прийому сучасному стану розвитку науки; можливість наукового прогнозування результатів використання прийому); г) вибірковість (ідеться про здатність виконувати тактичне завдання в певних ситуаціях); д) пізнавальна цінність. Метою тактичного прийому є одержання фактичних даних, які можуть бути доказами (виявлення слідів чи знарядь кримінального правопорушення, одержання показань від підозрюваного, свідків, встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тощо) [25, с. 39–51].

Науковці і практики вважають, що тактика захисту в кримінальному провадженні є системою наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій про засоби, методи та прийоми пізнання, а також перевірки, оцінки й використання доказової інформації в кримінальному провадженні, що

використовують професійні захисники (адвокати) з метою забезпечення успішного виконання професійних завдань [26, с. 117]. З цього приводу слушно доповнити, що вона теж вирішує питання оптимальної поведінки захисника під час збирання фактичних даних, які згодом можуть бути доказами. Наприклад, захисник вирішує питання щодо черговості збору фактичних даних, обирає певного спеціаліста серед інших з метою отримання висновку чи роз'яснення йому питань з галузей різних наук в усній формі, вирішує питання щодо подання клопотання уповноваженій особі про проведення обраної ним процесуальної дії з певним колом учасників тощо.

Методико-криміналістичне забезпечення. Криміналістична методика (з позицій сторони обвинувачення) — це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування і запобігання окремим видам злочинів [27, с. 187].

Загалом поняття криміналістичної методики розслідування можна розглядати в таких значеннях: 1) як розділ науки криміналістики (теоретичний аспект); 2) як система принципів, методів і засобів із розслідування певної категорії злочинів, адаптованих і застосовуваних у розкритті конкретного злочину (практичний аспект) [22, с. 347].

У системі криміналістичних знань криміналістична методика є рівнем, який об'єднує положення криміналістичної техніки і криміналістичної тактики в їх переломленні до умов розслідування певного виду кримінального правопорушення [19, 330]. Безумовно, криміналістична методика використовує положення криміналістичної техніки й тактики та узагальнює конкретні тактичні прийоми, а також прийоми з використання технічних засобів під час розслідування чи профілактики конкретного виду, зокрема за певної ситуації.

Якщо йдеться про криміналістичну методику захисту, то слід зауважити, що на цьому етапі вона знаходиться лише на етапі становлення. Деякі вчені визначають її як систему взаємопов'язаних способів і засобів, які використовують під час проведення адвокатом-захисником цілеспрямованих дій у певній послідовності з метою найефективнішого вирішення поставлених перед ним завдань, але завдань захисту, відмінних від завдань обвинувачення, причому не тільки на стадії розслідування, а й на судових стадіях процесу [28].

Правові засади окреслених складових криміналістичного забезпечення (техніко-, тактико- й методико-) застосовують комплексно та системно.

Висновки. Процес збирання доказів має кримінальну процесуальну складову (суворе і неухильне дотримання кримінального процесуального законодавства) та криміналістичну складову (діяльнісний підхід з метою шляхом реалізації поставлених завдань за допомогою криміналістичних засобів, методів, прийомів).

Криміналістичний аспект процесу збирання доказів полягає, у контексті нашого дослідження, у його криміналістичному забезпеченні. Сторони кримінального провадження під час збирання доказів повинні забезпечувати баланс між дотриманням норм кримінального процесуального законодавства України й використанням технічних і тактичних засобів, криміналістичних рекомендацій.

Криміналістичним забезпеченням є задоволення потреб практичної діяльності представників як зі сторони обвинувачення, так і захисту (визначені кримінальному процесуальному законодавстві), розробляючи та надаючи їм у достатній кількості криміналістичні рекомендації, методи, прийоми, засоби з метою виконання ними завдань кримінального провадження.

Під час збирання доказів сторонами кримінального провадження важливо дотримуватися засади змагальності, яка полягає, зокрема, у рівності сторін під час збирання ними доказів, використання можливостей криміналістичного забезпечення.

Література

1. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, затвердженої Указом Президента України від 26 серпня 2021 року №448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#n11>
2. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : затверджений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К. Т., 2020. 452 с.
5. Обрізан Н.М. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 235 с.
6. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79.

7. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: теорія та практика : монографія. Київ : Правова єдність; Алерта, 2019. 534 с.

8. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с.

9. Мирошниченко Ю. М. Криміналістичне забезпечення судового провадження: онтологічний, методологічний і праксеологічний аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 262–267. (Серія «Право»).

10. Філашкін В. С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 194 с.

11. Погорецький М. А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8 листоп. 2017 р.) Харків : ХНУВС, 2017. С. 309–312. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/146.pdf.

12. Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України : посібник. Харків : Фактор, 2013. 96 с.

13. Кримінальний процес України : навч. посіб. / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. Київ : Ліпкан О. С., 2013. 488 с.

14. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27 листоп. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 223–229.

15. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. 17-те вид., доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2020. 1088 с.

16. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 1. С. 149–155.

17. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 71.

18. Гринюк В. О. Забезпечення змагальності щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали V Міжнар. наук. конф. (Одеса, 14 листоп. 2015 р.). Одеса: Юрид. літ., 2015. С. 182–184. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23116>.

19. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, Т. 1. 2019. 456 с.

20. Дульський О. Л. Основи криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 32. С. 130–138. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.18>.

21. Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.

22. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Гельветика, 2017. 556 с.

23. Про стандартизацію : Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.

24. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

25. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с.

26. Лисак О. М. Тактика захисту в кримінальному судочинстві України: поняття та сутність. *Вісник кри-*

мінального судочинства. 2018. № 4. С. 111–118. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2018_lysak.pdf.

27. Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.] ; голов. ред. В. Я. Тацій. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.

28. Варфоломеева Т., Гончаренко В., Гончаренко С. Криміналістика: академічний курс. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 496 с. URL: https://pidru4niki.com/1832042260878/pravo/zagalni_polozhennya_metodiki_zahistu.

Чорноус Ю. М.,

orcid.org/0000-0001-9710-4858

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики*

та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ

Дульський О. Л.,

orcid.org/0000-0003-4711-1106

*доктор філософії у галузі права,
докторант кафедри криміналістики*

та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ

ОСПОРЮВАННЯ ЗАПОВІТУ В СУДІ: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Андрієнко І. С., Середницька І. А., Церковна О. В.

У статті здійснено комплексне дослідження правової природи, підстав і механізмів судового оспорування заповітів в Україні. Акцентується увага на важливості цієї тематики в контексті зростання кількості спадкових спорів, ускладнення сімейно-майнових відносин, трансформації правосвідомості населення та розвитку судової практики у сфері цивільного і спадкового права. Оспорування заповіту розглядається як один із ключових інструментів захисту порушених або оспоруваних спадкових прав, що має значення не лише для забезпечення справедливості у конкретних правовідносинах, а й для стабільності цивільного обігу загалом.

Здійснено аналіз юридичної природи заповіту як одностороннього правочину, що є засобом вираження волі заповідача щодо розпорядження майном на випадок смерті, і розкрито співвідношення між принципом свободи заповіту та можливістю його оскарження. Особливу увагу приділено дефектам волі як підставі для визнання заповіту недійсним, а також проблематиці розмежування нікчемних і оспоруваних заповітів.

Подано аналіз позицій Верховного Суду, які конкретизують підходи до тлумачення норм спадкового права, зокрема щодо значення формальних порушень при посвідченні заповіту та допустимості відхилення від формальних вимог у разі збереження автентичного волевиявлення заповідача. Висвітлено також наукові підходи щодо оцінки психічного стану заповідача, його когнітивної компетентності та здатності усвідомлювати юридичні наслідки своїх дій як ключових елементів формування дійсної волі.

Наголошується на необхідності міждисциплінарного підходу до проблеми оспорування заповітів, що включає як правовий аналіз, так і інструментарій судової психології та медичної експертизи. У роботі обґрунтовано, що оспорування заповіту є не лише реакцією на порушення спадкових прав, а й превентивним засобом правового захисту, що виконує функції правової охорони та запобігання зловживанням.

Здійснено аналіз процесуальних аспектів оскарження заповіту, кола суб'єктів, наділених правом на подання позову, а також окремих колізій у правоза-

стосуванні. Зазначається необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері спадкового права задля забезпечення балансу між автономією волі заповідача та правовими гарантіями спадкоємців.

Ключові слова: заповіт, оспорування заповіту, недійсність заповіту, нікчемний правочин, волевиявлення, дієздатність, судова практика, спадкові спори.

Andriienko I. S., Serednytska I. A., Tserkovna O. V.
Challenging a will in court: legal grounds and judicial practice

The article conducts a comprehensive study of the legal nature, grounds and mechanisms of judicial challenge to wills in Ukraine. The emphasis is on the importance of this topic in the context of the increase in the number of inheritance disputes, the complication of family and property relations, the transformation of the legal consciousness of the population and the development of judicial practice in the field of civil and inheritance law. Challenge to a will is considered one of the key tools for protecting violated or contested inheritance rights, which is important not only for ensuring justice in specific legal relations, but also for the stability of civil circulation in general.

The legal nature of a will as a unilateral transaction is analyzed, which is a means of expressing the will of the testator regarding the disposal of property in the event of death, and the relationship between the principle of freedom of a will and the possibility of its challenge is revealed. Special attention is paid to defects of will as a basis for declaring a will invalid, as well as the issue of distinguishing between null and contested wills.

An analysis of the positions of the Supreme Court, which specify approaches to the interpretation of the norms of inheritance law, in particular regarding the significance of formal violations when certifying a will and the admissibility of deviations from formal requirements in the event of preserving the authentic expression of the testator's will, is presented. Scientific approaches to assessing the mental state of the testator, his cognitive competence and ability to realize the legal consequences of his actions as key elements of the formation of a valid will are also highlighted.

The need for an interdisciplinary approach to the problem of contesting wills is emphasized, which includes both legal analysis and the tools of forensic psychology and medical examination. The work substantiates that contesting a will is not only a reaction to violations of inheritance rights, but also a preventive means of legal protection that performs the functions of legal protection and prevention of abuse.

The analysis of the procedural aspects of contesting a will, the circle of subjects entitled to file a lawsuit, as well as individual conflicts in the application of law is carried out. The need for further improvement of legislation in the field of inheritance law is noted in order to ensure a balance between the autonomy of the testator's will and the legal guarantees of the heirs.

Key words: will, contesting a will, invalidity of will, void transaction, expression of will, legal capacity, jurisprudence, inheritance disputes.

Постановка проблеми та її актуальність.

Оспорювання заповіту в суді є важливим аспектом цивільного права, що відображає складність та делікатність спадкових відносин. В умовах зростання кількості майнових спорів та ускладнення сімейних зв'язків, питання захисту спадкових прав набуває особливої актуальності.

Дослідження цієї теми є важливим з кількох причин:

По-перше — оспорювання заповіту є механізмом захисту прав спадкоємців, які вважають, що їхні права були порушені. Це особливо важливо в ситуаціях, коли заповіт був складений під тиском, у стані недієздатності або з порушенням законодавства.

По-друге — забезпечення справедливості — судовий розгляд спорів щодо заповіту сприяє встановленню справедливості та запобігає зловживанням у спадкових відносинах.

По-третє — аналіз судової практики щодо оспорювання заповітів дозволяє виявити проблемні аспекти законодавства та сприяє його вдосконаленню.

По-четверте — можливість оскарження заповіту стимулює учасників спадкових правовідносин до відповідального ставлення до складання заповітів та дотримання вимог законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням оспорювання заповіту приділили увагу чимало українських учених-правознавців, серед яких варто виокремити І.В. Спасибо-Фатєєву, І.О. Дзеру, Ю.О. Заїку, З.В. Ромовську, О.Є. Кухарева, О.П. Печеного, С.Я. Фурсу, та ін. Зокрема, І.В. Спасибо-Фатєєва досліджувала дефекти волі як підставу недійсності правочинів; І.О. Дзера

аналізувала теоретичні та практичні проблеми визнання недійсним заповіту як способу захисту спадкових прав; О.П. Печений зазначав, що якщо до процесу посвідчення заповіту залучено свідків, слід ретельно підходити до їх вибору, оскільки при виникненні спору їх пояснення матимуть доказове значення. Проте, на сьогодні, залишаються питання, які потребують подальшого дослідження та є досить актуальним

Метою цієї статті є комплексний аналіз правових підстав та судової практики оспорювання заповітів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1217 Цивільного кодексу України, спадщина може переходити до спадкоємців або на підставі заповіту, або за законом.

Законодавство гарантує кожній особі право самостійно визначати майбутніх спадкоємців, укладаючи заповіт. Будь-яка дієздатна особа має можливість передати через заповіт усе своє майно або його частину як фізичним особам (незалежно від того, чи є вони спадкоємцями за законом), так і юридичним особам або навіть державі. Заповідач також має право позбавити спадкування окремих спадкоємців за законом або всім одразу.

Стаття 1233 ЦК України, визначає заповіт як особисте розпорядження фізичної особи щодо її майна на випадок смерті.

Свобода заповіту виступає складовою комплексу основоположних прав і свобод людини. Дотримання принципу свободи заповіту має виключати свавільне ігнорування волі заповідача.

Так, в постанові ОП КЦС від 29.01.2024 в справі № 369/7921/21 зазначено, що свобода заповіту охоплює особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, піддається правовій охороні і після смерті заповідача. Свобода заповіту як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання. Також зазначається, що законодавець у ЦК України не передбачив такої підстави для кваліфікації заповіту, посвідченого секретарем сільської ради, нікчемним, як відсутність рішення виконавчого комітету сільської ради щодо покладання на цю посадову особу вчинення нотаріальних дій, так і відсутність вказівки в заповіті місця народження заповідача. Це не впливає на форму заповіту та порядок його посвідчення. Протилежна кваліфікація буде базуватися на мотивах розширеного

розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення і порушить принцип свободи заповіту, оскільки він піддається правовій охороні й після смерті заповідача [10].

Як зазначає О.П. Печений, підстави нікчемності та недійсності заповіту викладені законодавцем у самостійних частинах ст. 1257 ЦК. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Судом заповіт визнається недейсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідає його волі. Це положення має безпосередній зв'язок із принципом свободи заповіту як ключовим положенням спадкового права, що формує окремий вид (підставу) спадкування (ст. 1217 ЦК), та з відповідними нормами законодавства про спадкування, якими визначена форма заповіту і порядок його посвідчення. [8; С. 189].

Кухарев О. Є., вказує, що правильне тлумачення заповіту має на меті з'ясувати справжню волю спадкодавця, що є ключовим для забезпечення законності спадкового розпорядження та попередження неправомірного втручання в спадкові відносини. [4; С. 20].

Значення заповіту полягає в тому, що він є єдиним правовим способом, за допомогою якого фізична особа може розподілити своє майно після смерті за власним бажанням.

Сучасна українська доктрина наполягає на пріоритеті реального волевиявлення заповідача над суто формальними порушеннями у структурі заповіту.

Так, О. Є. Кухарев у своїй статті підкреслює, що сучасна судова практика демонструє тенденцію до функціонального підходу у тлумаченні форми заповіту, за якого порушення технічних вимог не завжди тягне недійсність правочину, якщо не викривлено справжнє волевиявлення спадкодавця. Автор вважає, що надмірне формалізоване тлумачення вимог до посвідчення заповіту суперечить принципу справедливості й правової визначеності [6; С. 10–11].

Заповіт є вираженням особистої волі спадкодавця, тому він має бути складений безпосередньо заповідачем (за винятком спільного заповіту подружжя).

Заповіт набуває юридичної сили тільки після смерті заповідача або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання його померлим. До цього часу він не створює для спадкоємців жодних прав чи обов'язків. Навіть якщо зацікавлені

особи дізнаються зміст заповіту за життя спадкодавця, вони не можуть його оспорювати, оскільки документ набуває чинності тільки після відкриття спадщини.

Оспорювання заповітів як юридичний феномен функціонує на перетині норм матеріального права та інституту судового контролю. З урахуванням психологічного елементу волевиявлення, дослідження цього питання потребує міждисциплінарного підходу, що включає правознавство, судову психологію та медичну експертизу. Проблематика оспорювання заповіту набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням кількості спадкових спорів у контексті трансформації сімейних структур та правосвідомості в українському суспільстві.

Оскільки заповіт є одностороннім правочином, заповідач має повне право змінити або скасувати його в будь-який момент до своєї смерті.

Закон передбачає можливість оспорювання заповіту в судовому порядку. Визнання заповіту недейсним можливе у випадку, якщо він суперечить вимогам законодавства або є наслідком порушення прав заповідача чи інших осіб.

Законодавство України розрізняє нікчемні (абсолютно недейсні) та оспорювані заповіти.

Нікчемний заповіт — це документ, який не має юридичної сили, не може бути виконаним і не потребує окремого судового рішення про визнання його недейсним. Іншими словами, оскарження такого заповіту в суді не є необхідним, оскільки його нікчемність прямо передбачена законодавством (ч. 1 ст. 1257 ЦК України).

На відміну від нікчемного заповіту, недійсність оскаржуваного заповіту визначається виключно через суд. Загалом, заповіт може бути предметом судового оскарження та визнаний недейсним у разі доведення, що волевиявлення заповідача було здійснене під примусом або не відповідає його справжній волі (ч. 2 ст. 1257 ЦК України).

Так, недійсність заповіту слід розглядати не лише як механізм відновлення порушених прав, але й як юридичну санкцію, що має превентивний та охоронний характер. Адже визнання заповіту недейсним покликане не просто усунути юридичні наслідки недейсного волевиявлення, але й забезпечити стабільність цивільного обороту, виключивши можливість реалізації неправомірного спадкового правочину.

Право на звернення до суду для захисту порушених спадкових прав, спричинених недейсним заповітом, корелюється зі ст. 15 ЦК України,

котра гарантує кожній особі можливість відстоювати свої цивільні права у випадку їх порушення, невизнання або оскарження. Таким чином, якщо складання недійсного заповіту призводить до порушення, невизнання або оскарження прав та інтересів особи, вона має законне право на захист цих прав у судовому порядку. Згідно зі сталою судовою практикою, правом на оскарження заповіту наділені виключно особи, чії спадкові права, що випливають з норм книги шостої Цивільного кодексу України (спадкоємці за законом, спадкоємці за іншим заповітом, відказоодержувачі), були порушені внаслідок складання цього заповіту.

Наукове обґрунтування правової природи визнання заповіту недійсним як способу захисту порушених прав спадкоємців надає і О. Є. Кухарев, який справедливо зазначає, що оспорування заповіту в суді має спеціалізований характер і відрізняється від інших позовів про недійсність правочинів тим, що тісно пов'язане з моментом відкриття спадщини та специфікою спадкового волевиявлення. На думку автора, визнання заповіту недійсним — це не лише механізм реагування на юридичну помилку, а цілісний інструмент правової охорони інтересів потенційних спадкоємців, які були усунені від спадкування з порушенням вимог закону [2; С. 62–63].

Для визнання заповіту недійсним, ключовим є встановлення підстав його нікчемності. Згідно зі ст. 1257 ЦК України, заповіт, складений неправомочною особою або з порушенням форми, є нікчемним. Право на заповіт має лише цілком дієздатна особа (ст. 1234 ЦК України). Тому, нікчемними є заповіти недієздатних, малолітніх, неповнолітніх (окрім тих, хто набув повної дієздатності згідно ст. 34–35 ЦК України) та осіб з обмеженою дієздатністю. Також, через заборону заповіту через представника (ст. 1234 ЦК України), нікчемним є заповіт, складений представником. Важливо, що недієздатність заповідача повинна існувати саме на момент посвідчення заповіту.

Так, проаналізувавши Постанову КЦС ВС від 09.06.2021 у справі № 755/8686/17, можна зазначити, що якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа (абзац 1 частини четвертої статті 207 ЦК України). Аналіз абзацу 1 частини четвертої статті 207 ЦК України свідчить, що у певних випадках допускається підписання правочину іншою особою, якщо сторона

правочину має різного роду вади, що заважають їй це зробити. У цьому разі порядок підписання іншою особою правочину регламентується частиною четвертою статті 207 ЦК України. Особа, яка підписує правочин (рукоприкладник), сама не є стороною правочину. Жодних прав і обов'язків щодо правочину, який нею підписується, в неї не виникає. Її роль зводиться виключно до заповнення певної вади особи, яка є стороною правочину. У справі, що переглядалася, було встановлено, що підписання заповіту іншою особою відповідало волевиявленню заповідача, а також встановлено фізичну неможливість підписання правочину особисто самим ОСОБА_3 через тремтіння рук. Як висновок, апеляційний суд зробив правильний висновок про відсутність передбачених законом підстав для кваліфікації заповіту як нікчемного [13].

Формування дійсної волі заповідача є ключовим елементом правомірного правочину. Згідно з концепцією свободи волевиявлення, яка лежить в основі цивільного права, визнання заповіту недійсним через дефект волі можливо лише за умов, коли порушено здатність особи до вільного і свідомого вибору. Психологічний стан індивіда на момент складання заповіту має розглядатися не лише формально-медично, а й з урахуванням когнітивної компетентності особи (competence) та її здатності до прогнозування юридичних наслідків.

Щодо строку позовної давності для вимог про визнання заповіту недійсним, у книзі шостій Цивільного кодексу України та статті 258 ЦК України не встановлено спеціального строку для оскарження заповіту чи застосування наслідків його недійсності. Тому в таких випадках застосовується загальний строк позовної давності, який становить три роки.

Скасування заповіту в судовому порядку за позовом зацікавленої особи неможливе (ст. 1254 ЦК України). Це право належить лише заповідачу. Принцип свободи заповіту дозволяє заповідачу в будь-який час змінити або скасувати заповіт без пояснення причин. Тоді як за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (частина друга статті 1257 ЦК України).

У спадковому праві (книга 6 ЦК України) законодавець передбачив конструкцію втрати чинності заповіту. Втрата чинності може мати, зокрема, у разі: складання нового заповіту, коли відбувається втрата чинності попереднім заповітом.

Тобто, якщо новий заповіт повністю суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і спадкового майна відбувається на підставі останнього заповіту; якщо права та обов'язки не існують (припинилися) або перетворилися на інші (наприклад, склад майна, визначеного спадкоємцю (спадкоємцям) на час складання заповіту, на момент відкриття спадщини істотно змінився, зокрема, якщо зазнало трансформації право вказане в заповіті). Саме тому законодавець визначає, що чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини.

Тлумачення статті 216 ЦК України свідчить, що слід відмежовувати правові наслідки недійсності правочину і правові наслідки виконання недійсного правочину; до правових наслідків недійсності правочину належить те, що він не створює юридичних наслідків. Окрім цього якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною; правові наслідки виконання двостороннього недійсного правочину охоплюють собою двосторонню реституцію; законом можуть бути встановлені особливі умови застосування наслідків визначених в статті 216 ЦК або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів (наприклад, особливим правовим наслідком недійсного заповіту при їх множинності може бути відновлення чинності попереднього заповіту (частина четверта статті 1254 ЦК України). Тобто законодавець лише в окремих випадках передбачає таку конструкцію як відновлення чинності правочину.

У сучасній судовій практиці основною причиною для оскарження заповітів є дефекти волі або волевиявлення заповідача. Для встановлення психічного стану заповідача на момент складання заповіту, що може свідчити про його нездатність усвідомлювати свої дії, використовується висновок посмертної судово-психіатричної експертизи, що призначається судом. У деяких випадках також може бути призначена почеркознавча експертиза. Так, для визнання заповіту недійсним на підставі ст. 225 ЦК України необхідно довести абсолютну неспроможність особи в момент складання заповіту розуміти значення своїх дій та керувати ними. Наявність тяжкого захворювання в заповідача не є безумовною підставою для визнання заповіту недійсним [12].

Висновки. У судовій практиці трапляються помилки при розгляді спадкових справ. Зокрема, суди не завжди з'ясовують підстави звернення позивачів, не перевіряють належність та достатність доказів, а позивачі обирають неефективні способи захисту.

Таким чином, інститут оспорування заповіту потребує не лише вдосконалення процесуального механізму, а й наукового осмислення через призму когнітивно-психологічної спроможності особи реалізувати спадкове волевиявлення. Перспективним напрямом розвитку правового регулювання є кодифікація критеріїв оцінки юридичної дійсності заповіту, з урахуванням клініко-юридичних стандартів. Водночас судова практика має набути стандартизованості щодо оцінки доказів волі та її дефектів, уникати формалізму та забезпечити баланс між презумпцією волі та захистом уразливих категорій осіб.

Література

1. Дзера І. О. Теоретичні та практичні проблеми визнання недійсним заповіту як способу захисту спадкових прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 157-177.
2. Кухарев О. Є. Визнання заповіту недійсним як спеціальний спосіб захисту прав спадкоємців. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: тези доп. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 лист. 2020 р.)*. Харків: НДІ публічної політики і соціальних наук, 2020. С. 62-64.
3. Кухарев О. Є. Новітні тенденції недійсності заповітів, складених із порушенням вимог щодо форми та порядку посвідчення. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1(34). С. 6-16.
4. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні аспекти тлумачення заповіту як спеціального способу захисту прав спадкоємців. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 39. С. 17-23.
5. Кухарев О.Є. Аналіз судової практики розгляду цивільних справ про спадкування : практ. посіб. Київ : Алерта, 2024. 422 с.
6. Печений О. П. Спільний заповіт подружжя: тенденції формування судової практики. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2025. № 4 (110). С. 36-43.
7. Печений О. Проблеми застосування окремих видів заповітів у нотаріальній і судовій практиці. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2024. № 12 (107) С. 31-36.
8. Печений О.П. Деякі проблеми недійсності заповіту. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 189–192.

9. Печений О.П. Реалізація деяких видів забезпечення виконання зобов'язання у русі спадкових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. ПРАВО. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 364–369.

10. Постанова ОП КЦС ВС від 29.01.2024 у справі № 369/7921/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116919791>.

11. Спадкове право: крізь призму судової практики: монографія. За ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. 536 с.

12. Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2023 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. Київ, 2023. 662 с. URL: <https://t.me/glossema/1451>.

13. Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. Київ, 2022. 444 с. URL: <https://t.me/glossema/727>.

14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Андрієнко І. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

Середницька І. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

Церковна О. В.
кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАЙНА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-БОРЖНИКА

Волошинов Д. О.

У статті досліджуються особливості процедури реалізації майна фізичної особи-боржника. Наголошено, що його можна розглядати як завершальний етап процедури банкрутства фізичної особи, який має вирішальне значення для забезпечення балансу між інтересами кредиторів та правами боржника. В умовах економічної нестабільності, зростання числа випадків неплатоспроможності, а також обмеженості майнової маси боржника, постає нагальна потреба у забезпеченні ефективності, прозорості та соціальної справедливості цієї процедури.

Метою статті є комплексний аналіз законодавчого регулювання та практичного застосування механізмів реалізації майна фізичної особи-боржника в Україні, виявлення ключових проблем правозастосування, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення правового механізму з урахуванням європейських стандартів та практики ЄСПЛ.

У дослідженні використано системний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи, що дозволило проаналізувати як норми Кодексу України з процедур банкрутства, так і судову практику, зокрема рішення Верховного Суду та господарських судів. Особливу увагу приділено аналізу стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у контексті збереження гідного рівня життя боржника.

Обґрунтовано необхідність перегляду підходів до формування ліквідаційної маси, посилення судового контролю за оцінкою та продажем майна, а також запровадженні додаткових соціальних гарантій боржникам. Запропоновано механізми вдосконалення процедури реалізації майна, що передбачають забезпечення прозорості торгів, справедливої оцінки активів і недопущення порушення основоположних прав боржника.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його висновків для підготовки змін до законодавства України, підвищення ефективності діяльності арбітражних керуючих, а також для формування сталої правозастосовної практики, зорієнтованої на принципи добросовісності, пропорційності та верховенства права.

Ключові слова: банкрутство, ліквідаційна маса, реалізація майна, фізична особа, неплатоспроможність, боржник, господарський суд.

Voloshinov D. O. Features of the procedure for the sale of property of an individual debtor

The article examines the features of the procedure for the sale of the property of an individual debtor. It is emphasized that it can be considered as the final stage of the bankruptcy procedure of an individual, which is of decisive importance for ensuring a balance between the interests of creditors and the rights of the debtor. In conditions of economic instability, an increase in the number of cases of insolvency, as well as the limitation of the debtor's property, there is an urgent need to ensure the efficiency, transparency and social justice of this procedure.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the legislative regulation and practical application of the mechanisms for the sale of the property of an individual debtor in Ukraine, the identification of key problems of law enforcement, as well as the formulation of proposals for improving the legal mechanism taking into account European standards and the practice of the ECHR.

The study used systemic, formal-legal and comparative-legal methods, which allowed analyzing both the norms of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures and judicial practice, in particular the decisions of the Supreme Court and commercial courts. Special attention is paid to the analysis of the standards of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the context of maintaining a decent standard of living for the debtor.

The need to revise approaches to the formation of the liquidation estate, strengthen judicial control over the assessment and sale of property, as well as introduce additional social guarantees for debtors is substantiated. Mechanisms for improving the procedure for the sale of property are proposed, which include ensuring transparency of trades, fair valuation of assets and preventing violations of the fundamental rights of the debtor.

The practical significance of the study lies in the possibility of using its conclusions to prepare amendments to the legislation of Ukraine, increase the efficiency of the activities of arbitration managers, as well as to form a stable law enforcement practice oriented on the principles of good faith, proportionality and the rule of law.

Key words: *bankruptcy, liquidation estate, sale of property, individual, insolvency, debtor, commercial court.*

Постановка проблеми та її актуальність. Однією із ключових складових процедури банкрутства фізичної особи є реалізація її майна, яка виступає завершальним етапом задоволення вимог кредиторів. В умовах нестабільної економічної ситуації та зростання кількості випадків неплатоспроможності особливої актуальності набуває ефективне та справедливе врегулювання цього процесу. З одного боку, йдеться про забезпечення інтересів кредиторів, а з іншого — про дотримання засад справедливості, пропорційності та захисту прав боржника як повноправного учасника правовідносин.

Законодавство України передбачає певну процедуру реалізації майна боржника у межах справи про неплатоспроможність, однак практика її застосування виявляє низку проблем: формальність торгів, можливість заниження вартості активів, недостатній судовий контроль. У цьому контексті вивчення європейського досвіду, аналіз актуальної судової практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання становлять важливий напрям наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання процедури банкрутства фізичних осіб були предметом дослідження таких вчених, як: І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. І. Грабован, М. О. Гурин, Я. О. Левшина, Л. М. Ніколенко, Б. М. Поляков, Р. Б. Поляков, П. Д. Пригуза, В. В. Радзивілюк, Т. В. Степанова та інших. Разом із тим питання реалізації майна фізичної особи-боржника потребують додаткової уваги в умовах сучасної ситуації.

Метою статті є з'ясування особливостей реалізації майна фізичної особи-боржника, виявлення проблемних аспектів практики її застосування, а також окреслення перспектив удосконалення цієї процедури з урахуванням кращих зарубіжних практик.

Виклад основного матеріалу. Процедура реалізації майна фізичної особи-боржника є завершальною фазою провадження у справі про неплатоспроможність, яка спрямована на задоволення вимог кредиторів за рахунок коштів, отриманих від продажу активів боржника. Вона регулюється Кодексом України з процедур банкрутства (далі — КУЗПБ) та характеризується комплексом публічно-правових і приватно-правових механізмів, спрямованих на ефективне завершення процесу банкрутства. Цей етап процедури передбачає:

— формування ліквідаційної маси — до неї включається все майно боржника, що перебуває у його власності, а також те, що буде отримано боржником у власність після визнання його банкрутом і до завершення процедури погашення боргів боржника, крім майна, визначеного ч. 6 і 7 ст. 131 та ст. 132 КУЗПБ [1]. Зокрема, у справі 903/1214/23 Господарський суд Волинської області звернув увагу на те, що наявність арештів та об'яжень обмежує права керуючого реалізацією майна боржника щодо формування ліквідаційної маси, що унеможлиблює ефективне здійснення ним своїх функцій [2]. Крім того, не підлягають включенню об'єкти, які згідно з Цивільним процесуальним кодексом України не можуть бути предметом стягнення (наприклад, необхідні для життя речі побутового призначення).

— оцінка майна — проводиться за участю суб'єкта оціночної діяльності, як правило, за ринковими цінами. Важливим аспектом є прозорість та обґрунтованість оцінки, адже вона прямо впливає на розмір задоволення вимог кредиторів. У справі № 916/981/21, Верховний Суд наголосив на важливості надання достовірної інформації про майновий стан боржника, включаючи доходи та витрати членів його сім'ї, для ефективного здійснення процедури погашення боргів. Недостовірна або неповна інформація може призвести до заниження вартості майна та порушення прав кредиторів [3];

— реалізація майна — за загальним правилом здійснюється через електронні торги на спеціалізованій платформі (наприклад, Прозорро.Продажі). Продаж майна має здійснюватися публічно, з дотриманням принципів конкурентності, доступності та рівності всіх учасників [4]. У процедурі банкрутства фізичних осіб важливо забезпечити прозорість та законність торгів з реалізації майна. Наприклад, у справі № 910/1947/22, Верховний Суд скасував рішення суду першої інстанції щодо призначення арбітражного керуючого, оскільки не було дотримано вимог щодо автоматизованого відбору кандидатури через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Це рішення підкреслює необхідність дотримання процедурних норм при реалізації майна боржника [5];

— розподіл виручених коштів — відбувається у визначеній законом черговості, що ґрунтується на пріоритетності певних вимог (аліментні зобов'язання, трудові виплати, податкові борги тощо) (ч. 4 ст. 133 КУЗПБ). Арбітражний керуючий готує звіт про розподіл коштів, який затверджується судом. У справі № 5026/1089/2011 господарський суд Черкаської області розглянув питання пропорційного

задоволення вимог кредиторів першої черги у разі недостатності коштів. Суд зобов'язав арбітражного керуючого здійснити пропорційне задоволення вимог кредиторів першої черги, що відповідає вимогам законодавства [6].

Процедура реалізації майна є не лише економічним інструментом задоволення вимог кредиторів, а й важливою складовою механізму відновлення фінансової стабільності боржника. Вона також має значення для забезпечення верховенства права, доброчесності сторін та забезпечення довіри до інституту банкрутства загалом.

На відміну від класичної процедури ліквідації юридичної особи, що має переважно комерційно-розрахункову природу, процедура банкрутства фізичної особи характеризується соціально-захисною спрямованістю та гуманітарною метою. Серед її ключових особливостей доцільно виділити такі:

- пріоритет забезпечення мінімального соціального стандарту життя боржника. Законодавство виходить з презумпції недопущення повної маргіналізації боржника: реалізація майна не може порушувати основоположні права особи на житло, медичну допомогу, мінімальний побутовий рівень та людську гідність. Це відображає гуманістичну спрямованість процедури та її реабілітаційний потенціал. Пропонуємо розуміти пріоритет забезпечення мінімального соціального стандарту життя боржника як фундаментальний принцип процедури банкрутства фізичної особи, який передбачає, що при реалізації майна боржника держава та суд мають забезпечити збереження у його володінні достатніх матеріальних ресурсів для задоволення базових потреб, що відповідають встановленим соціальним стандартам життя, включаючи житло, харчування, медичне обслуговування та інші елементи гідного існування, відповідно до принципу гуманізму, пропорційності та верховенства права;
- обмеженість ліквідаційної маси у зв'язку з персоніфікованим характером активів фізичної особи. На відміну від юридичних осіб, активи фізичної особи не завжди мають підприємницький чи економічний характер, що зумовлює обмеженість їх реалізації. Значна частина майна виконує функцію задоволення базових життєвих потреб (житло, одяг, побутові речі), що не можуть розглядатися виключно як об'єкти стягнення;

- законодавчо встановлена заборона на звернення стягнення на окремі категорії майна. Законодавством прямо встановлюється заборона на реалізацію певного виду майна фізичної особи-боржника — зокрема, єдиного житла, предметів особистого вжитку, продуктів харчування,

медичних засобів тощо (ч. 6, 7 ст. 131 КУЗПБ, ст. 73 Закону України «Про виконавче провадження»). Це спрямовано на забезпечення справедливого балансу між інтересами кредиторів та правом боржника на гідне існування. Крім того, такі винятки є виявом конституційного підходу до прав людини, відповідно до рішень Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) та відповідають положенням ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) [7, с. 73–80]. Наприклад, у справі *McCann v. United Kingdom* (заява № 19009/04, рішення від 13 травня 2008 року) ЄСПЛ постановив, що втрата житла є найекстремальнішою формою втручання у право на повагу до житла, гарантоване ст. 8 Конвенції. Суд підкреслив, що будь-яка особа, яка ризикує втратити своє житло, повинна мати можливість оскаржити пропорційність такого заходу перед незалежним судовим органом, навіть якщо її право на проживання за національним законодавством припинилося [8]. Це рішення має безпосереднє значення для процедур реалізації майна фізичних осіб-боржників, оскільки підкреслює необхідність дотримання принципу пропорційності та забезпечення належних процесуальних гарантій при втручанні у право особи на житло. Таким чином, положення національного законодавства, які передбачають виключення певних видів майна з ліквідаційної маси (наприклад, єдиного житла), є виявом конституційного підходу до захисту прав людини та відповідають стандартам, встановленим ЄСПЛ. Крім того, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції гарантує право на мирне володіння своїм майном, що також вимагає, щоб будь-яке позбавлення особи майна було законним, переслідувало легітимну мету та було пропорційним [9]. Таким чином, національне законодавство України узгоджується з практикою ЄСПЛ, забезпечуючи захист основоположних прав фізичних осіб-боржників при реалізації їхнього майна в процедурі банкрутства.

Отже, реалізація майна фізичної особи-боржника — це врегульований законом завершальний етап процедури банкрутства, який полягає в організованому відчуженні активів боржника з метою пропорційного задоволення вимог кредиторів, що здійснюється з дотриманням принципів публічності, доброчесності, соціальної справедливості та мінімального втручання у гідний рівень життя боржника.

Арбітражний керуючий відіграє центральну роль у реалізації процедури банкрутства фізичної особи, виступаючи не лише процесуальним

суб'єктом, а й ключовим гарантом балансу інтересів боржника, кредиторів і публічного порядку [10, с. 25–32]. Слід підкреслити, що його діяльність є втіленням принципів добросовісності, компетентності та неупередженості, закріплених у КУЗПБ та підтверджених у рішеннях Верховного Суду.

Арбітражний керуючий повинен діяти об'єктивно та в інтересах усіх сторін процедури банкрутства. У справі № 908/1376/23, Господарський суд Запорізької області розглянув питання призначення арбітражного керуючого, враховуючи відсутність клопотання зборів кредиторів щодо кандидатури. Суд дійшов висновку про можливість призначення керуючим реалізацією майна боржника арбітражного керуючого, який відповідає встановленим вимогам, за відсутності інших заяв. Це рішення підкреслює важливість дотримання процедур призначення та уникнення конфлікту інтересів [11].

На відміну від ліквідаційного керуючого юридичної особи, який здебільшого діє у межах корпоративного процесу, арбітражний керуючий у справі щодо фізичної особи зобов'язаний враховувати персоніфіковані потреби боржника, надавати йому роз'яснення щодо правових наслідків реалізації майна, вести комунікацію з органами опіки (у разі наявності неповнолітніх), інформувати суд про наявність майна, яке не підлягає стягненню, тощо. У контексті європейських стандартів, обов'язки арбітражного керуючого можна розглядати у світлі практики ЄСПЛ, зокрема у справах «Rousk v. Sweden» (2013) та «McCann v. United Kingdom» (2008), де підкреслюється необхідність процесуального захисту особи при втраті житла або іншого майна. Таким чином, арбітражний керуючий повинен діяти не лише як розпорядник активів, а і як гарант дотримання прав боржника, зокрема на житло та людську гідність (ст. 3 Конституції України, ст. 8 Конвенції).

Крім того, особливу увагу слід приділити дискреційним повноваженням арбітражного керуючого при виборі способу реалізації майна чи його оцінці, що у протилежному випадку може призвести до порушення прав кредиторів або зловживань з боку боржника. Це вимагає від арбітражного керуючого високого рівня професійної підготовки, етичної відповідальності та прозорості дій. Тобто можна розглядати арбітражного керуючого як «процесуального фасилітатора», який має забезпечити ефективне функціонування процедури реалізації з урахуванням загальноправових принципів справедливості, правової визначеності та

пропорційності. Таким чином, роль арбітражного керуючого у процедурі реалізації майна фізичної особи виходить далеко за межі технічного управління активами. Це особа, яка діє у трикутнику «право – мораль – економіка», формуючи правову культуру банкрутства, що заснована на повазі до людської гідності.

Якщо розглядати процедуру реалізації майна фізичної особи-боржника в європейських країнах, то, наприклад, скандинавські країни мають тривалу традицію формування збалансованих механізмів неплатоспроможності, які поєднують захист прав кредиторів із соціальною орієнтацією щодо боржника. У фокусі – не лише ефективність процедури реалізації майна, але й забезпечення гідності особи-боржника, його права на новий старт після завершення провадження. З аналізу законодавства про банкрутство фізичної особи слід звернути увагу на наступні акценти:

1) Призначення та роль незалежного адміністратора (керуючого). У Швеції, Норвегії та Данії особливу увагу приділено незалежності та професіоналізму арбітражного або конкурсного керуючого. Усі керуючі проходять попередній відбір, мають обов'язкову кваліфікацію (часто адвокати з досвідом у сфері банкрутства) та підпорядковуються жорсткому судовому й публічному контролю. Наприклад, у Швеції згідно з Konkurslagen (1987:672), керуючий (konkursförvaltare) несе кримінальну відповідальність за зловживання або упущення в процесі реалізації майна [12]. У Норвегії суд затверджує керуючого, і будь-яке рішення щодо реалізації значного активу має бути погоджене з комітетом кредиторів (Konkursloven) [13]. В Україні ж інститут арбітражних керуючих залишається проблемним у частині незалежності, професійного добору та забезпечення ефективного контролю з боку суду. Відсутність дієвого механізму ротації та оцінки якості роботи знижує довіру до результатів реалізації активів.

2) Застосування соціального мінімуму (existensminimum). У скандинавських країнах чітко законодавчо визначено так званий «existensminimum» – обсяг майна чи доходу, який не підлягає включенню до конкурсної маси. У Швеції це положення забезпечує збереження боржником мінімуму коштів на оренду житла, харчування, комунальні витрати та інші базові потреби. Подібні положення діють у Данії та Норвегії, з урахуванням складу сім'ї та регіонального рівня цін [12; 13]. В Україні така норма існує лише фрагментарно (наприклад, обмеження щодо звернення стягнення на окремі види доходів), але не

має комплексного характеру та не прив'язана до реального прожиткового мінімуму, що позбавляє боржника гарантії гідного існування в процедурі реалізації майна.

3) Способи реалізації майна: гнучкість та прозорість. У Швеції дозволено реалізацію майна як через примусові аукціони, так і шляхом прямих продажів, якщо це забезпечує вищу ефективність [12]. У Норвегії боржник і кредитори можуть запропонувати власний план продажу активів, що узгоджується з керуючим і судом [14; 15]. У Данії обов'язковим є незалежне оцінювання майна та публічне повідомлення про продаж, що забезпечує прозорість і конкурентність процедури [13]. Українське законодавство, хоча й містить положення про продаж активів через систему електронних торгів, на практиці стикається з проблемами довіри до оцінювачів, відсутністю реального ринку покупців та корупційними ризиками при визначенні стартової ціни.

4) Активна участь кредиторів у процедурі реалізації. Скандинавська модель передбачає значну участь кредиторів у процесі продажу майна. У Норвегії кредитори формують наглядовий комітет, який контролює реалізацію активів. Подібна участь кредиторів забезпечує більшу легітимність рішень і запобігає спробам маніпуляцій з боку керуючого [15]. В Україні така модель не імплементована — участь кредиторів у реалізації майна є номінальною і, як правило, обмежується отриманням інформації постфактум.

5. Діджиталізація та доступність інформації. У скандинавських юрисдикціях усі рішення щодо реалізації майна публікуються в онлайн-реєстрах, доступних як кредиторам, так і боржникам. Це забезпечує транспарентність, що є фундаментальною умовою довіри до процедури. В Україні хоча й створено єдині реєстри боржників, майнових торгів, але вони не завжди містять повну й достовірну інформацію про активи, способи їх реалізації, учасників торгів, що породжує підозри у змові між організаторами й покупцями.

Скандинавські моделі реалізації майна фізичних осіб-боржників демонструють комплексний, збалансований та соціально чутливий підхід. Для українського законодавця доцільним видається імплементация таких ключових елементів: запровадження єдиного «existensminimum», не підвладного стягненню; посилення інституційної незалежності та доброчесності арбітражних керуючих; розширення повноважень кредиторів у контролі над реалізацією майна; створення дієвого механізму публічного контролю та прозорості.

Висновки. Процедура реалізації майна фізичної особи-боржника у межах провадження у справі про банкрутство є складним і багатограним етапом, що виконує не лише функцію задоволення вимог кредиторів, а й забезпечує дотримання прав боржника, захист його людської гідності та соціальних гарантій.

На підставі аналізу законодавства, судової практики та європейських підходів можна дійти висновку, що чинне правове регулювання реалізації майна боржника має як позитивні риси, так і суттєві недоліки. Серед основних проблем слід відзначити формальність процедур, ризики зловживань при оцінці майна, недостатній рівень судового контролю, а також обмежену захищеність боржника від неправомірного втручання в особисту сферу його життя. Водночас механізми, спрямовані на дотримання принципу пропорційності, мінімальне втручання у гідний рівень життя особи та гуманізацію процедури банкрутства фізичних осіб, відповідають європейським правовим стандартам і практиці ЄСПЛ.

Враховуючи зазначене, подальше вдосконалення процедури реалізації майна фізичних осіб-боржників має базуватись на поєднанні правозахисного підходу з підвищенням прозорості, ефективності та справедливості процесу. Особливу роль у цьому відіграє діяльність арбітражного керуючого, який повинен виступати не лише як технічний виконавець, а як гарант дотримання балансу інтересів усіх сторін та забезпечення належного процесуального порядку. Отже, необхідність реформування окремих аспектів процедури реалізації майна, запровадження додаткових гарантій прав боржника та посилення контролю за діями учасників процесу є логічним кроком до підвищення довіри до інституту банкрутства фізичних осіб в Україні та наближення національного законодавства до кращих європейських практик.

Література

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Ухвала господарського суду Волинської області від 06 березня 2024 року у справі 903/1214/23. *You-control*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/117471078/>
3. Постанова Верховного Суду від 16 травня 2023 року у справі № 916/981/21. *Opendatabot*. URL: https://opendatabot.ua/court/111121966-320b24ad65295189203d0a15f61fc2f1?utm_source=chatgpt.com

4. Питання функціонування електронної торгової системи з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність): Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 р. № 865. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2019-%D0%BF#n12>

5. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 23 жовтня 2023 р. у справі № 910/1947/22. *Clarity project*. URL: https://clarity-project.info/court/decision/114576953?utm_source=chatgpt.com

6. Ухвала Господарського суду Черкаської області від 16.03.2020 р. у справі № 5026/1089/201. *Судова влада України*. URL: https://ck.arbitr.gov.ua/sud5026/bankrut/uhv/14_04_01_5026_1089_2011_16032020

7. Ніколенко Л.М. Застосування практики Європейського Суду з прав людини у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 1. С. 73–80.

8. Рішення Європейського суду з прав людини «McCann v. United Kingdom» заява № 19009/04 від 13 травня 2008 року. *Hudoc*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22site%22%3A%22001-86233%22%7D>

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України

№ 475/97-ВР від 17.07.97. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

10. Бутирський А.А., Ніколенко Л.М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство. *Економіка і право*. 2021. № 2. С. 25–32.

11. Постанова Господарського суду Запорізької області від 16.04.2024 у справі № 908/1376/23. *You-control*. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118553813/?utm_source=chatgpt.com

12. Konkurslag (1987:672). *Sveriges riksdag*. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/konkurslag-1987672_sfs-1987-672/

13. Konkursloven (1984 nr. 58). *Danske love*. URL: <https://danskelove.dk/konkursloven>

14. Lov om gjeldsforhandling og konkurs (konkursloven). LOV-1984-06-08-58. *Lovdata*. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1984-06-08-58>.

15. Lov om fordringshavernes dekningsrett (dekning-sloven). LOV-1984-06-08-59. *Lovdata*. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1984-06-08-59>.

Волошинов О. О.,
аспірант кафедри господарсько-правових дисциплін
та економічної безпеки
Донецького державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лях Н. В.

У статті комплексно досліджуються особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України в умовах запровадження правового режиму воєнного стану. Розкривається зміст і значення адміністративно-юрисдикційних повноважень як ключового інструменту забезпечення публічної безпеки, захисту прав і свобод громадян, підтримання правопорядку та протидії злочинності. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правового регулювання діяльності поліції, внесенням змін до законодавства, а також організаційним аспектам функціонування правоохоронних органів у надзвичайних умовах. Визначено специфіку реалізації поліцейських повноважень у період воєнного стану, що охоплює застосування адміністративного примусу, використання спеціальних засобів, зброї, а також виконання додаткових завдань, пов'язаних із конвоюванням осіб, забезпеченням розмінування та співпрацею з військовими структурами. Наголошено на важливості підтримання балансу між ефективністю реагування на виклики безпеки та необхідністю дотримання конституційних прав і свобод громадян. У статті окреслено проблемні питання, пов'язані з нечіткістю окремих законодавчих норм, ризиками перевищення повноважень, складністю координації діяльності поліції з іншими суб'єктами сектору безпеки. Запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання, зокрема деталізацію процедур застосування заходів примусу, оптимізацію механізмів взаємодії з військовими формуваннями, розвиток професійної підготовки особового складу та впровадження сучасних інформаційних технологій. Автор підкреслює, що ефективна адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану є запорукою стабільності в суспільстві, підвищення довіри населення до правоохоронних органів та зміцнення національної безпеки держави.

Ключові слова: адміністративно-юрисдикційна діяльність, Національна поліція, воєнний стан, правове регулювання, публічна безпека.

Liakh N. V. Features of administrative and jurisdictional activities of the national police under martial law

The article comprehensively examines the features of the administrative and jurisdictional activities

of the National Police of Ukraine under the legal regime of martial law. It reveals the content and importance of administrative and jurisdictional powers as a key tool for ensuring public security, protecting the rights and freedoms of citizens, maintaining law and order, and countering crime. Special attention is paid to the analysis of the legal framework regulating police activities, legislative amendments, and organizational aspects of law enforcement operations in extraordinary conditions. The study identifies the specifics of exercising police powers during martial law, which include the use of administrative coercion, the application of special means and firearms, as well as the performance of additional tasks related to escorting detainees, conducting demining operations, and cooperating with military structures. Emphasis is placed on the importance of maintaining a balance between effective responses to security challenges and the necessity of upholding constitutional rights and freedoms of citizens. The article highlights problematic issues, such as the ambiguity of certain legislative provisions, risks of exceeding authority, and difficulties in coordinating police activities with other security sector actors. Directions for improving legal regulation are proposed, including the clarification of procedures for the application of coercive measures, optimization of cooperation mechanisms with military units, enhancement of professional training of personnel, and the implementation of modern information technologies. The author underlines that the effective administrative and jurisdictional activities of the National Police under martial law are a crucial factor in ensuring social stability, strengthening public trust in law enforcement agencies, and reinforcing the national security of the state.

Key words: administrative and jurisdictional activities, National Police, martial law, legal regulation, public security.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української державності, в умовах запровадження та дії воєнного стану, особливої актуальності набуває проблема забезпечення публічної безпеки і порядку, захисту прав та свобод громадян. У цьому контексті суттєво зростає

значення адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України як уповноваженого суб'єкта у сфері охорони правопорядку. Воєнний стан створює нові виклики та обставини, які суттєво впливають на характер, форми й методи юрисдикційної діяльності поліцейських, зумовлюють необхідність оперативного реагування на порушення правопорядку, дотримання режимних обмежень, а також забезпечення належного виконання спеціальних завдань, передбачених законодавством. У таких умовах важливим є наукове осмислення особливостей адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції, визначення її специфіки, проблемних аспектів та напрямів удосконалення правового регулювання і практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України є предметом наукових розвідок багатьох українських дослідників. Зокрема, ґрунтовне висвітлення сутності, змісту та особливостей цієї діяльності міститься у працях О. Ю. Горбунової, яка окреслила правові засади та визначила окремі аспекти адміністративно-юрисдикційної функції поліції [1]. Значний внесок у розроблення цієї тематики зроблено в дослідженні В. А. Глуховері, де системно подано теоретико-правові засади адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції, порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення та особливості застосування адміністративного примусу [2]. Також питання адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції, досліджено у дисертаційному дослідженні С. С. Шоптенка, де автор проаналізував основні проблеми правового регулювання та практики юрисдикційної діяльності органів правопорядку [3]. Актуальні положення щодо сучасного стану, правових засад та проблем реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень Національної поліції викладено у працях Ю. С. Назара [4] та В. А. Кулікова [5]. Разом із тим, в умовах воєнного стану постали нові виклики, пов'язані зі специфікою провадження у справах про адміністративні правопорушення, застосуванням особливих режимів обмежень та координацією діяльності з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. Ці питання потребують подальшого наукового осмислення, удосконалення законодавчого забезпечення та вироблення єдиних підходів до реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень поліцейських в умовах особливого правового режиму.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування особливостей адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану, визначення основних проблем що виникають у цій сфері, а також окреслення можливих шляхів удосконалення відповідного законодавства та практики його реалізації. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити такі завдання:

- проаналізувати сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції як одного з основних механізмів забезпечення правопорядку;
- з'ясувати вплив режиму воєнного стану на особливості здійснення адміністративно-юрисдикційних повноважень поліцейських;
- виокремити проблемні аспекти правового регулювання та практики здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану;
- запропонувати напрями удосконалення законодавства та організації юрисдикційної діяльності поліції з урахуванням викликів сучасності.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає авторський колектив навчального посібника «Адміністративна юрисдикція поліції», обсяг юрисдикційних повноважень Національної поліції значно перевищує аналогічні повноваження інших галузевих органів. Це зумовлено широтою суспільних відносин, які підлягають охороні з боку поліції, а отже — і необхідністю застосування ширшого арсеналу адміністративно-юрисдикційних засобів для забезпечення публічної безпеки та порядку [6, с. 7].

У вузькому значенні адміністративно-юрисдикційну діяльність Національної поліції України доцільно розглядати як врегульовану нормами адміністративного права підзаконну виконавчо-розпорядчу діяльність органів і підрозділів поліції та їхніх посадових осіб. У межах цієї діяльності здійснюється розгляд справ про адміністративні правопорушення, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення. За результатами такого розгляду ухвалюються процесуальні рішення про застосування до порушників заходів адміністративного примусу, накладення адміністративних стягнень, застосування заходів впливу до неповнолітніх або про закриття справи.

У широкому розумінні адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції охоплює не лише розгляд справ про адміністративні правопорушення та прийняття за ними рішень, але й провадження

у справах про дисциплінарні проступки, розгляд скарг громадян та здійснення пов'язаних із ними адміністративно-процесуальних заходів. Таким чином, адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції — це комплексна система дій, спрямованих на охорону правопорядку і забезпечення законності у сфері публічної безпеки.

Зміст адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції полягає у своєчасному виявленні фактів правопорушень, збиранні та перевірці доказів, складанні необхідних адміністративно-процесуальних документів, розгляді справ, винесенні відповідних постанов, передаванні окремих справ за належністю, а також у здійсненні виконавчого провадження щодо виконання рішень, прийнятих за результатами розгляду адміністративних справ [7, с. 138].

З огляду на сучасні наукові підходи, адміністративно-юрисдикційну діяльність Національної поліції України зазвичай розглядають як діяльність із розгляду справ про адміністративні правопорушення, прийняття рішень у таких справах та накладення санкцій без участі суду [8].

Враховуючи наведене вище, адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України може бути визначена як регламентований законодавством комплекс прав, повноважень і обов'язків, спрямованих на розгляд справ про адміністративні правопорушення, прийняття відповідних постанов і накладення санкцій без звернення до суду. Водночас слід підкреслити, що Національна поліція України — це центральний орган виконавчої влади, який забезпечує охорону прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [9; 10].

Водночас варто наголосити, що у сучасних умовах, коли в Україні запроваджено правовий режим воєнного стану, адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції набуває додаткових особливостей, пов'язаних із необхідністю забезпечення публічної безпеки в умовах надзвичайних загроз, зростанням навантаження на правоохоронну систему та зміною порядку реалізації окремих повноважень. У зв'язку з цим доцільно проаналізувати основні особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції саме в умовах воєнного стану.

Як відомо, 24 лютого 2022 року у зв'язку з повномасштабною військовою агресією російської федерації проти України Президентом України було підписано Указ про запровадження на

території держави воєнного стану строком на 30 діб. Надалі термін його дії неодноразово продовжувався. [11].

Воєнний стан — це специфічний правовий режим, який запроваджується на всій території України або в окремих її регіонах у разі збройного нападу, загрози нападу чи іншої небезпеки, що ставить під загрозу суверенітет та територіальну цілісність держави. Його основне призначення — надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям і органам місцевого самоврядування додаткових повноважень для забезпечення національної безпеки, відсічі агресії та захисту державного суверенітету. Воєнний стан також передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян та прав юридичних осіб із обов'язковим зазначенням терміну дії таких обмежень.

Згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України, яке введено в дію відповідним указом Президента України, до реалізації заходів правового режиму воєнного стану залучаються, поряд із військовими формуваннями, і правоохоронні органи. Це визначено частиною першою статті 16 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», де зазначено, що відповідні органи діють відповідно до своєї компетенції та призначення [11].

Національна поліція України залишається одним із провідних правоохоронних органів держави, що забезпечує охорону прав і свобод громадян, протидію злочинності та підтримання громадської безпеки. У зв'язку із запровадженням воєнного стану було внесено зміни до Закону України «Про Національну поліцію», які суттєво розширили повноваження поліцейських у цей період [9]. Так, статтею 23 цього закону передбачено низку додаткових повноважень. Зокрема, поліція має право безоплатно отримувати за письмовим запитом інформацію, необхідну для виконання своїх завдань, від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та державних підприємств. Йдеться також про дані щодо військовополонених. Такий запит підлягає виконанню протягом трьох діб, а за неможливості — не пізніше десятиденного строку [9].

Окрім того, поліцейські здійснюють конвоювання затриманих осіб, обвинувачених, засуджених, а також охороняють їх у залі суду. В умовах воєнного стану поліція отримала право утримувати в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за скоєння кримінальних чи адміністративних правопорушень, підозрюваних, осіб

під адміністративним арештом та засуджених. Суттєвим є і закріплення за поліцією обов'язків із оперативного розмінування, знешкодження та ліквідації вибухонебезпечних предметів, зокрема тих, що можуть бути використані для вчинення правопорушень.

Додатково до цього Національна поліція здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місць подій, зокрема пожеж і вибухів, а також проводить спеціальні вибухотехнічні роботи. У сфері міжнародної співпраці Національна поліція уповноважена представляти Україну в Інтерполі та співпрацювати з Європолем. Також поліцейські отримали право збирати біометричні дані осіб, включно з дактилоскопіюванням, у передбачених законодавством випадках. Варто наголосити, що на поліцію також покладено обов'язки здійснювати адміністративний нагляд згідно з чинним законодавством. У період дії воєнного стану до причин для зупинки транспортного засобу додано підставу наявності інформації про те, що водій або пасажир є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених. Особливо важливим є те, що відповідно до статті 42 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейським дозволено застосовувати заходи примусу, зокрема фізичну силу, спецзасоби і вогнепальну зброю, щодо осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без дотримання певних обмежень, встановлених для мирного часу [9].

Введення в Україні правового режиму воєнного стану безпосередньо впливає на адміністративно-юрисдикційну діяльність Національної поліції, зумовлюючи необхідність коригування її повноважень та механізмів реалізації функцій. Основними нормативно-правовими актами, що регламентують роботу поліції в цей період, виступають Закон України «Про Національну поліцію» [9] та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [11], положення яких встановлюють правові підстави та особливості здійснення поліцейських повноважень. Ефективна робота поліції в умовах воєнного стану є визначальним чинником підтримання громадського порядку і стабільності в державі.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», цей особливий правовий режим вводиться у разі виникнення збройної агресії, безпосередньої загрози нападу чи інших обставин, що становлять небезпеку для суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України [11]. З моменту запровадження воєнного

стану органам державної влади та місцевого самоврядування делегуються додаткові повноваження, необхідні для забезпечення національної безпеки та порядку, а також для введення обґрунтованих обмежень прав і свобод громадян.

Організаційне забезпечення діяльності Національної поліції у цей період враховує оперативну ситуацію в конкретних регіонах. Ефективність роботи поліцейських структур значною мірою залежить від наявності адаптованих планів дій, що регулярно оновлюються та відпрацьовуються особовим складом у ході практичних тренувань і навчань. Це дозволяє оперативно ухвалювати управлінські рішення в умовах загострення обстановки і швидко реагувати на можливі кризові події.

Особливе значення в організації поліцейської діяльності під час воєнного стану мають заходи превентивного характеру та соціального врегулювання, які передбачають як переконання, так і застосування правомірного примусу. Зокрема, важливим є проведення цілеспрямованої роз'яснювальної роботи серед населення, спрямованої на запобігання правопорушенням і підтримання правопорядку в умовах надзвичайної безпеки.

Під час виконання завдань із забезпечення громадського порядку працівники Національної поліції можуть застосовувати передбачені законом засоби примусу: від фізичного впливу до використання спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Водночас навіть у період дії особливого правового режиму такі заходи дозволяється застосовувати виключно після відповідного попередження та за умови, коли інші способи припинення правопорушення виявляються неефективними. При цьому поліцейські зобов'язані суворо дотримуватися вимог законодавства та відстоювати права громадян [12, с. 240].

Навіть у надзвичайних умовах збройної агресії чи безпосередньої загрози нападу питання дотримання законності в діяльності Національної поліції залишається безальтернативною умовою. Контроль за законністю дій поліцейських здійснюється як з боку органів державної влади, так і через можливість адміністративного чи судового оскарження рішень і дій посадових осіб. Водночас значна роль відводиться громадському контролю та діяльності засобів масової інформації, що особливо посилюється в період воєнного стану. Навіть поодинокі факти порушення прав громадян поліцейськими можуть викликати гостру суспільну реакцію та резонанс.

Забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану вимагає від особового складу Національної поліції високого рівня професійної підготовки. Поліцейські повинні досконало знати чинне законодавство, порядок дій в умовах надзвичайних ситуацій, володіти методами забезпечення правопорядку та тактикою поведінки в особливо складних обставинах, а також розуміти актуальні завдання, покладені на них в умовах загрози державній безпеці.

Окремої уваги заслуговує питання дотримання справедливості та законності під час реалізації поліцейськими повноважень у період воєнного стану. Поліцейські, як представники держави, несуть відповідальність за захист прав і свобод громадян, а також за забезпечення стабільності в суспільстві. Саме тому вкрай важливо розвивати та удосконалювати форми взаємодії поліції з громадськістю задля забезпечення належного рівня громадської безпеки, особливо в умовах підвищеної суспільної напруги та ризиків [12, с. 241].

Також варто зазначити, що проблемні аспекти правового регулювання та практики здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану полягають передусім у невизначеності та суперечливості деяких законодавчих норм, що регламентують застосування заходів примусу та межі повноважень поліцейських. Недостатня деталізація процедур, особливо в частині співпраці з військовими структурами, створює ризики перевищення повноважень або порушення прав громадян, що посилює напругу у суспільстві. Крім того, у практичній діяльності спостерігаються труднощі з оперативним забезпеченням необхідною інформацією, координацією дій між різними органами, а також із належним реагуванням на численні надзвичайні ситуації, що виникають в умовах воєнного стану.

Для підвищення ефективності адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції в умовах сучасних викликів необхідно впроваджувати комплексні заходи щодо удосконалення законодавства та організації діяльності. Зокрема, важливо розробити чіткіші нормативні акти, які б визначали межі та порядок застосування повноважень поліції під час воєнного стану, з урахуванням особливостей воєнного часу та забезпечення захисту прав людини. Крім того, слід оптимізувати механізми взаємодії поліції з військовими й іншими держструктурами, посилити професійну підготовку особового складу та впровадити сучасні інформаційні технології для оперативного обміну даними та контролю за законністю дій. Такий

підхід сприятиме більш прозорій, ефективній та відповідальній юрисдикційній діяльності поліції в складних умовах воєнного часу.

Висновки. Особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану зумовлені необхідністю оперативного реагування на виклики, пов'язані із забезпеченням національної безпеки та громадського порядку в надзвичайних ситуаціях. В умовах правового режиму воєнного стану значно розширюються повноваження поліції, що дозволяє ефективно застосовувати заходи адміністративного примусу, оперативно здійснювати контроль за правопорядком та взаємодіяти з військовими й іншими органами влади. Водночас діяльність поліції залишається суворо регламентованою законодавством, що гарантує дотримання прав і свобод громадян навіть у складних умовах воєнного часу. Такий баланс між посиленими повноваженнями та законністю є ключовим для підтримання стабільності суспільства та зміцнення довіри громадян до правоохоронних органів у період воєнного стану.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому вивченні впливу воєнного стану на адміністративно-юрисдикційну діяльність поліції, аналізі практичних кейсів застосування повноважень та розробці рекомендацій для вдосконалення нормативно-правової бази з урахуванням сучасних викликів безпеки і прав людини.

Література

1. Горбунова О. Ю. Адміністративно-юрисдикційна діяльність національної поліції України. *Міжнародний науковий журнал Інтернаука. Серія: Юридичні науки*, 2017. № 1. С. 24–27. URL: <https://surl.li/meydqa>
2. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України: навч. посіб. / За ред. В. А. Глуховея. Дніпро: ДДУВС, 2016. 264 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/384>
3. Шоптенко С. С. Адміністративно-юрисдикційна діяльність правоохоронних органів в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e22ba46-ee8c-48d2-b1bd-7d90bfacd092/content>
4. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції: навч. посіб. / За заг. ред. Ю. С. Назара. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 396 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7866>

5. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Національної поліції: навч. посіб. / За ред. В. А. Кулікова. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 285 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/98dacc46-8d9c-495b-b669-150423299a96>

6. Маслова Я., Слободянюк М. Адміністративна юрисдикція поліції: навч.-метод. Посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Нац. ун-т «Одес.юрід. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 136 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b3c3b50e-753d-48d4-8d97-7fbf979b788b/content>

7. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навчальний посібник / За заг. ред. О. М. Бандурки. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 242 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd522305-188a-4dfc-8b1e-db8239eff653/content>

8. Безпалова О. І. Загальна характеристика адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, 2019. № 3(9). С. 139–147. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/5054f7bc-8125-4457-a3da-48df8ce899d3>

9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

10. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 07.03.2011. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

11. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

12. Чоботько І. Вплив умов введення правового режиму воєнного стану на діяльність Національної поліції в Україні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 2024. С. 240–242. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14113/1/57.pdf>

Лях Н. В.,

orcid.org/0000-0002-0260-708X

доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОМІРНА АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИДОВИЙ ОБ'ЄКТ ПОСЯГАННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАВЧОГО ДОСВІДУ

Меркулова В. О., Бабенко А. М.

Обираючи у якості предмета дослідження правомірну адвокатську діяльність як видовий об'єкт посягання, маємо уточнити, що це питання розглядатиметься з точки зору проблем доцільної структурованості кримінального законодавства в частині кримінально-правового захисту сфери правосуддя. Співвідносність цих двох сфер відтворюється у тому, що забезпечення права особи на її захист чи представлення інтересів під час розгляду справи у суді, відповідно, нормальна діяльність захисника чи представника особи є невід'ємною складовою реалізації справедливого правосуддя, здійснення правосуддя у встановлений законом порядок.

На наш погляд, особливого значення набуває вітчизняний та зарубіжний досвід формування системи кримінально-правових заходів убезпечення сфери правомірної професійної адвокатської діяльності від незаконного впливу, а отже критеріїв кодифікації відповідних правових норм в межах охорони правосуддя. Оцінка впливу різних видів об'єктів посягання (родового, видового та безпосереднього) у класифікації відповідних кримінально-правових норм має бути здійснена на тлі системно-правового дослідження чинного законодавства України та тенденцій його реформування у співвідношенні із особливостями міжнародного законодавчого підходу щодо структурованості відповідних кримінально-правових норм.

Порівняльно-правовому аналізу піддаватимуться Кримінальні кодекси Азербайджану, Болгарії, Грузії, Іспанії, Казахстану, Литви, Молдови, Польщі, США, Таджикистану, Узбекистан, Франції, Чеської Республіки. Дослідження структури кримінального законодавства цих країн має засвідчити те, яке значення законодавець надавав родовому та видовому об'єкту у класифікації кримінально-правових норм, чи вважав за доцільне здійснювати більш поглиблену (вузьку) кодифікацію в межах сфери правосуддя, і за яким критерієм.

Дослідження доводить, що в чинному кримінальному законодавстві законодавець не виокремлює за видовим об'єктом сферу захисту у кримінальному судочинстві, фактично кількістю кримінально-пра-

вових норм та їх змістом підкреслює її особливе значення у реалізації правосуддя. Законність судочинства, належний порядок реалізації захисних функцій під час його відправлення справедливо пов'язуються із кримінально-правовим захистом взаємодоповнюючих складових, — захист правомірної правничої діяльності захисника чи представника особи від зовнішнього втручання (що охоплює і будь-який насильницький вплив), так і захист клієнта від недоброчесності, несумлінності захисника.

В Проекті Кримінального кодексу (Контрольний текст Проекту Кримінального кодексу України: станом на 10.01.2024 р.), сфера охорони правомірної адвокатської діяльності є значно вузькою. Якщо запропонований підхід щодо рівнозначної оцінки ступеня небезпечності незаконного впливу як на представників обвинувачення, так і захисту (за умови рівності сторін кримінального провадження) є справедливим, то факт відсутності кримінально-правових положень, які б стосувалися захисту прав клієнта від непрофесійної та несумлінної діяльності захисника (хоч би на рівні ознак проступку) розглядаємо як невідповідність кримінального закону основним напрямкам реформування кримінальної юстиції та правоохоронних органів.

Різні підходи демонструє законодавець тих зарубіжних країн, де доцільним визнано більш чітка визначеність доволі вузьких сфер правосуддя: обрання у якості видового об'єкта стадій судочинства, попередження протиправної діяльності, приховування злочинів, неправдиві показання тощо. Проте типовим є і виокремлення структурного елементу, який містить ознаки діянь, що спрямовані на перешкоджання правосуддю, відтворюють професійну несумлінність учасників кримінального провадження. На увагу заслуговує той факт, що структурний підрозділ може містити навіть одну кримінально-правову норму (статтю), що підкреслює значення безпосереднього об'єкта посягання, який в даному випадку виконує роль видового.

Тож доцільним є подовження вітчизняної практики посиленої уваги законодавця до кримінально-правової охорони прав громадян на захист за двома напрям-

ками: по-перше, виокремлення сфери захисту (як сторони в кримінальному провадженні) у якості видового об'єкта; по-друге, зорієнтуватися на формулюванні ознак конкретних складів кримінальних правопорушень, які спрямовані як проти правомірної діяльності адвоката (гарантій адвокатської діяльності), так і законних інтересів його клієнта. Останнє є складовою забезпечення принципу законності, конфіденційності, конфлікту інтересів в адвокатській діяльності кримінально-правовими заходами.

Ключові слова: адвокатська діяльність, структура кримінального закону, родовий та видовий об'єкти посягання, охорона права на захист.

Merkulova V. O., Babenko A. M. Legitimate lawyer activities as a specific object of violation: the relationship between domestic and international legislative experience

Choosing as the subject of research the lawful advocacy as a specific object of encroachment, we must clarify that this issue will be considered from the point of view of the problems of the appropriate structuring of criminal legislation in terms of criminal law protection of the sphere of justice. The correlation of these two spheres is reflected in the fact that ensuring the right of a person to his defense or representation of interests during the consideration of the case in court, respectively, the normal activities of a defense attorney or representative of a person are an integral part of the implementation of fair justice, the administration of justice in the manner established by law.

In our opinion, domestic and foreign experience in the formation of a system of criminal law measures to secure the sphere of lawful professional advocacy from illegal influence, and therefore the criteria for codifying the relevant legal norms within the framework of the protection of justice, is of particular importance. The assessment of the influence of different types of objects of encroachment (generic, specific and direct) in the classification of relevant criminal law norms should be carried out against the background of a systemic and legal study of the current legislation of Ukraine and the trends in its reform in relation to the peculiarities of the international legislative approach to the structuring of relevant criminal law norms.

The Criminal Codes of Azerbaijan, Bulgaria, Georgia, Spain, Kazakhstan, Lithuania, Moldova, Poland, the USA, Tajikistan, Uzbekistan, France, and the Czech Republic will be subjected to comparative legal analysis. A study of the structure of the criminal legislation of these countries should demonstrate what importance the legislator attached to the generic and specific object in the classification of criminal law norms, whether he considered it appropriate to carry out a more in-depth (narrow) codification within the sphere of justice, and according to what criterion.

The study proves that in the current criminal legislation, the legislator does not distinguish the scope of protection in criminal proceedings by specific object, in fact, by the number of criminal law norms and their content, emphasizes its special importance in the implementation of justice. The legality of the proceedings, the proper procedure for implementing protective functions during its execution are rightly associated with the criminal law protection of complementary components – the protection of the lawful legal activities of the defense attorney or representative of the person from external interference (which includes any violent influence), and the protection of the client from dishonesty, dishonesty of the defense attorney.

In the Draft Criminal Code (Control text of the Draft Criminal Code of Ukraine: as of 10.01.2024), the scope of protection of lawful advocacy is much narrower. If the proposed approach to the equal assessment of the degree of danger of illegal influence on both the prosecution and the defense (provided that the parties to the criminal proceedings are equal) is fair, then the fact of the absence of criminal law provisions that would concern the protection of the client's rights from the unprofessional and dishonest activities of the defense attorney (at least at the level of signs of misconduct) is considered as a non-compliance of the criminal law with the main directions of reforming criminal justice and law enforcement agencies.

Different approaches are demonstrated by the legislators of those foreign countries where a clearer definition of rather narrow spheres of justice is recognized as expedient: the selection of stages of legal proceedings as a specific object, the prevention of illegal activities, the concealment of crimes, false testimony, etc. However, the isolation of a structural element that contains signs of actions aimed at obstructing justice, reproducing the professional dishonesty of the participants in the criminal proceedings is also typical. It is noteworthy that a structural unit can contain even one criminal law norm (article), which emphasizes the importance of the direct object of the encroachment, which in this case plays the role of a specific one.

Therefore, it is advisable to continue the domestic practice of increased attention of the legislator to the criminal law protection of citizens' rights to protection in two directions: first, to isolate the sphere of protection (as a party to criminal proceedings) as a specific object; second, to focus on the formulation of the features of specific criminal offenses that are directed both against the lawful activities of a lawyer (guarantees of legal activity) and the legitimate interests of his client. The latter is a component of ensuring the principle of legality, confidentiality, conflict of interest in legal activity by criminal law measures.

Key words: advocacy, structure of criminal law, generic and specific objects of encroachment, protection of the right to defense.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Загальновизнаним є той факт, що реформування органів кримінальної юстиції, правоохоронної системи відбувається на тлі суттєвого посилення впливу прав, законних інтересів особистості на реалізацію основних завдань кримінального судочинства. Тож необхідно брати до уваги, що за змістом та структурою кримінальне законодавство має задовольняти вимоги нової соціально-політичної ситуації щодо міста та значення правозахисної діяльності в Україні. Відповідно нові пріоритети кримінально-правової охорони мають визначати і нові підходи до побудови Особливої частини КК України, до системи структурування її Розділів. Стала проблема приведення структури кримінального закону у відповідність з науково обгрунтованою класифікацією об'єктів щодо побудови його розділів та глав за ознакою родового (видового) об'єктів, — набуває нового звучання.

Обираючи у якості предмета дослідження правомірну адвокатську діяльність як видовий об'єкт посягання, маємо уточнити, що це питання розглядатиметься з точки зору проблем доцільної структурованості кримінального законодавства в частині кримінально-правового захисту сфери правосуддя. Співвідносність цих двох сфер відтворюється у тому, що забезпечення права особи на її захист чи представлення інтересів під час розгляду справи у суді, відповідно, нормальна діяльність захисника чи представника особи є невід'ємною складовою реалізації справедливого правосуддя, здійснення правосуддя у встановлений законом порядок. А це є можливим лише за умови нормальної діяльності як судової гілки влади, так і всіх інших органів кримінальної юстиції (прокуратури, слідства, дізнання, органів та установ виконання покарання). І безумовно, адвокатури. Тож на порядок денний постало питання змісту та сутності ознак *видового* об'єкта, як підстави більш поглибленого структурування закону в цій частині.

Стан дослідження. Останнім часом міжнародно-правові, теоретичні та правові аспекти адвокатури та адвокатської діяльності як такої в Україні є предметом значної кількості спеціальних фахових публікацій. Зокрема звертається увага на впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні, значення європейського зарубіжного законодавчого досвіду в цій частині (Т.В. Варфоломєєва, Т.Б. Вільчик); аналізуються загально-правові та теоретичні проблеми правозахисної діяльності адвокатури у будь-якій сфері правосуддя (В.Г. Андрусів, С.А. Антонюк, М.Р. Аракелян, Н.М. Бакаянова, А.М. Бірюкова, О.О. Козлов,

Ю.Т. Шрамко); безпосередньо досліджуються суто кримінологічні та кримінально-правові аспекти щодо ефективності кримінально-правових заходів забезпечення гарантій професійної діяльності захисників або представників особи, меж та змісту структурних складових поняття «правомірна діяльність захисника», особливостей складу відповідних кримінальних правопорушень (А.М. Бабенко, О.А. Гритенко, Г. Зеленов, Н. Карпов, Т.Є. Колягіна, В.О. Меркулова, В.В. Сміх, І.В. Федорончук).

Проте аналізуючи сучасні тенденції доктрини права щодо адвокатури та адвокатської діяльності в Україні ми дійшли висновку, що ще доволі широкою є сфера діяльності інституту адвокатури, яка *потребує свого більш чіткого правового регулювання, зміни підходів на рівні теорії права, законодавства та правозастосування*. Зокрема, посилюється актуальність питань, пов'язаних із формуванням системи кримінально-правових заходів убезпечення сфери професійної адвокатської діяльності від незаконного впливу (втручання, перешкоджання); правового переосмислення потребує визначення тяжкості діянь, пов'язаних із посяганням на особисті та професійні права, свободи та інтереси захисника, представника особи з надання правової допомоги; посилення кримінально-правового охоронного значення та дієвості потребують санкції, які містяться у відповідних кримінально-правових нормах; подальшої наукової розробки вимагають питання щодо підстав розмежування суміжних діянь, що посягають на порядок здійснення професійної адвокатської діяльності, тотожних за окремими об'єктивними та суб'єктивними ознаками тощо. (1; 16)

Проте, як на наш погляд, особливого значення набуває вітчизняний та зарубіжний досвід формування системи кримінально-правових заходів убезпечення сфери правомірної професійної адвокатської діяльності від незаконного впливу, а отже критеріїв кодифікації відповідних правових норм в межах охорони правосуддя. Оцінка впливу різних видів об'єктів посягання (родового, видового та безпосереднього) у класифікації відповідних кримінально-правових норм має бути здійснена на тлі системно-правового дослідження чинного законодавства України та тенденцій його реформування у співвідношенні із особливостями міжнародного законодавчого підходу щодо структурованості відповідних кримінально-правових норм.

Порівняльно-правовому аналізу піддаватимуться Кримінальні кодекси Азербайджану, Болгарії, Грузії, Іспанії, Казахстану, Литви, Молдови, Польщі, США, Таджикистану, Узбекистан, Франції,

Чеської Республіки. Дослідження структури кримінального законодавства цих країн має засвідчити те, яке значення законодавець надавав родовому та видовому об'єкту у класифікації кримінально-правових норм, чи вважав за доцільне здійснювати більш поглиблену (вузьку) кодифікацію в межах сфери правосуддя, і за яким критерієм.

Виклад основного матеріалу. Різні сфери суспільного життя є певним видом суспільних відносин і мають розглядатися як самодостатній, самостійний соціальний інститут. Межі цього інституту залежать від певного критерію та співвідношення у визначеній цілісній системі різних її складових. Соціальна шкода може бути спричинена всій системі (узагальненому соціально-правовому інституту, широкій сфері суспільних відносин), окремим установленням (підсистемам, складовим визначеної системи суспільних відносин), конкретним окремим суспільним відносином. Такий підхід має позначитися на співвідношенні між родовим, видовим та безпосереднім об'єктами посягання, відтворити їхній вплив на структуру закону в цілому, відповідного Розділу Особливої частини, зокрема.

Особлива частина Кримінального кодексу України відповідно до родового об'єкта має однорівневу структуру – поділяється на двадцять розділів, в яких містяться кримінально-правові норми, що визначають підстави кримінальної відповідальності за посягання на окрему сферу життєдіяльності особи, суспільства та держави. Ці розділи, не зважаючи на те, що містять під час доволі значну кількість кримінально-правових норм (як тотожних, так і близьких за різними ознаками складу кримінального правопорушення) не мають внутрішньої структури – поділу на більш вузькі сфери кримінально-правового захисту. Це ж стосується і Розділу XVIII.

За чинним кримінальним законодавством України в Розділі XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» містяться декілька статей, які маємо розглядати як конкретні заходи кримінально-правової охорони правомірної адвокатської діяльності у кримінальному судочинстві. Кількісний показник (п'ять кримінально-правових норм) свідчать про те, що тенденцією реформування вітчизняного законодавства останнім часом було посилення уваги суспільства, держави до кримінально-правової охорони права будь-якої особи на захист. Положення, які містяться у цих нормах, та визначають зміст основних об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень, надають підстави класифікувати ці норми

за трьома напрямками. У якості критерію їхнього відокремлення пропонуємо вважати безпосередній об'єкт посягання.

Відповідно, до першого відноситься стаття 397 КК, яка визначає підстави та умови відповідальності за втручання (вчинення в будь-якій формі перешкод, порушення гарантій діяльності та професійної таємниці) в правомірну діяльність захисника чи представника особи по наданню правової допомоги. Отже в бланкетній диспозиції йдеться про кримінально-правовий захист правомірної правничої діяльності захисника чи представника особи у кримінальному судочинстві.

До другого доцільно віднести декілька спеціальних складів кримінальних правопорушень, в яких під захист поставлені безпека, здоров'я, життя, майно захисника чи представника особи, їх близьких родичів: ст. 398 КК, в якій визначаються підстави відповідальності за погрозу вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна, спричинення легких, середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень; ст. 399 КК – відповідальність настає за умисне знищення або пошкодження майна; ст. 400 КК – за посягання на життя у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Тож на тлі загальних складів кримінальних правопорушень, що визначають відповідальність за посягання на життя, здоров'я та майно громадян України, виокремлюються спеціальні норми за ознакою потерпілої особи (захисник, представник особи, їх близькі родичі).

До третього, – ст. 400-1 КК, яка спрямована на захист громадян України від незаконних дій захисника або представника особи по наданню правової допомоги і передбачає відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти особу в суді, а також за умисне невнесення адвокатом до ордеру відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги. Відповідно, захисник або представник особи по наданню правової допомоги, вчиняючи дії у такий спосіб, посягають на нормальну діяльність кримінального судочинства, права та законні інтереси осіб, яким мали б надати правомірну правову допомогу. (3, С. 210-211)

На тлі зазначених особливостей чинного кримінального законодавства доцільним є звернення до *Проекту Кримінального кодексу України* (Контрольний текст Проекту Кримінального кодексу України: станом на 10.01.2024 р.), що має надати нам певне уявлення щодо напрямків реформування кримінального законодавства України

в розглядуваній нами сфері, як щодо основ його кодифікації, так і змісту відповідних кримінально-правових положень. Пропонується на підставі родового об'єкта поділити усю Особливу частину КК на книги (з четвертої по одинадцяту), які в свою чергу на підставі видового об'єкта поділяються на розділи, що містять тотожні або ж однакові лише за окремими ознаками складу діяння.

Зокрема, книга восьма «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» поділяється на три розділи: Розділ 8.1. «Злочини проти основ правосуддя»; Розділ 8.2. «Кримінальні правопорушення проти сприяння правосуддю»; Розділ 8.3. «Кримінальні правопорушення проти порядку виконання судового рішення». Розділи 8.1. та 8.3. містять відносно невелику частину кримінально-правових норм, що визначають підстави відповідальності за незаконне судові рішення, незаконний вплив на суддю, втручання в систему автоматичного розподілу справ (Розділ 8.1.); невиконання судового рішення, ухилення від відбування покарання та пробації, втечу з місця ув'язнення тощо (Розділ 8.3.). Проте Розділ 8.3. містить двадцять вісім статей, які визначають об'єктивні та суб'єктивні ознаки як злочинів, так і проступків, що посягають на нормальне відправлення правосуддя. Ці діяння пропонується розглядати як суспільно небезпечну поведінку, що не сприяє правосуддю.

Враховуючи предмет нашого дослідження, маємо виокремити в цьому розділі ті положення, які стосуються гарантій забезпечення особи на захист. До таких маємо віднести положення статті 8.2.3., в якій визначено підстави відповідальності за незаконний вплив на прокурора, слідчого, детектива, дізнавача, захисника, представника особи, судового експерта (чи їх близьких людей) у зв'язку з виконанням ними службових повноважень чи професійних обов'язків; статті 8.2.11, в якій йдеться про відповідальність прокурора, слідчого, детектива, дізнавача, співробітника оперативного підрозділу за порушення права на захист (не залучення взагалі або ж своєчасно захисника до участі у кримінальному провадженні); статті 8.2.26., де визначено ознаки проступку щодо злісного (три і більше разів без поважних причин) нез'явлення присяжного, обвинувача, захисника до суду.

На підставі вище зазначеного слід підкреслити позитивний момент, який полягає у тому, що основою для кодифікації має стати не лише родовий об'єкт, але й видовий також. Попередньо на підставі дослідження об'єктивних ознак окремих видів кримінальних правопорушень (2, С. 120) ми вже

дійшли висновку щодо необхідності посилення значення видового об'єкта на структурованість кримінального законодавства, оскільки виокремлення видового об'єкта кримінальних правопорушень дозволить: більш чітко визначити сферу суспільних відносин, яка підлягає кримінально-правовій охороні, структуру, сутнісний зміст її елементів, а отже межі правового регулювання; призведе до більш чіткого визначення правового статусу певного кола суб'єктів специфічних кримінально-правових відносин уже всередині певної соціальної системи; позначиться на змісті тих правових положень, які є основою тлумачення об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення певного виду; сприятиме розмежуванню ознак суміжних кримінальних правопорушень; підвищить якість кваліфікації діяння під час досудового розслідування. Отже реформування кримінального законодавства за критеріями структурування відбуватиметься у правильному напрямку. Проте цього не можемо сказати про кількість та зміст кримінально-правових положень щодо захисту правомірної адвокатської діяльності, вважаємо в цьому Проект поступається чинному законодавству.

Зважаючи на вище зазначене, доцільно визначену проблему розглянути у співвідношенні із *специфічними підходами зарубіжного законодавця*. Якщо відштовхуватися від розуміння родового об'єкта як сукупності однорідних суспільних відносин, які зазвичай стосуються певної сфери життєдіяльності суспільства (зокрема, діяльність відповідних державних органів, правосуддя тощо), а видовий — як його складову, більш вузьку сферу, яка виокремлюється (залежно від того, що є родовим об'єктом) за спеціалізацією державних органів та установ, або ж за стадіями правосуддя, або учасниками кримінального провадження тощо, — то маємо визнати, що підходи до класифікації в різних країнах світу є доволі специфічні. І ця специфічність відтворюється як у наявності однорівневих, дворівневих, так і багаторівневих вертикальних взаємозв'язків. Зокрема, це можуть бути приклади співвідношення сфери правосуддя (видовий об'єкт) та інших більш широких сфер (державна влада, діяльність органів державної влади — родовий). В інших випадках, вже правосуддя відіграє роль родового об'єкта, а його складові (стадії, учасники судочинства тощо), — видового.

Однорівнева структура Особливої частини кримінального законодавства з поділом на глави, відповідно до родового об'єкта, спостерігається у Кримінальному кодексі: Казахстану (Глава 17 «Кримінальні правопорушення проти

правосуддя і порядку виконання покарань»); Молдови (Глава XIV «Злочини проти правосуддя»); Польщі (Глава XXX «Злочини проти здійснення правосуддя»); Литви (проте законодавець, виокремлюючи певну групу кримінально-правових норм за відносно самостійною сферою суспільних відносин, не відтворює особливості змісту цих відносин у назві глав). (8, С. 45; 11, С. 43; 15, С. 4, 91–95; 5, С. 120) В даному випадку законодавець, виокремлюючи зазначені глави на підставі родового об'єкта (нормальний порядок здійснення правосуддя), не вважає за необхідне виокремлення більш вузької сфери здійснення судочинства.

На тлі наведених прикладів доволі специфічним є підхід законодавця штату Арізона (США). З одного боку, Кримінальний кодекс цього штату є прикладом однорівневої кодифікації кримінально-правових норм, що стосуються відправлення правосуддя. Подібно до України, систематизація кримінально-правових норм здійснюється за розділами. Проте, порівняно із вище зазначеним, за критерій береться відносно вузька сфера в межах реалізації судочинства. Виокремлюються два основні напрямки кримінально-правового захисту сфери правосуддя: отримання свідчень та реалізація судового процесу. КК штату містить Розділ 27 «Надання завідомо неправдивих свідчень і пов'язані з цим діяння» та Розділ 28 «Втручання в судовий та інші процеси». Тож існують підстави стверджувати про особливе системоутворююче значення саме видового об'єкта (4, С. 18–19).

Міжнародно-правова законодавча практика надає уявлення і щодо більш типового вертикального дворівневого підходу у системі кодифікації кримінально-правових норм. Особливої частини, коли сфера правосуддя виокремлюється як видовий об'єкт більш широкої сфери функціонування системи органів державної влади. Прикладом такого підходу є Кримінальний кодекс: Азербайджану (Глава 32 «Злочини проти правосуддя» є складовою Розділу XI «Злочини проти державної влади»); Болгарії (Розділ III «Злочини проти правосуддя» є складовою Глави 8 «Злочини проти діяльності державних органів, громадських організацій та осіб, що виконують державні функції»); Таджикистану (Глава 32 «Злочини проти правосуддя» входять до Розділу XIII «Злочини проти державної влади»); Узбекистану, де кримінально-правовий інститут злочинів проти правосуддя (Глава XVI) є складовою більш широкої сфери — порядку функціонування органів влади, управління та громадських об'єднань (Розділ п'ятий). (8, С. 19; 6, С. 6; 10, С. 5; 9, С. 5)

На тлі дворівневої класифікації кримінально-правових норм у Кримінальному кодексі Чеської Республіки, кримінально-правові положення, які стосуються кримінального судочинства, розміщені у Главі X «Кримінальні правопорушення проти порядку у публічних питаннях» у Розділі 4-му «Інше втручання у діяльність органів державної влади». (7, С. 7). Отже сфера правосуддя розглядається як невід'ємна складова публічної діяльності (видовий об'єкт) органів державної влади (родовий об'єкт). Проте законодавець не використовує категорії «правосуддя», «судочинство», оперуючі більш широкими поняттями «порядок у публічних питаннях».

Якщо розмірковувати про доцільність та значення більш вузької кодифікації кримінально-правових норм вже в межах сфери правосуддя, — маємо звернутися до досвіду Грузії та Іспанії. На тлі дворівневої класифікації кримінально-правових норм, які стосуються безпосередньо регулювання сфери кримінального судочинства, на увагу заслуговує особливість законодавчого підходу в Грузії, який відтворюється у доволі вузькій градації цих норм. Визначивши у якості родового об'єкта сферу «судової влади» (Розділ дванадцятий «Злочини проти судової влади»), законодавець в межах цього розділу виокремив наступні глави: Глава XLI «Злочини проти діяльності судових органів»; Глава XLII «Злочини проти процесуального порядку добування доказів»; Глава XLIII «Діяння проти своєчасного запобігання і розкриття злочинів»; Глава XLIV «Злочини проти виконання судових актів». (12, С. 7–8) Тож є підстави розглядати у якості видового об'єкта різні стадії кримінального судочинства.

Кримінальне законодавство Іспанії є також прикладом горизонтальної дворівневої кодифікації кримінально-правових норм. В межах Розділу XX «Про злочини в сфері правосуддя» виокремлюються його більш вузькі сфери: Глава I «Про службові зловживання», Глав II «Про невиконання обов'язку попередження злочинів чи їх переслідування», Глава III «Про приховування», Глава IV «Про самосуд», Глава V «Про безпідставне обвинувачення і донос і про симуляцію злочинів», Глава VI «Про завідомо неправдиві показання свідка», Глава VII «Про перешкоджання правосуддю і професійну несумлінність», Глава VIII «Про невиконання покарання», Глава IX «Про злочин проти правосуддя Міжнародного кримінального суду». (14, С. 7–8) Особливістю кримінального законодавства Іспанії є те, що статті не мають назви, а отже зміст та сутність безпосереднього об'єкту

можемо визначити лише на підставі аналізу ознак складу кримінального правопорушення. Тож назви відповідних глав, які включені у даний розділ, надають певне уявлення щодо типовості певного виду (групи) кримінальних правопорушень, на які звернув увагу законодавець, значення окремих видів поведінки. А оскільки окремі зазначені структурні підрозділи можуть містити лише одну статтю, маємо дійти висновку, що критерієм класифікації може бути і безпосередній об'єкт посягання, якій збігається із видовим.

Насамкінець, у Кримінальному кодексі Франції кодифікація розглядуваних нами кримінально — правових норм здійснюється на трьох рівнях: в Розділі III «Про посягання на державну владу» міститься Глава IV «Про посягання на процес правосуддя», що в свою чергу, структуровано на Розділ 1. «Про перешкоджання судовому переслідуванню», Розділ 2. «Перешкоджання правосуддю», Розділ 3. «Про посягання на судову владу», Розділ 4. «Додаткові покарання та відповідальність юридичних осіб». (13, С. 11) Відповідно, цей варіант можна умовно віднести до змішаної, комбінованої форми класифікації розглядуваних видів кримінально-правових норм. Узагальнюючи назви 1-3 Розділів, слід дійти висновку щодо важливості кримінально-правового захисту різних учасників реалізації судочинства від будь-яких форм незаконного посягання (перешкоджання) на їхню діяльність.

Узагальнюючи особливості підходів зарубіжного законодавця щодо кодифікації кримінально-правових норм, маємо підкреслити наступне. На тлі доволі різних підходів щодо обрання критерію класифікації кримінально-правових норм, маємо відмітити тенденцію до визначення доволі вузьких сфер безпосередньо правосуддя (стадії судочинства, правосуб'єктність учасників провадження тощо) як достатня підстави для виокремлення відповідного структурного елемента (глави, розділу). Що є додатковим свідченням значення цієї сфери для кримінально-правової охорони.

Висновки. На підставі вищезазначеного, маємо підкреслити наступне. В чинному кримінальному законодавстві законодавець не виокремлюючи за видовим об'єктом сферу захисту у кримінальному судочинстві, фактично кількістю кримінально-правових норм та їх змістом підкреслює її особливе значення у реалізації правосуддя. Законність судочинства, належний порядок реалізації захисних функцій під час його відправлення справедливо пов'язуються із кримінально-правовим захистом взаємодоповнюючих складових, — захист

правомірної правничої діяльності захисника чи представника особи від зовнішнього втручання (що охоплює і будь-який насильницький вплив), так і захист клієнта від недоброчесності, несумлінності захисника.

В Проекті Кримінального кодексу (*Контрольний текст Проекту Кримінального кодексу України: станом на 10.01.2024 р.*), сфера охорони правомірної адвокатської діяльності є значно вужчою. Якщо запропонований підхід щодо рівнозначної оцінки ступеня небезпечності незаконного впливу як на представників обвинувачення, так і захисту (за умови рівності сторін кримінального провадження) є справедливим, то факт відсутності кримінально-правових положень, які б стосувалися захисту прав клієнта від непрофесійної та несумлінної діяльності захисника (хоч би на рівні ознак проступку) розглядаємо як невідповідність кримінального закону основним напрямкам реформування кримінальної юстиції та правоохоронних органів.

Різні підходи демонструє законодавець тих зарубіжних країн, де доцільним визнано більш чітка визначеність доволі вузьких сфер правосуддя: обрання у якості видового об'єкта стадій судочинства, попередження протиправної діяльності, приховування злочинів, неправдиві показання тощо. Проте типовим є і виокремлення структурного елемента, який містить ознаки діянь, що спрямовані на перешкоджання правосуддю, відтворюють професійну несумлінність учасників кримінального провадження. На увагу заслуговує той факт, що структурний підрозділ може містити навіть одну кримінально-правову норму (статтю), що підкреслює значення безпосереднього об'єкта посягання, який в даному випадку виконує роль видового.

Тож доцільним є подовження вітчизняної практики посиленої уваги законодавця до кримінально-правової охорони прав громадян на захист за двома напрямками: по-перше, виокремлення сфери захисту (як сторони в кримінальному провадженні) у якості видового об'єкта; по-друге, зорієнтуватися на формулюванні ознак конкретних складів кримінальних правопорушень, які спрямовані як проти правомірної діяльності адвоката (гарантій адвокатської діяльності), так і законних інтересів його клієнта, що у підсумку має вплинути на структурованість кримінального законодавства.

Набувають актуальності проблеми більш чіткого та поширеного формулювання кримінально-правових положень в частині захисту прав та законних інтересів клієнта. Суспільна небезпечність посягання захисника або представника особи по

наданню правової допомоги на права та законні інтереси осіб, яким мали б надати правомірну правову допомогу, а отже на нормальну діяльність кримінального судочинства, є істотною і потребує відповідного кримінально-правового регулювання. Ця проблема є складовою забезпечення принципу законності, конфіденційності, конфлікту інтересів в адвокатській діяльності кримінально-правовими заходами.

Література

1. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Втручання у діяльність захисника чи представника особи: кримінологічний і кримінально-процесуальний виміри *Юридичний бюлетень*. Вип.15. 2020. С. 104–111.
2. Конопельський В.Я., Меркулова В.О. Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: співвідношення класифікації об'єктів посягання та змісту бланкетних диспозицій кримінально-правових норм. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. Вип. 3 (7). С.120–131.
3. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 03 квітня 2024 р.: Офіц. текст. Київ: Алерта, 2024. 248 с.
4. Кримінальний кодекс штату Арізона / переклад — О.Д. Жмурко; В.С. Станіч / під ред. О.В. Коротюк. К.: ОВК, 2021. 644 с.
5. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / переклад — К.В. Менченя; під ред.. О.В. Коротюк, 2021. 158 с.
6. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія / О.В. Коротюк. К.: ОВК, 2024. 294 с.
7. Кримінальний кодекс Чеської Республіки / Переклад на українську мову — О.В. Коротюк. К.: ОВК, 2020. 264 с.
8. Кримінальний кодекс Азербайджанської республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан / під ред. В.Л. Менчинського, Переклад на укр. мову — Т.В. Руденко. К.: ОВК, 2016. 490 с.
9. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан / під ред. В.Л. Менчинського, Переклад на укр. мову — О.В. Іванов. К.: ОУВК, 2019. 194 с.
10. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан / під ред. В.Л. Менчинського, Переклад на укр. мову — К.В. Менченя. К.: ОВК, 2019. 288 с.
11. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Республіки Молдова / під ред.. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову — Т.В. Руденко К.: ОВК, 2016. 462 с.
12. Кримінальний кодекс Грузії / Переклад на українську мову — Т.В. Руденко; під заг. ред.. О.В. Коротюк. К.: ОВК, 2021. 254с.
13. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під ред.. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову — К.І. Мазуренко. К.: ОВК, 2017. 348 с.
14. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред.. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову О.В. Лішевської. К.: ОВК, 2017. 284 с.
15. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред.. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову В.С. Станіч. К.: ОВК, 2016. 138 с.
16. Меркулова В.О. Адвокатура та адвокатська діяльність в Україні: сучасні тенденції доктрини права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». № 9 (67), 2023. С. 116–125 <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-9>

Меркулова В. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Бабенко А. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Пелагеша О. Г., Шарко Д. В.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів діяльності Національної гвардії України у перехідному особливому періоді від воєнного стану до післявоєнного часу, векторів для успішної реалізації вимог, пов'язаних із перебігом євроінтеграційних та євроатлантичних трансформацій, проблем, що є наявними та / або супроводжуватимуть ці процеси, та шляхів їх подолання. Досліджено науково-методологічний контур становлення військового формування з правоохоронними функціями як стандарт концептуальних положень політико-правових реформ і програм у секторі безпеки та оборони. Проведено аналіз позицій науковців щодо диференціації функціональних обов'язків, адміністративно-правового статусу Національної гвардії України та особливостей стандарту виконуваних службово-бойових завдань. З урахуванням того, що поточні запити до її підрозділів пов'язані із оперативним реагуванням та виконанням завдань в екстремальних умовах та нетиповій обстановці, зроблені висновки, що Європейська та Євроатлантична інтеграції є тими детермінантами, що визначають напрями евристичного пошуку оптимізації діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Автор зазначає, що Національна гвардія України посідає особливе місце між спеціальних суб'єктів забезпечення безпеки та оборони. На жаль, відсутність єдиного наукового підходу до визначення її функціонального змісту та адміністративно-правового статусу, позначилася на недосконалості законодавчого врегулювання завдань та функцій Національної гвардії України у повоєнний час, системи її управління та приведення структури органів військового управління до стандартів Збройних Сил України та держав-членів НАТО, відсутності нормативно-правового закріплення взаємодії Національної гвардії України та координації спільних дій з іншими складовими сил оборони, інтеграції системи її бойової та спеціальної підготовки до єдиної системи підготовки сил оборони, неуніфікованості стандартів щодо озброєння і військової техніки, логістичного та методичного забезпечення.

Ключові слова: органи правопорядку, НАТО, стандарти, правоохоронні функції, демобілізація.

Pelashesha O. H., Sharko D. V. Ukraine's European integration under martial law: problems and prospects for post-war recovery

This study identifies priority areas for the National Guard of Ukraine (NGU) during the transition from martial law to post-war recovery. It examines vectors for fulfilling European integration and Euro-Atlantic transformation requirements, analyses existing and anticipated challenges, and proposes solutions. The research assesses the NGU's role as a model for implementing political-legal reforms in Ukraine's security and defence sector.

The author evaluates scholarly perspectives on the functional differentiation, administrative-legal status, and service standards of the NGU, particularly in executing combat tasks under extreme conditions. Given the unit's operational demands in atypical conflict scenarios, the study concludes that European and Euro-Atlantic integration are critical determinants for optimizing Ukraine's security and defence institutions.

The author notes that the National Guard of Ukraine holds a unique position among the special entities within the security and defence sector. However, the lack of a unified scientific approach to defining its functional scope and administrative-legal status has contributed to shortcomings in legislative regulation of its tasks and functions in the post-war period. This has affected its management system and hindered the alignment of its military command and control structure with the standards of the Armed Forces of Ukraine and NATO member states. Furthermore, there is an absence of a comprehensive legal and regulatory framework to govern the interaction and coordination of joint actions between the National Guard and other defence force components, as well as its integration into the broader security architecture.

Key words: law enforcement agencies, NATO, standards, law enforcement functions, demobilisation.

Постановка проблеми та її актуальність. Успіхи України як кандидата на членство в Європейському Союзі в сьогоденні наукових дискусій є не менш обговорюваними, ніж сучасні воєнні загрози та проблеми правової сфери, що виникають під впливом введення в країні воєнного стану. Майбутнє

відновлення України у післявоєнний період потребує комплексного бачення реальності із стратегічними цінностями, інноваційною модернізацією, сучасними тенденціями правоохоронної діяльності, що сприятимуть формуванню науково-методологічного контуру як стандарту концептуальних положень політико-правових реформ і програм [1]. За таких умов Європейська та Євроатлантична інтеграції є тими детермінантами, що визначають напрями евристичного пошуку оптимізації діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Проголошені як головна ціль державної політики національної безпеки, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість потребують посилення спроможностей Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Національної гвардії України [2], Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної міграційної служби [3]. Прийняті Верховною Радою України Закони України «Про Національну безпеку» [3], «Про Національну гвардію України» [4], «Про правовий режим воєнного стану» [5], підписані Президентом України Укази «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [6], «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» [7], схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України «Концепція розвитку Національної гвардії на період до 2020 р.» [8] не враховують нагальних проблем особливого (воєнного та післявоєнного) періоду та перехідних процесів, що супроводжуватимуть подальше становлення Національної гвардії України як військового формування з правоохоронними функціями [4]. З огляду на викладене, євроінтеграція України в умовах воєнного стану в контексті забезпечення розвитку Національної гвардії України, проблеми та перспективи у посиленні її інституційної спроможності виконання завдань за призначенням у післявоєнний період відновлення набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню адміністративно-правового статусу Національної гвардії України, її військовослужбовців, присвячені роботи А. О. Буличева, Н. А. Буличевої, В. О. Галай, С. К. Гречанюка, Д. О. Горбача, В. О. Заросила, Є. В. Денисенка, А. М. Кислого. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної гвардії України стало предметом наукового розгляду О. В. Агапової, О. В. Белая, Д. С. Бауліна, В. О. Галая, С. А. Горєлишева,

Г. А. Дробаха, О. В. Дручек, О. С. Калюшевої, О. С. Конопляника, Т. В. Кондратюк-Антонової, А. Л. Калінюк, А. А. Побережного, К. О. Протасенка, Д. О. Савочкиної, В. В. Сербина, В. П. Сидорчука, В. В. Стадніка, О. В. Ткаченка, Г. О. Усатого. Організаційно-правові засади взаємодії формування з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони вивчалися С. В. Бєлаєм, А. В. Жбанчиком, О. Ф. Кобзарем, О. Ф. Комісаровим, Д. Ю. Толстоносовим. У власних наукових пошуках автори зосереджені на питаннях удосконалення положень національного законодавства, що стосуються Національної гвардії України, в умовах сьогодення, особливостях взаємодії її підрозділів під час виконання бойових завдань з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. Водночас проблеми та перспективи розвитку Національної гвардії України в особливий період залишаються недостатньо дослідженими.

Метою цієї статті є визначення пріоритетних напрямів діяльності Національної гвардії України у перехідному особливому періоді від воєнного стану до післявоєнного часу, векторів для успішної реалізації вимог, пов'язаних із перебігом євроінтеграційних та євроатлантичних трансформацій, проблем, що є наявними та / або супроводжуватимуть ці процеси, та шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. В. В. Мальцев вказує на специфічний статус Національної гвардії України, що пов'язаний із диференціацією її функціональних обов'язків, актуальністю дії введеного правового режиму та особливостями стандарту виконуваних службово-бойових завдань [9, с. 60]. Диференціація функціональних обов'язків визначається дуальністю виконання формуванням завдань правоохоронного та оборонного спрямування. Актуальність дії введеного правового режиму детермінує його унікальне положення, інтегруючи в умовах мирного часу до системи сил безпеки або надаючи при введенні воєнного стану атрибутів сил оборони. Особливостями стандарту виконуваних службово-бойових завдань є їх багатовекторність для періоду дії надзвичайного стану та розширеність сфери обов'язків в період дії режиму воєнного стану. Зокрема, функції забезпечення державної та суспільної безпеки, захисту прав і свобод громадян реалізуються через охорону громадської безпеки та порядку, забезпечення захисту державних об'єктів, допомозі у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Функції обороноздатності держави виконуються шляхом участі у бойових діях, охороні військових об'єктів, протидії диверсійним групам, евакуації населення із зони бойових дій [9, с. 60]. Євроінтеграційний розвиток Національної гвардії України,

на думку В. В. Мальцева, пов'язаний насамперед з імплементацією усталеної практики європейських держав, інтегрованих до Міжнародної асоціації сил жандармерії та поліції у статусі військової установи, набуттям формуванням як елементом сил безпеки, здатним до трансформації в компонент сил оборони, компетенцій для реалізації функцій у мирний та воєнний час, вирішення комплексних завдань із забезпечення національної безпеки та оборони відповідно до міжнародних стандартів та новітніх викликів, удосконалення положень національного законодавства [9, с. 61].

А. А. Аносенков, Р. В. Мукоїда вважають, що поточні запити до підрозділів Національної гвардії України пов'язані із оперативним реагуванням та виконанням завдань в екстремальних умовах та нетиповій обстановці, налагодженій взаємодії з органами правопорядку, наділеними суміжними функціями у забезпеченні публічного порядку та безпеки, інших завдань правоохоронного спрямування на прифронтових та деокупованих територіях [10, с. 55]. Сьогоднішні умови широкомасштабної збройної агресії РФ проти України вимагають від правоохоронців застосування елементів військової тактики та вмінь реагувати на нестандартні для мирного часу ситуації, а для військових нагальними постають ситуації, коли необхідним є проведення заходів з елементами оперативно-розшукової діяльності (напр., робота з орієнтуваннями, оперативний пошук осіб та фактів, що мають значення для протидії злочинності). А. А. Аносенков, Р. В. Мукоїда підкреслюють, що негативним чинником для ефективного виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями Національної гвардії України є відсутність належної нормативно-правової бази, яка б враховувала різноплановість, тривалість та ступінь інтенсивності ведення широкомасштабних воєнних дій, терористичних актів, кібернетично-інформаційних операцій, стимулювання агентів впливу та бойовиків-найманців, підтримку незаконних та кримінальних збройних формувань. Євроінтеграційні впливи та процеси Євроатлантичної інтеграції визначатимуть трансформацію завдань військового формування із правоохоронними функціями за напрямками протидії діяльності диверсійно-розвідувальних груп, нелегальному обігу зброї, наркотиків, ліквідації наслідків воєнних злочинів, стабілізації та врегулювання правопорядку у суспільстві [10, с. 52].

В. Й. Пашинський наголошує на особливому місці Національної гвардії України поміж спеціальних суб'єктів забезпечення безпеки та оборони, а також відсутності єдиного наукового підходу до

визначення її функціонального змісту та адміністративно-правового статусу. Надмірна деталізація функцій та повноважень, на думку вченого, залежно від зовнішніх факторів, відповідних спеціальних режимів, наявності надзвичайного стану або воєнного часу ускладнює реалізацію покладених на військове формування з правоохоронними функціями завдань [11, с. 212]. Основними проблемами, що виникають на шляху до Європейської та Євроатлантичної інтеграції в частині ефективної реалізації оборонних та правоохоронних функцій держави Національною гвардією України, В. Й. Пашинський називає недосконалість законодавчого врегулювання завдань та функцій Національної гвардії України в умовах особливого періоду, зокрема воєнного стану, системи її управління та приведення структури органів військового управління до стандартів Збройних Сил України та держав-членів НАТО, відсутність нормативно-правового закріплення взаємодії Національної гвардії України та координації спільних дій з іншими складовими сил оборони, інтеграції системи її бойової та спеціальної підготовки до єдиної системи підготовки сил оборони, неуніфікованість стандартів щодо озброєння і військової техніки, логістичного та методичного забезпечення [11, с. 213].

Отже, у науковій літературі особливої дискусійності набуває питання диференційованого розподілу завдань та повноважень Національної гвардії України під впливом Європейської та Євроатлантичної інтеграцій, а також відсутність належного нормативно-правового його регулювання. Законодавче віднесення військового формування із правоохоронними функціями до системи Міністерства внутрішніх справ України та закріплення за ним виконання воєнних (бойових) завдань та завдань територіальної оборони у взаємодії із Збройними Силами України вказує швидше не на дуальний характер адміністративно-правового статусу Національної гвардії України, а динамічність, мінливість останнього, обумовлену пріоритетністю виконання специфічних функціональних обов'язків для актуального соціально-політичного періоду. Вочевидь, що доцільно тут говорити не про залежність адміністративно-правового статусу від виконуваних службовцями завдань у сфері безпеки у мирний час та особливий (повоєнний) період або у сфері оборони в умовах введення в державі воєнного стану, а власне про те, що відповідність останніх стандарту діяльності у сфері безпеки та оборони визначає реальний адміністративно-правовий статус Національної гвардії України, її векторну спрямованість у реалізації вимог до Європейської, Євроатлантичної відповідності.

Попри низку змін, внесених протягом 2022–2024 рр., Закон України «Про Національну гвардію України» [4] не передбачає пряму реалізацію Європейських або Євроатлантичних стандартів у діяльності Національної гвардії України. Забезпечення розвитку воєнізованого формування із правоохоронними функціями з урахуванням досвіду держав-членів Європейського Союзу, посилення його інституційної спроможності виконання завдань за призначенням визначається як одне із завдань з розвитку сектору безпеки і оборони (п. 63 Розділу IV «Напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони») Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека України», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [2]. Реалізація цього пріоритету здійснюється для системного захисту України від загроз національній безпеці. І хоча Національну гвардію України визначено у Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека України», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [2], складовою сектору безпеки і оборони, у переліку органів правопорядку, наведеному у «Заклучних положень» Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 [7], вона відсутня.

Відповідно до частини третьої статті 6¹ («Повноваження Міністерства оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України щодо Національної гвардії України») Закону України «Про Національну гвардію» з введенням воєнного стану Національна гвардія України приводиться в готовність до виконання завдань з оборони держави за призначенням і підпорядковується Головнокомандувачу Збройних Сил України, крім військових частин (підрозділів), які здійснюють конвоювання та охорону дипломатичних представництв. Водночас п. 3³ Розділу VIII («Прикінцеві та перехідні положення») Закону України «Про Національну гвардію» перелік функцій у секторі безпеки, що виконуються військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України під час дії воєнного стану, розширюється, зокрема, це стосується конвоювання осіб, узятих під варту / та або засуджених до позбавлення волі, до Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільного і кримінальних справ, апеляційних судів з розгляду цивільних і кримінальних справ, місцевих загальних судів, перелік

яких визначається Міністром внутрішніх справ України, та відповідних установ виконання покарань, попереднього ув'язнення (крім гауптвахт) та ізоляторів тимчасового тримання, а також охорону їх у залі суду; конвоювання осіб, узятих під варту та/або засуджених до позбавлення волі під час їх екстрадиції; участі у розшуку, переслідування і затримання осіб, взятих під варту, осіб, засуджених до позбавлення волі або арешту, які втекли з-під варти [4]. Абзацом другим частини першої статті 2 («Основні поняття») Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до заходів, в яких безпосередньо беруть участь працівники правоохоронних органів віднесено конституційні провадження; розгляд справ у судах, кримінальному провадженні та провадженні у справах про адміністративні правопорушення; оперативно-розшукова та розвідувальна діяльність; виконання бойових (спеціальних) завдань, покладених на Сили спеціальних операцій Збройних Сил України; охороні громадського порядку і громадської безпеки; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів, що здійснюють оперативну-розшукову діяльність, досудове розслідування, та прокурорів; контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України; нагляд і контроль за виконанням законів [12]. Наведене означає, що під час дії умов воєнного стану значна частина підрозділів Національної гвардії України, яка виконує завдання у сфері оборони, продовжують забезпечувати виконання від імені держави правоохоронних функцій.

О. С. Яра, О. П. Світличний вказують на те, що повномасштабна збройна агресія РФ проти України суттєво вплинула на правоохоронну діяльність державних органів, спричинивши істотні зміни у виконанні їх функцій. Правоохоронна функція як один із головних напрямів, спрямованих на гарантування прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави, під час дії умов воєнного стану, набуває нових ознак [14, с. 476]. Властивий їй раніше чіткий розподіл повноважень у сфері безпеки та оборони поступово замінюється взаємодією уповноважених суб'єктів у виконанні завдань.

У концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 лютого 2017 р. № 100-р, однією із причин обмеженої спроможності військового формування з правоохоронним функціями в умовах реальних та потенційних загроз визначено недосконалість нормативно-правового

забезпечення щодо окремих питань виконання завдань з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, а також організації взаємодії під час реалізації визначених законом функцій з іншими складовими сектору безпеки і оборони, у тому числі з урахуванням нових викликів [8]. Запропонований оптимальний варіант комплексного розв'язання проблеми шляхом надання державної підтримки, залучення допомоги органів державної влади та міжнародної допомоги для поетапного здійснення заходів щодо розвитку Національної гвардії України, спрямованих на забезпечення її здатності у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони виконувати завдання за призначенням, поміж переваг виокремлює ефективну взаємодію Національної гвардії України з іншими складовими сектору безпеки і оборони під час виконання спільних завдань із забезпечення реалізації правоохоронних функцій з протидії загрозам національній безпеці; наближення за показниками управління, підготовки, технічного оснащення та матеріального забезпечення до стандартів, установлених для аналогічних формувань відповідних держав-членів Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору [8]. Якщо питання взаємодії Національної гвардії України з уповноваженими посадовими особами правоохоронних органів, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування достатньою мірою [8] врегульовано законодавцем у положеннях Закону України «Про Національну гвардію України», то спеціалізоване законодавство суб'єктів, які вступають до такої взаємодії, потребують уточнення. Для прикладу наведемо п.34 частини першої статті 23 («Основні повноваження поліції») Закону України «Про Національну поліцію», де взаємодія поліції з Національною гвардією обмежена боротьбою з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями [15].

Висновки. Викладений вище матеріал дозволяє сформулювати положення та пропозиції щодо внесення змін до національних нормативно-правових актів, а саме.

1. Забезпечення верховенства права, запобігання та протидія злочинності з неухильним

дотриманням прав людини, посилення гарантій незалежності та розвиток міжнародного співробітництва [8] є пріоритетними напрямками діяльності Національної гвардії України у перехідному особливому періоді від воєнного стану до післявоєнного часу, так само, як і органів правопорядку. Відповідно перелік останніх у частині першій Заключних положень Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023, потребує доповнення після фрагменту «Національної поліції України», перед словами «Державної прикордонної служби» фрагментом «Національної гвардії України», та викладення у наступній редакції:

«Комплексний стратегічний план застосовується, зокрема, до органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України та Державної митної служби України»

2. Векторами успішної реалізації вимог, пов'язаних із перебігом євроінтеграційних та євроатлантичних трансформацій, є комплексні зміни у системі органів правопорядку, що стосуються їх функціонування та покращення взаємодії між собою [7]. З метою приведення до відповідності нормативно-правових положень спеціального законодавства в частині забезпечення взаємодії між Національною гвардією України та Національною поліцією під час припинення масових заворушень, передбачене частиною третьою статті 2 («Загальні положення») Закону України «Про Національну гвардію» [4], доповнити текст п.34 частини першої статті 23 («Основні повноваження поліції») Закону України «Про Національну поліцію» [15] після слів «збройними формуваннями» фрагментом *«, припинення масових заворушень»*, виклавши текст п.34 частини першої статті 23 («Основні повноваження поліції») Закону України «Про Національну поліцію» у наступній редакції:

«здійснює у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями, припинення масових заворушень».

3. Проблеми, що є наявними в умовах воєнного стану та / або супроводжуватимуть процеси Європейської та Євроатлантичної інтеграції України у період повоєнного відновлення, пов'язані, насамперед, з недосконалістю національного законодавства або невідповідністю його положень міжнародним стандартам. Шляхами подолання прогалин нормативно-правового регулювання є внесення змін та доповнень, узгодження правових норм на підставі результатів проведених наукових досліджень або через імплементацію досвіду закордонних країн.

Література

1. Сопілко І. М., Юринець Ю. Л. Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник*. 2024. Вип. 1. № 70. С. 221–127. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18507>
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 07.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 17.06.2025)
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 17.06.2025)
4. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 27.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18/conv#n132> (дата звернення: 18.06.2025)
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 14.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.06.2025)
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 25.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 18.06.2025)
7. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 11.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 18.06.2025)
8. Про схвалення Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 лютого 2017 р. № 100-р / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 01.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-r#Text> (дата звернення: 18.06.2025)
9. Мальцев В. В. Місце Національної гвардії України в системі сил безпеки в умовах правового режиму надзвичайного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 59–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/12>
10. Аносенков А. А., Мукоїда Р.В. Впровадження спільного навчання та тренінгів як складова взаємодія Національної поліції та Національної гвардії України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. № 1. С. 51–55. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.1.8>
11. Пашинський В. Й. Національна гвардія України як суб'єкт забезпечення оборони держави. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки: матеріали II Всеукр. наук. практ. конф. (м. Київ, 25 жовтня 2024 р.)*. Київ: Київський інститут Національної гвардії України, 2024. С. 211–213.
12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#top> (дата звернення: 25.06.2025).
13. Яра О. С., Світличний О. П. Функції правоохоронних органів України в умовах режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 472–476. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.78>
14. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII / *Верховна Рада України*. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 25.06.2025)

Пелагеша О. Г.,

orcid.org/0000-0003-4158-5888

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри правового забезпечення

та правоохоронної діяльності

Київського інституту Національної гвардії України

Шарко Д. В.,

orcid.org/0009-0005-6900-7088

старший викладач кафедри правового

забезпечення та правоохоронної діяльності

факультету забезпечення державної безпеки

Київського інституту Національної гвардії України

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Стойков А. В.

В статті здійснено аналіз принципів адміністративно-правового регулювання захисту підприємництва, їх змісту та значення для забезпечення прав суб'єктів господарювання. Адміністративно-правове регулювання у сфері підприємництва спрямоване на забезпечення балансу між свободою економічної діяльності та охороною публічних і приватних інтересів. Воно ґрунтується на використанні системи механізмів, методів і засобів, які дозволяють державі не лише координувати господарські процеси, а й створювати умови для їх безпечного та правомірного розвитку. Саме в цьому полягає сутність адміністративно-правових принципів регулювання та захисту підприємництва, а саме держава забезпечує правове середовище, що запобігає порушенням та сприяє реалізації законних прав суб'єктів господарювання, не обмежуючи їх економічну ініціативу більше, ніж це необхідно для досягнення публічно значущих цілей. В Україні, де приватне підприємництво відіграє важливу роль у формуванні економіки, принципи такого регулювання набувають особливого значення.

Визначено, що адміністративно-правове регулювання захисту підприємництва це система норм, процедур та інститутів, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, захист від незаконного втручання держави та підтримку економічної діяльності, яке включає нормотворення, адміністративні процедури, судовий захист та державну підтримку. Вони регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, Податковим кодексом України, Законом України «Про адміністративні послуги», «Про адміністративну процедуру» та іншими нормативними актами. Основоположними засадами, які визначають характер і спрямованість правового впливу держави на підприємницьку діяльність є принципи адміністративно-правового регулювання.

Зроблено висновок, що принципи адміністративно-правового регулювання у сфері захисту прав підприємництва виступають ключовими організаційними та нормативними орієнтирами, без яких неможливе ефективне функціонування всієї системи публічного управління економічною діяльністю. Основоположні принципи адміністративно-правового регулювання

захисту підприємництва такі як законність, прозорість, недискримінація, пропорційність, сприяння розвитку бізнесу та ефективність є основою для створення сприятливого бізнес-середовища в Україні та закріплені в законодавстві і реалізуються через цифровізацію, судовий захист і державну підтримку.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, підприємництво, приватне підприємництво, господарювання, суб'єкти підприємницької діяльності, надання адміністративних послуг, органи публічної адміністрації, громадянські об'єднання, права та свободи людини, принципи.

Stoikov A. V. Principles of administrative and legal regulation of entrepreneurship protection

The article analyzes the principles of administrative and legal regulation of the protection of entrepreneurship, their content and significance for ensuring the rights of business entities. Administrative and legal regulation in the field of entrepreneurship is aimed at ensuring a balance between freedom of economic activity and the protection of public and private interests. It is based on the use of a system of mechanisms, methods, and tools that allow the state not only to coordinate economic processes, but also to create conditions for their safe and lawful development. This is the essence of the administrative and legal principles of regulating and protecting entrepreneurship, namely, the state provides a legal environment that prevents violations and promotes the realization of the legitimate rights of business entities, without restricting their economic initiative more than is necessary to achieve publicly significant goals. In Ukraine, where private entrepreneurship plays an important role in shaping the economy, the principles of such regulation are of particular importance.

It has been determined that administrative and legal regulation of entrepreneurship protection is a system of norms, procedures and institutions aimed at ensuring the rights and legitimate interests of business entities, protection from illegal state interference and support for economic activity, which includes rule-making, administrative procedures, judicial protection and state support. They are regulated by the Constitution of Ukraine, the Economic Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine,

the Law of Ukraine "On Administrative Services", "On Administrative Procedure" and other regulatory acts. The fundamental principles that determine the nature and direction of the state's legal influence on entrepreneurial activity are the principles of administrative and legal regulation.

It is concluded that the principles of administrative and legal regulation in the field of protection of entrepreneurial rights are key organizational and regulatory guidelines, without which the effective functioning of the entire system of public management of economic activity is impossible. Fundamental principles of administrative and legal regulation of entrepreneurship protection such as legality, transparency, non-discrimination, proportionality, promoting business development and efficiency are the basis for creating a favorable business environment in Ukraine and are enshrined in legislation and implemented through digitalization, judicial protection and state support.

Key words: administrative and legal regulation, entrepreneurship, private entrepreneurship, management, business entities, provision of administrative services, public administration bodies, civil associations, human rights and freedoms, principles.

Актуальність дослідження. Адміністративно-правове регулювання захисту підприємництва є ключовим інструментом забезпечення економічної стабільності, захисту прав суб'єктів господарювання та створення сприятливого бізнес-середовища. Адміністративно-правове регулювання у сфері підприємництва спрямоване на забезпечення балансу між свободою економічної діяльності та охороною публічних і приватних інтересів. Воно ґрунтується на використанні системи механізмів, методів і засобів, які дозволяють державі не лише координувати господарські процеси, а й створювати умови для їх безпечного та правомірного розвитку. Саме в цьому полягає сутність адміністративно-правових принципів регулювання та захисту підприємництва, а саме держава забезпечує правове середовище, що запобігає порушенням та сприяє реалізації законних прав суб'єктів господарювання, не обмежуючи їх економічну ініціативу більше, ніж це необхідно для досягнення публічно значущих цілей. В Україні, де приватне підприємництво відіграє важливу роль у формуванні економіки, принципи такого регулювання набувають особливого значення.

Стан дослідження. Адміністративно-правове регулювання захисту прав підприємництва розглядали вчені-юристи, а саме: В. Авер'янов, О. Андрійко, С. Бевз, Г. Буга, С. Вінник, І. Голосніченко, О. Дякуновський, І. Єршова, О. Квасницька, О. Клим, В. Колпаков, Ю. Кравченко, Ю. Крегул, С. Кузьменко, Л. Кульгавець, О. Лаврін, В. Люх, М. Марченко, Є. Петров,

О. Подцерковний, С. Попова, О. Старцев, В. Теремецький, О. Червякова, А. Чорна, Л. Хомко, Р. Шишка, Л. Школай, І. Ямкова та інші. Однак у своїй більшості свою увагу звертали загальним питанням з адміністративного права, саме тому адміністративно-правове регулювання захисту прав підприємців потребує додаткового підходу та розгляду, що підкреслює актуальність обраної теми.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз принципів адміністративно-правового регулювання захисту підприємництва, їх змісту та значення для забезпечення прав суб'єктів господарювання.

Виклад основних положень. Адміністративно-правове регулювання захисту підприємництва це система норм, процедур та інститутів, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, захист від незаконного втручання держави та підтримку економічної діяльності, яке включає нормотворення, адміністративні процедури, судовий захист та державну підтримку. Вони регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, Податковим кодексом України, Законом України «Про адміністративні послуги», «Про адміністративну процедуру» та іншими нормативними актами. Основоволожними засадами, які визначають характер і спрямованість правового впливу держави на підприємницьку діяльність є принципи адміністративно-правового регулювання.

Визначаючи принципи необхідно виходити із його походження, як зазначає проф. А. Колодій, що його походження від латинського *principium*, що означає «основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості» [1, с. 17]. Словник української мови трактує слово «принцип»: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; засада, основний закон якої-небудь точної науки; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [2]. Враховуючи наукове розуміння принципів як основоположних орієнтирів правового регулювання, їх дослідження є необхідною передумовою для визначення змісту та спрямованості адміністративно-правового захисту підприємницької діяльності як ключого напрямку реалізації державного управління в господарській сфері.

Науковці-адміністративісти визначають, що систему принципів сучасного адміністративного права України становлять загальні (загальногалузеві), спеціальні (особливі), підгалузеві та приватні (інституціональні) принципи адміністративного права. Науковці до загальних принципів адміністративного права України відносять пріоритет прав і свобод людини та громадянина; повноту й реальність прав і свобод людини та громадянина; забезпечення права громадян на участь в управлінні державними справами; законність; соціальну орієнтація діяльності органів і посадових осіб публічної адміністрації; судовий контроль за діяльністю всіх суб'єктів виконавчої влади; відповідність норм галузі положенням Конституції України, законам України, а також ратифікованим Верховною Радою України міжнародним договорам; підконтрольність і підзвітність державних органів і державних службовців; служіння органів публічної влади людині та суспільству та взаємну відповідальність держави й людини [3, с. 62–69]. Тобто, принципи адміністративного права виступають базовими орієнтирами, які забезпечують законність, передбачуваність, збалансованість та ефективність управлінських рішень щодо захисту прав суб'єктів господарювання.

Особливим для нашого дослідження є принцип законності, який відображає загальноправову вимогу, згідно з якою усі учасники регуляторних правовідносин повинні діяти у межах закону і відповідно до наданих повноважень. Регулювання здійснюється виключно на основі чинного законодавства. Стаття 42 Конституції України гарантує свободу підприємницької діяльності, що не заборонена законом, та захист від незаконного втручання [4]. Саме законність забезпечує передбачуваність і стабільність правового поля для підприємців, а для органів публічної адміністрації він означає дотримання дозвільного підходу, за яким дозволено лише те, що прямо передбачено законом. Застосування цього принципу гарантує реалізацію права громадян на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, а також є певним запобіжником необґрунтованого втручання держави у господарську сферу.

Окрім того, усі суб'єкти підприємництва мають рівні права незалежно від форми власності, розміру чи виду діяльності. Цей принцип відповідає статті 24 Конституції України [4] та міжнародним стандартам, зокрема Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [5], яка ґрунтується на спільних цінностях, а саме: на повазі до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав

людини і основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повазі до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки, які сприяють участі України в Європейських політиках.

Важливими орієнтирами адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва виступають принципи державної регуляторної політики, закріплені у статті 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [6]. До них належать доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки.

Наступним є принцип гласності регуляторної діяльності, що реалізується через відкритість підготовки та ухвалення регуляторних актів, можливість публічного та фахового обговорення їх проєктів, а також участь громадян і представників бізнесу у формуванні регуляторної політики, що забезпечує прозорість державного впливу на господарську сферу та підвищує легітимність управлінських рішень, що безпосередньо сприяє захисту прав суб'єктів підприємництва.

Важливими для нашого дослідження є процедури, такі як реєстрація, ліцензування та перевірки, мають бути відкритими та доступними. Закон України «Про адміністративну процедуру» [7] встановлює вимоги до прозорості адміністративних актів, що сприяє зменшенню корупційних ризиків та чітко прописує принципи такі як: верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності; рівність перед законом; обґрунтованість; безсторонність (неупередженість) адміністративного органу; добросовісність і розсудливість; пропорційність; відкритість; своєчасність і розумний строк; ефективність; презумпція правомірності дій та вимог особи; офіційність; гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні; гарантування ефективних засобів правового захисту.

Наступний принцип, що впливає із Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [8], необмеження прав підприємців (наприклад, через перевірки чи санкції) мають бути обґрунтованими та мінімальними, законодавець встановлює, що перевірки не повинні створювати надмірний тиск на бізнес. У свою чергу державний нагляд (контроль) повинен здійснюватися за принципами: пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я

людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності; підконтрольності і підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади; рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання; гарантування прав та законних інтересів кожного суб'єкта господарювання тощо.

Отже, неухильне дотримання основоположних принципів адміністративно-правового регулювання забезпечує комплексний підхід до запобігання порушенням прав суб'єктів господарювання, формує стабільне та передбачуване бізнес-середовище і водночас створює умови для реалізації публічних інтересів, а також виступає необхідною умовою для побудови ефективної та прозорої системи публічного управління, що відповідає сучасним європейським практикам та потребам національної економіки.

Висновки. Таким чином, принципи адміністративно-правового регулювання у сфері захисту прав підприємництва виступають ключовими організаційними та нормативними орієнтирами, без яких неможливе ефективне функціонування всієї системи публічного управління економічною діяльністю. Основоположні принципи адміністративно-правового регулювання захисту підприємництва такі як законність, прозорість, недискримінація, пропорційність, сприяння розвитку бізнесу та ефективність є основою для створення сприятливого бізнес-середовища в Україні та закріплені в законодавстві і реалізуються через цифровізацію, судовий захист і державну підтримку.

Література

1. Колодій А. Народовладдя як основа представницької демократії / Колодій А., Копейчиков В., Цвік М. *Українське право*. 1995. № 1(2). С. 16–17.
2. Словник української мови в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ. *Наукова думка* 1970 – 1980. 671 с.
3. Кравцов А. Нормативне закріплення принципів адміністративного права України – важливе завдання сьогодення. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. Вип. 4. 2009. С. 62–69.
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
6. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>
7. Про адміністративну процедуру. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>

Стойков А. В.,
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Ульянов О. І.

Стаття присвячена комплексному дослідженню сучасної міграційної політики України в умовах воєнного стану, запровадженого у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України.

У роботі здійснено аналіз основних завдань і принципів міграційної політики, які визначаються на підставі стратегічних документів держави, чинного законодавства, міжнародно-правових актів і доктринальних підходів науковців.

Підкреслено відсутність у законодавстві України чіткого визначення поняття міграційної політики, що ускладнює формування єдиної концепції управління міграційними процесами й потребує законодавчого врегулювання.

Висвітлено основні виклики, що постали перед державою в умовах війни: зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, активізація незаконної міграції, загроза торгівлі людьми, діяльність транснаціональної організованої злочинності, низький рівень міжвідомчої координації, потреба модернізації прикордонного контролю й удосконалення процедур надання міжнародного захисту.

Звернено увагу на те, що ефективність управління міграційними процесами суттєво знижується завдяки відсутності інтегрованої міжвідомчої інформаційної системи.

Акцентовано увагу на тому, що одним з найбільших викликів сучасної міграційної політики, є різке зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, що створює значне навантаження на систему соціального захисту.

Проведено порівняльний аналіз досвіду ЄС щодо організації прикордонного контролю, протидії незаконній міграції, торгівлі людьми, надання притулку та інтеграції мігрантів.

Запропоновано напрями вдосконалення української міграційної політики: розроблення спеціального закону або концепції, створення національного координаційного органу, модернізація інфраструктури кордонів, удосконалення процедур надання притулку, активізація міжнародного співробітництва для зміцнення міграційної безпеки держави.

Ключові слова: міграційна політика, воєнний стан, міграційна безпека, нелегальна міграція, міжнародний захист, прикордонний контроль.

Ulyanov O. I. Migration policy of Ukraine under martial law: challenges, trends and areas for improvement

The article presents a comprehensive study of Ukraine's migration policy under martial law imposed due to the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The paper analyzes the main tasks and principles of migration policy as defined by state strategic documents, current legislation, international legal acts, and doctrinal approaches of scholars. It highlights the lack of a clear legal definition of migration policy in Ukrainian legislation, which complicates the formation of a unified concept for managing migration processes and requires appropriate legislative regulation. The key challenges faced by the state during the war are identified: the increase in the number of internally displaced persons, intensification of illegal migration, the threat of human trafficking, the activities of transnational organized crime, low level of interagency coordination, the need to modernize border control, and improve procedures for granting international protection. Attention is drawn to the fact that the efficiency of migration process management is significantly reduced due to the lack of an integrated interdepartmental information system. Attention is emphasized that one of the biggest challenges of modern migration policy is the sharp increase in the number of internally displaced persons, which creates a significant burden on the social protection system. The article provides a comparative analysis of EU experience in border control organization, combating illegal migration and human trafficking, granting asylum, and integrating migrants. It proposes directions for improving Ukraine's migration policy: development of a special law or concept, creation of a national coordinating body, modernization of border infrastructure, improvement of asylum procedures, and enhancement of international cooperation to strengthen the state's migration security.

Key words: migration policy, martial law, migration security, illegal migration, international protection, border control.

Актуальність дослідження. Міграційна політика є однією з ключових складових національної безпеки будь-якої держави. В умовах повномасштабного збройного конфлікту на території України міграційна політика набуває особливого значення, оскільки держава стикається з численними викликами, зокрема різким збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб, біженців, нелегальних мігрантів, а також активізацією діяльності організованих злочинних угруповань [1].

Проблема ускладнюється необхідністю дотримання міжнародно-правових зобов'язань України, серед яких, зокрема, Конвенція про статус біженців 1951 року та Конвенція про статус осіб без громадянства 1954 року [2].

Воєнний стан створює додаткові бар'єри для ефективної координації між суб'єктами міграційної політики — Державною міграційною службою, Державною прикордонною службою, Національною поліцією та Службою безпеки України, що потребує удосконалення порядку їхньої міжвідомчої взаємодії під час виконання завдань у сфері протидії нелегальній міграції [3].

Відсутність єдиного підходу до визначення правового статусу окремих категорій осіб, що перетинають державний кордон, призводить до правової невизначеності й зловживань гуманітарними процедурами [4].

Огляд останніх досліджень. Проблематика міграційної політики в Україні досліджувалася у працях О. А. Малиновської, яка акцентує увагу на поєднанні безпекових потреб та міжнародно-правових зобов'язань держави [8, с. 68], Т. В. Дракохруст, яка підкреслює необхідність удосконалення правового регулювання та міжвідомчої взаємодії [11, с. 184], А. Ф. Моти, що аналізує механізми державного управління міграційними процесами [10, с. 184], О. І. Шапоренка, який розглядає міграційну політику як систему об'єднаних інструментів [6, с. 252], С. О. Мосьондза, котрий акцентує увагу на адміністративно-правових, фінансових та організаційних заходах держави [10, с. 176].

Мета дослідження. Метою статті є комплексний аналіз міграційної політики України в умовах воєнного стану, виявлення основних викликів і загроз, а також розробка пропозицій щодо її вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних безпекових потреб держави.

Виклад основних положень. У чинному законодавстві України відсутнє законодавчо закріплене визначення поняття міграційної політики. Жоден нормативно-правовий акт, включаючи закони України та стратегії державної політики, не містить

офіційної дефініції цього явища. Така ситуація зумовлює необхідність звернення до наукових підходів, сформованих у доктрині.

У літературі висловлюється думка, що міграційна політика є частиною внутрішньої та зовнішньої політики держави, спрямованою на регулювання міграційних процесів відповідно до національних інтересів і міжнародних зобов'язань [5, с. 68].

Також зустрічається визначення міграційної політики як системи концептуально об'єднаних інструментів, за допомогою яких держава та її соціальні інститути передбачають досягнення цілей розвитку процесів зовнішньої міграції відповідно до перспективних завдань соціально-економічного розвитку суспільства [6, с. 252].

У науковій літературі звертається увага й на адміністративно-правовий підхід, відповідно до якого державна міграційна політика розглядається як комплекс заходів (правових, адміністративних, фінансових та організаційних), через які держава впливає на міграційні процеси [7, с. 176].

Ці визначення відображають основні акценти національних підходів: поєднання завдань безпеки, регулювання міграційних потоків та захисту прав людини.

У наукових підходах простежуються спільні риси:

- розуміння міграційної політики як складової загальної політики держави;
- орієнтація на регулювання міграційних процесів;
- поєднання функцій контролю та забезпечення прав людини.

Водночас відсутність єдиного законодавчо закріпленого визначення створює передумови для множинності підходів і ускладнює формування узгодженої державної політики у сфері міграції.

На наш погляд, позиція О. А. Малиновської комплексно враховує як національні інтереси України, так і міжнародно-правові зобов'язання держави [8, с. 68]. При цьому в сучасних умовах воєнного стану, видається, особливого значення набуває безпековий вимір міграційної політики як її ключова характеристика.

Основні завдання міграційної політики держави визначені у концептуальних документах та частково відображені у законах і підзаконних актах.

Так, у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року зазначено про необхідність створення цілісної системи регулювання міграційних процесів з урахуванням національних інтересів, безпекових потреб та міжнародно-правових зобов'язань.

До основних завдань міграційної політики належать: забезпечення міграційної безпеки, удосконалення імміграційної й еміграційної політики, запобігання та протидія нелегальній міграції, інтеграція осіб, які легально перебувають в Україні, дотримання прав людини у сфері міграції [9].

Подібні підходи відображено й у науковій літературі.

Зокрема, А. Ф. Мота пропонує розглядати завдання міграційної політики через призму державного управління міграційними процесами, організації міжвідомчої взаємодії та забезпечення прикордонного контролю [10, с. 184].

Т. В. Дракохруст підкреслює, що ефективна реалізація міграційної політики України потребує вдосконалення правового забезпечення, уніфікації підходів між органами державної влади та створення чіткої системи міжвідомчої взаємодії [11, с. 184].

Одним із найбільших викликів сучасної міграційної політики стало різке зростання кількості внутрішньо переміщених осіб. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець 2023 року понад 6 мільйонів осіб були змушені покинути свої домівки в Україні [12].

Це створює значне навантаження на систему соціального захисту й вимагає чіткого міжвідомчого координування.

Не менш важливим завданням є протидія нелегальній міграції, яка активізувалася внаслідок ослаблення прикордонного контролю на окремих ділянках державного кордону та зростання загроз, пов'язаних із діяльністю злочинних угруповань [13].

Eurropol у звіті за 2023 рік відзначає активізацію каналів контрабандного переправлення осіб з України до країн Європейського Союзу [14].

Проблемою залишається відсутність належної координації між органами, відповідальними за реалізацію міграційної політики. Державна міграційна служба, Державна прикордонна служба, Національна поліція та Служба безпеки України не завжди мають єдиний підхід до визначення правового статусу окремих категорій мігрантів, що ускладнює процедури надання притулку або видворення [3].

Така ситуація потребує удосконалення як законодавчої бази, так і організаційно-правових механізмів управління міграційними процесами.

У країнах Європейського Союзу міграційна політика є одним із ключових напрямів державного управління, тісно пов'язаним із забезпеченням національної безпеки, захистом прав людини та розвитком економіки. ЄС виробив низку загальних

стандартів і підходів до міграційної політики, що закріплені в нормативно-правових актах і практиці інституцій Союзу. Зокрема, значну роль відіграє Директива 2013/32/ЄС про спільні процедури надання і позбавлення міжнародного захисту, яка встановлює загальні засади розгляду заяв на отримання притулку [15].

У державах-членах ЄС чітко окреслені завдання міграційної політики: захист зовнішніх кордонів і забезпечення безпеки (Frontex як центральна структура для координації прикордонного контролю); боротьба з нелегальною міграцією та торгівлею людьми; створення ефективних процедур надання притулку; інтеграція легальних мігрантів у суспільство [16].

Особливістю європейської моделі є тісна координація між державами-членами, наявність єдиних інформаційних баз (Eurodac, SIS), спільних оперативних заходів проти транснаціональної злочинності та гнучких механізмів реагування на міграційні кризи [17].

Для України корисним є досвід ЄС у створенні єдиної міжвідомчої платформи управління міграційними процесами, запровадженні уніфікованих процедур розгляду клопотань про захист і надання притулку, посиленні контролю над зовнішнім кордоном, запровадженні ефективної системи обміну інформацією між органами влади [18].

Міграційна політика України в умовах воєнного стану характеризується комплексом нових викликів і водночас тенденцією до трансформації під впливом безпекових, гуманітарних і міжнародних чинників. Війна призвела до безпрецедентного зростання масштабів внутрішньої та зовнішньої міграції, активізації транскордонної злочинності, а також необхідності перегляду підходів до управління міграційними процесами.

Однією з ключових тенденцій є безпекова переорієнтація міграційної політики.

З початком збройної агресії Російської Федерації основними завданнями стали захист державного кордону, запобігання проникненню ворожих агентів та учасників терористичних структур під виглядом біженців, а також боротьба з нелегальною міграцією.

У звіті Frontex за 2023 рік зазначено, що війна в Україні створила передумови для активізації мереж, які займаються торгівлею людьми й контрабандою, використовуючи гуманітарні маршрути для прикриття незаконної діяльності [13].

Водночас значного розвитку набула тенденція гуманітаризації політики у сфері міграції. Україна, попри надзвичайні виклики, намагається

дотримуватися міжнародних стандартів у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб та біженців.

Як зазначає UNHCR, держава забезпечує доступ до основних послуг, правової та медичної допомоги для вразливих груп населення [13].

Проте процес інтеграції ВПО в громади часто ускладнюється через обмеженість місцевих бюджетів і нестачу житлових ресурсів [19].

Цифровізація міграційного менеджменту є ще однією визначальною тенденцією. ІОМ у своїх звітах відзначає поступове запровадження електронних реєстрів ВПО, шукачів притулку та мігрантів. Однак відсутність інтегрованої міжвідомчої інформаційної системи знижує ефективність управління міграційними процесами [20].

Потребує вдосконалення також взаємодія органів державної влади: ДМС, ДПСУ, Національної поліції, СБУ [21].

Одним із найбільших викликів сучасної міграційної політики стало різке зростання кількості внутрішньо переміщених осіб. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець 2023 року понад 6 мільйонів осіб були змушені покинути свої домівки в Україні. Це створює значне навантаження на систему соціального захисту й вимагає чіткого міжвідомчого координування.

Не менш важливим завданням є протидія нелегальній міграції, яка активізувалася внаслідок ослаблення прикордонного контролю на окремих ділянках державного кордону та зростання загроз, пов'язаних із діяльністю злочинних угруповань.

Проблемою залишається відсутність належної координації між органами, відповідальними за реалізацію міграційної політики. Державна міграційна служба, Державна прикордонна служба, Національна поліція та Служба безпеки України не завжди мають єдиний підхід до визначення правового статусу окремих категорій мігрантів, що ускладнює процедури надання притулку або видворення. Така ситуація потребує удосконалення як законодавчої бази, так і організаційно-правових механізмів управління міграційними процесами.

У країнах Європейського Союзу міграційна політика є одним із ключових напрямів державного управління, тісно пов'язаним із забезпеченням національної безпеки, захистом прав людини та розвитком економіки. ЄС виробив низку загальних стандартів і підходів до міграційної політики, що закріплені в нормативно-правових актах і практиці

інституцій Союзу. Зокрема, значну роль відіграє Директива 2013/32/ЄС про спільні процедури надання і позбавлення міжнародного захисту, яка встановлює загальні засади розгляду заяв на отримання притулку [22].

В умовах воєнного стану особливого значення набуває формування цілісної та ефективної міграційної політики, яка б відповідала сучасним викликам і водночас враховувала досвід країн Європейського Союзу. Передусім актуальною є розробка спеціального закону або оновленої концепції міграційної політики України, де були б чітко визначені основні завдання, принципи й механізми реалізації цієї політики з урахуванням особливостей періоду надзвичайного стану [21], [16].

Доцільним є створення єдиного міжвідомчого координаційного органу, завданням якого стане оперативне реагування на міграційні виклики, забезпечення обміну інформацією між суб'єктами міграційної політики, координація дій у сфері прикордонного контролю, протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми. Такий орган може бути створений на базі Державної міграційної служби за участю представників інших силових структур і центральних органів виконавчої влади [21].

Не менш важливим є питання модернізації прикордонної інфраструктури та запровадження сучасних засобів контролю, зокрема систем біометричної ідентифікації, інтегрованих інформаційно-аналітичних платформ, автоматизованих систем обміну даними між відомствами. Досвід ЄС свідчить, що такі заходи значно підвищують ефективність контролю над міграційними потоками й протидії злочинності у сфері міграції [17], [22].

Значної уваги потребує удосконалення процедур надання притулку та міжнародного захисту. Йдеться про скорочення строків розгляду заяв, підвищення прозорості процедур, запровадження єдиних стандартів для забезпечення прав шукачів притулку відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України [17], [23].

Окремий напрям — активізація міжнародного співробітництва. Поглиблення взаємодії з Європейським Союзом, країнами-сусідами, міжнародними організаціями (зокрема UNHCR, ІОМ, Frontex) сприятиме зміцненню міграційної безпеки держави, підвищенню ефективності реалізації спільних заходів із протидії незаконній міграції, торгівлі людьми та організації легальних каналів міграції.

Висновки. Міграційна політика України в умовах воєнного стану потребує комплексного вдосконалення й адаптації до сучасних викликів,

спричинених повномасштабною агресією Російської Федерації. Відсутність законодавчого визначення поняття міграційної політики ускладнює формування єдиної державної стратегії у цій сфері та створює передумови для фрагментарного підходу до вирішення питань міграції. Найбільш актуальними викликами залишаються: різке зростання масштабів внутрішньо переміщених осіб, активізація незаконної міграції та торгівлі людьми, діяльність транснаціональних злочинних угруповань, недостатня ефективність міжвідомчої координації та прикордонного контролю.

З урахуванням позитивного досвіду ЄС та міжнародних організацій, напрями вдосконалення міграційної політики України мають включати: розроблення спеціального закону або оновленої концепції міграційної політики; створення єдиного міжвідомчого координаційного органу; модернізацію прикордонної інфраструктури й інформаційних систем; удосконалення процедур надання притулку та міжнародного захисту; активізацію міжнародного співробітництва для підвищення рівня міграційної безпеки держави.

Література

1. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text> (дата звернення: 12.06.2025)].
2. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/1951-convention>;
3. Звіт про виконання у 2024 році Плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Київ : ДМС України, 2025. 51 с.
4. UNHCR. Protection Monitoring Report. — 2023. URL: <https://data.unhcr.org>.
5. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.].
6. Шапоренко О. І. Державна міграційна політика: шляхи регулювання та принципи. Право та державне управління. 2019. № 2(35), т. 2. С. 252–257.
7. Мосьондз С. О. Державна міграційна політика в сучасній Україні (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 199 с.
8. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
9. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text> (дата звернення: 12.06.2025).
10. Мота А. Ф. *Діяльність Державної прикордонної служби України з протидії нелегальній міграції : монографія*. Хмельницький : НАДПСУ, 2018. 492 с.
11. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 416 с.
12. UNHCR. Ukraine Situation — Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org>
13. Frontex. Risk Analysis for 2023/2024. URL: <https://frontex.europa.eu/publications/risk-analysis-for-2023-2024-lqbX2a>.
14. Europol. Migrant Smuggling 2023 Assessment. URL: <https://www.europol.europa.eu>).
15. Директива 2013/32/ЄС Європейського парламенту і Ради від 26 червня 2013 року про спільні процедури надання і позбавлення міжнародного захисту.
16. European Union Agency for Asylum. Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union 2024 .
17. OECD. Economic Surveys: Ukraine 2023. Paris: OECD Publishing, 2023.
18. IOM Ukraine. Migration Governance Snapshot: Ukraine 2023. URL: <https://iom.org.ua>
19. UNHCR Ukraine. Ukraine Situation Regional Refugee Response Plan — 2023. URL: <https://data.unhcr.org>.
20. International Organization for Migration. Ukraine Internal Displacement Report — 2023. URL: <https://iom.org.ua>.
21. Звіт про виконання у 2024 році Плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Київ : ДМС України, 2025. 51 с.
22. Директива 2013/32/ЄС Європейського парламенту і Ради від 26 червня 2013 року про спільні процедури надання і позбавлення міжнародного захисту).
23. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08 лип. 2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст. (дата звернення 12.06.2025).

Ульянов О.І.

orcid.org/0000-0002-3397-0965

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Швець Д. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що проблема запобігання корупції серед поліцейських є не лише питанням МВС України, а й ключовою національною проблемою. Метою статті є аналіз типології корупційних проявів в органах Національної поліції України. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та галузевих методів, включаючи аналіз, синтез, історичний, логічний, діалектичний, синергетичний та системний підходи. Наголошується, що корупція в поліції є феноменом, який не тільки становить ризик для функціонування правоохоронних органів, але й негативно впливає на розвиток суспільних відносин та держави, яка декларує принципи верховенства права та рівності всіх перед законом, властиві демократичній правовій державі.

У статті зазначено, що превенція корупції в діяльності правоохоронців є невід'ємною частиною загальної антикорупційної політики держави. Ця політика корелює з державними намірами протидії цьому негативному явищу, охоплюючи стратегію розвитку публічних та правових відносин. Її мета – нейтралізувати або локалізувати корупційні дії (чинники) посадових осіб Національної поліції України, забезпечуючи при цьому послідовний вплив та відповідність правового інструментарію для досягнення поставлених цілей.

Підкреслено, що корупційні делікти серед співробітників поліції є вкрай небезпечним явищем, яке, на жаль, притаманне і зарубіжним поліціям.

Зазначено, що корупцію можливо подолати лише за умови, коли кожен поліцейський відчуватиме безпосередню відповідальність за досягнення спільної мети – формування незалежної від корупції поліції.

Також відзначено, що значна кількість зарубіжних держав вже змогла створити сучасний та ефективний механізм запобігання корупційним правопорушенням серед поліцейських. Враховуючи європейський вибір України, існує нагальна потреба в розробці та впровадженні інноваційної антикорупційної політики з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Ключові слова: корупція, корупційні правопорушення, деліктність, чинне національне законодавство, поліцейський, органи правоохорони.

Shvets D. V., Kisil Z. R., Kisil R.-V. V. Prevention of corruption in the National Police of Ukraine: administrative and legal aspect

The relevance of this study lies in the fact that the problem of preventing corruption among police officers is not only a matter of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, but also a key national problem. The purpose of the article is to analyze the typology of corruption manifestations in the bodies of the National Police of Ukraine. The study uses a complex of general scientific and industry methods, including analysis, synthesis, historical, logical, dialectical, synergistic and systemic approaches. It is emphasized that corruption in the police is a phenomenon that not only poses a risk to the functioning of law enforcement agencies, but also negatively affects the development of social relations and the state, which declares the principles rule of law and equality of all before the law, inherent in a democratic legal state.

The article states that the prevention of corruption in the activities of law enforcement officers is an integral part of the general anti-corruption policy of the state. This policy correlates with the state's intentions to counteract this negative phenomenon, covering the strategy for the development of public and legal relations. Its goal is to neutralize or localize corrupt actions (factors) of officials of the National Police of Ukraine, while ensuring consistent impact and compliance of legal tools to achieve the set goals.

It is emphasized that corruption crimes among police officers are an extremely dangerous phenomenon, which, unfortunately, is also inherent in foreign police forces. It is noted that corruption can be overcome only if each police officer feels direct responsibility for achieving a common goal – the formation of a police force independent of corruption.

It was also noted that a significant number of foreign countries have already been able to create a modern and effective mechanism for preventing corruption offenses among police officers. Given Ukraine's European choice, there is an urgent need to develop and implement innovative anti-corruption policies taking into account positive international experience.

Key words: corruption, corruption offenses, tort, current national legislation, police officer, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Стаття 1 Закону України «Про Національну поліцію» чітко визначає, що поліція є центральним органом виконавчої влади, створеним для служіння суспільству, захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинністю та підтримання громадської безпеки і порядку. Проте, на жаль, навіть працівники цього відомства, наділені такими важливими повноваженнями, іноді самі стають на шлях правопорушень [14].

Одним із видів таких порушень є корупція, яка, на превеликий жаль, не оминула і поліцію – орган, що за своїм призначенням має запобігати цьому негативному явищу. Корупція в правоохоронних органах є серйозною проблемою, для вирішення якої задіяно безліч органів, підрозділів та посадових осіб Національної поліції України.

Основні цілі, завдання та напрямки їхньої роботи визначені Законом України «Про запобігання корупції». Цей Закон закладає правові та організаційні основи функціонування системи запобігання корупції в Україні, визначає зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, а також правила усунення наслідків корупційних правопорушень [12].

Аналіз наукових праць показує, що проблема корупційних злочинів у правоохоронних органах викликає значний інтерес серед вчених-правознавців, зокрема В. Авер'янова, О. Бандурки, Ю. Битяка, О. Бодунова, Г. Дідківської, О. Джужи, О. Джафарова, С. Задерейка, Р. Калужного, З. Кісіль, Р.-В. Кісіль, В. Коваленка, О. Кузьменка, В. Курила, Р. Мельника, О. Синявської, В. Топчій, Д. Шевченка, Д. Швеця, Ю. Шемчушенка та інших. Водночас ця проблематика залишається надзвичайно актуальною та потребує глибокого наукового аналізу.

Мета цієї статті – проаналізувати типологію корупційних проявів в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Проблематика корупційних правопорушень та вдосконалення українського законодавства є предметом багатьох досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців. Їхні праці, на думку авторів, є надзвичайно важливими для розуміння та подолання цієї проблеми. Зокрема, В. Топчій, С. Задерейко, Г. Дідківська, О. Бодунова та Д. Шевченко зазначають, що в суспільстві тривають дебати щодо найефективніших методів запобігання корупції. У своєму дослідженні вони вивчили вплив корупції на розвиток співпраці та системи покарань, представивши власну модель. Ця модель пояснює, чому надання суспільних благ рідко процвітає в країнах,

які покладаються виключно на дієві централізовані інституції. Автори дійшли висновку, що участь громадян у процесах запобігання корупції є фундаментально важливою для захисту суспільних інтересів [26].

З. Семчук, І. Жаровська, О. Мердова зазначають, що корупція постійно змінюється, пристосовуючись до оновлень у законодавстві, суспільстві та державному управлінні. Проте, її сутність і руйнівні наслідки залишаються незмінними. Автори підкреслюють, що необхідно прогнозувати ці трансформації та запобігати їм за допомогою адаптованих державних інструментів [24]. Хбур, Л. додає, що для ефективної антикорупційної діяльності потрібна ґрунтовна наукова концепція її запобігання [25].

В. Йоганнес, Я. Таха, Л. Балаш і К. Янош. влучно називають корупцію «соціальною чумою», де прибуток отримують окремі особи, а витрати лягають на плечі всього суспільства. Вони стверджують, що значні відмінності в рівнях корупції між країнами та всередині них вказують на тісний зв'язок між соціальною структурою та поширеністю корупції. На їхню думку, корупція нерозривно пов'язана з такими соціальними факторами, як сегрегація, міжособистісна довіра, суспільна свідомість та залучення громади, оскільки вона є результатом взаємодії людей у суспільстві [24].

Аналізуючи психологічні аспекти корупції в державному управлінні, О. Драган, Г. Єрмакова, А. Чвалюк, О. Курчин та О. Карагодін слушно зазначають, що основними психологічними факторами, які штовхають державних службовців до корупції, є прагнення швидкого збагачення, низька самооцінка, психологічна залежність, сприйнятий імідж у суспільстві та відчуття безкарності. На їхню думку, саме відчуття безкарності є головним стимулом для корупційних дій державних службовців. Учені розглядають корупцію як одну з найбільших загроз для людства, причому як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених державах. Вона підриває довіру суспільства, руйнує громадську та політичну стабільність, створює сприятливе середовище для загальної злочинності, розмиває суспільні норми та цінності, а також спотворює конкуренцію та інновації [22].

Ґрунтовний аналіз статистичних даних, судової практики, наукових досліджень (зокрема соціологічних) та повідомлень у ЗМІ показує, що корупція в Національній поліції України найчастіше привертає увагу через гучні кримінальні справи щодо поліцейських.

З одного боку, підвищена увага ЗМІ до корупційних злочинів у поліції спонукає керівництво держави та МВС України до своєчасного реагування та застосування відповідних організаційних і правових заходів. З іншого боку, як зазначає С. Шатрава, «потреба вживання заходів зумовлюється високою значимістю правоохоронної служби для громадян» [19, с. 44].

Серед усіх правопорушень, скоєних поліцейськими, саме корупційні є найбільш небезпечними. Їхня небезпека полягає в тому, що вони:

- негативно впливають на імідж та авторитет правоохоронних органів загалом, віддаляючи поліцію від суспільства та позбавляючи її необхідної громадської підтримки.

- руйнують систему правоохоронних органів зсередини, спотворюючи систему цінностей, якою користуються поліцейські при виборі моделі поведінки в конкретних обставинах.

М. Мельник слушно підкреслює, що «тотальне самовиправдання за будь-яких обставин — головна ознака професійної деформації держслужбовців». Він зазначає, що хабарі дійсно є необхідною складовою існуючої в Україні системи взаємовідносин та корупції. Однак, ситуація з корупцією значно складніша, оскільки її рушійною силою є не сам хабар, а саме професійна деформація державного службовця [10, с. 128]. Мельник вважає, що «хабар — це тільки одна з ознак професійної деформації держслужбовця». Тому потрібен більш кваліфікований та системний підхід до боротьби з корупцією — шляхом усунення причин та умов, що сприяють професійним відхиленням, насамперед у такій соціальній групі, як державні службовці [9, с. 130].

Корупція, на думку З. Кісіль та Р.В. Кісіль є негативним соціальним явищем, що являє собою сукупність факторів, які, досягаючи критичного рівня інтенсивності, призводять до зміни цільових параметрів функціонування публічного апарату певної держави. Формально це проявляється у різних формах протиправних дій (деліквенції) — кримінальних, адміністративних, дисциплінарних — з боку носіїв владних повноважень або суб'єктів, що надають адміністративні послуги [4].

С. Алфьоров характеризує корупцію як комплексне явище, що проявляється в різноманітних сферах життя та об'єднує численні складові. Вона охоплює декілька правопорушень різнопланового характеру та природи, деякі з яких поступово стають звичними у свідомості як «нормальні, властиві суспільним відносинам між людьми, поведінкові аспекти» [2, с. 32].

Аналізуючи корупцію в державному управлінні, О. Драган, Г. Єрмакова, А. Чвалюк, О. Курчин, О. Карагодін зазначають, що ключовими психологічними чинниками, які штовхають державних службовців до корупції, є прагнення швидко розбагатіти, низька самооцінка, психологічна залежність, сприйнятий імідж у суспільстві та почуття безкарності. Автори справедливо підкреслюють, що саме відчуття безкарності слід вважати основним стимулюючим фактором для корупційних дій державних службовців [22, с. 123].

На думку І. Корулі, морально-психологічні наслідки корупції проявляються в наступному: вона є потужним фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, деформації індивідуальної та суспільної психології; руйнує духовні та моральні цінності; сприяє поширенню в суспільстві кримінальної психології; змінює мотивацію посадових осіб у сфері державного управління, а також громадян у різних сферах соціального життя [8]. Існування корупції в правоохоронних органах свідчить про те, що це надзвичайно небезпечне явище, а також один із проявів професійної деформації. Поширення корупції в системі правоохоронних органів пов'язане, на думку авторів, з низкою обставин:

1. МВС України є найчисельнішим правоохоронним органом.

2. Сфера діяльності поліції є багатогранною і включає контролюючі функції щодо дотримання законодавчих норм у різних сферах. Це охоплює:

- забезпечення публічної безпеки і порядку;
- охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- протидію злочинності;
- надання допомоги особам, які її потребують з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій. Ці завдання безпосередньо стосуються основоположних прав і свобод людини та громадянина.

3. Дії співробітників правоохоронних органів психологічно та контекстуально реалізуються у постійній взаємодії з різними групами суспільства.

Швець Д.В. слушно зазначає, що важливо розуміти, що від тотальної корупції в органах правопорядку та зловживання повноваженнями страждають не лише громадяни, а й самі правоохоронці. Це стосується, насамперед, працівників низової та середньої ланок, які позбавлені належного рівня забезпечення умов праці та соціального захисту. Крім того, працівники органів правопорядку не відчувають підтримки влади — як державної, так

і місцевої, а також з боку місцевих громад. Це може свідчити про високий ступінь їхньої соціальної ізоляції [17].

У поєднанні, ці фактори вказують на головну проблему, яка стосується як забезпечення публічної безпеки та порядку, так і стану та умов діяльності самих органів правопорядку. Відбувається взаємне відчуження між органами правопорядку та суспільством [2, с. 4]. Це створює замкнене коло, де недовіра та відсутність підтримки з обох сторін поглиблюють проблеми корупції та неефективності.

Важливо підкреслити, що основні проблемні питання щодо визначення детермінант виникнення корупційних злочинів серед співробітників правоохоронної системи корелюються з факторами, які притаманні всім категоріям працівників державних органів.

Визначити суть корупції завжди складно через нечітке розмежування між власне корупційними кримінальними правопорушеннями та пов'язаними з корупцією правопорушеннями, визначеними в главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення [7].

Ми поділяємо думку В. Мельника, який вважає, що корупція — це складний і багатоаспектний соціальний феномен. Його соціальне значення полягає в наступному: корупція соціально зумовлена, адже є продуктом суспільного буття; вона має свою соціальну вартість, яку суспільство оплачує за її існування; корупція істотно впливає на всі ключові суспільні процеси; вона має історичне підґрунтя та всеосяжний характер; це політичний, правовий, економічний, психологічний і моральний феномен; корупції притаманна здатність пристосовуватися до існуючої суспільної дійсності шляхом постійної мімікрії та модифікації [9, с. 129].

На думку Р.-В. Кісіль, «корупція — поліаспектне явище, яке перебуває у нероздільній взаємодії з іманентним психоемоційним середовищем індивіда». Вона виникає внаслідок функціональної атрофії внутрішнього імперативу державного службовця і водночас посилює інтенсивність подальших негативних трансформацій останнього [6, с. 159].

Багато науковців сходяться на думці щодо суті та індивідуального значення корупції в системі правоохоронних органів. Попри існуючий дискурс щодо цього явища, значна кількість вчених вважає, що «...корупція в органах правоохорони є негативним феноменом, шкідливим, позаяк шкода від корупції шириться майже на усі складові суспільного буття» [17, с. 15].

Корупція в органах поліції є феноменом, що становить ризик не лише усталеним діям структурних підрозділів правоохоронних органів, а й, за своїм особливим змістом, негативно впливає на розвиток соціальних відносин та розбудову держави. Це особливо важливо для держави, яка декларує власні права на домінування доктрин верховенства права (ст. 8 Конституції України) та паритету всіх перед законом (ст. 21 Конституції України) — засадничих принципів демократичної правової держави.

Більшість науковців-поліцейців погоджуються, що в Національній поліції України існують два рівні корупції:

— *номенклатурний (елітний) рівень*: цей рівень корупції рідко проявляється відкрито, і винні в ній рідко притягуються до юридичної відповідальності;

— *низовий рівень*: цей тип корупції частіше «маніфестується» звичайними співробітниками поліції, і їхні дії нерідко фігурують у судових вироках.

Важко однозначно стверджувати, який з цих рівнів небезпечніший. З одного боку, номенклатурний рівень завдає значної шкоди суспільству, хоча й менш помітний. З іншого боку, низовий рівень є надзвичайно поширеним, оскільки саме з ним громадяни стикаються повсякчас.

Як слушно зазначають Є. Невмержицький і Ф. Шульженко, «...шкоду, яку корупція серед правоохоронних органів завдає суспільству, неможливо виміряти загальною статистикою, адже корупція в органах правоохорони негативно впливає на довіру до них соціуму» [12, с. 147]. Це підкреслює, що корупція не лише має матеріальні наслідки, але й руйнує суспільну довіру, що є критично важливим для правової держави.

Корупційна поведінка поліцейських проявляється в кількох типових формах. Найбільш характерними та поширеними є:

— *наполягання на отриманні неправомірної вигоди*: це може бути пряме вимагання хабарів або інші деліктні вчинки з метою особистої наживи;

— *вимагання певних преференцій*: це дії, спрямовані на отримання певних переваг шляхом недотримання вимог законодавства або з метою пом'якшення покарання для себе чи інших осіб.

Українські та закордонні вчені виділяють кілька мотиваційних чинників, що призводять до корупційних проявів серед правоохоронців:

— *швидка та легка вигода*: можливість отримати негайну й легкодоступну сатисфакцію за певні дії;

— *недостатній контроль*: не завжди адекватний рівень контролю за діями поліцейських з боку керівництва;

— *низький рівень моральних якостей*: неналежний рівень духовних та етичних якостей у окремих співробітників.

Окрім того, правоохоронці, постійно працюючи з актами державного управління, чудово знають, як вони реалізуються на практиці. Це дає їм не тільки потенціал, але й знання того, як приховати свої неправомірні дії.

Серед ключових чинників високого ступеня латентності злочинів серед співробітників Національної поліції України також виділяються:

— *недосконалість виявлення злочинів*: неефективні методи розкриття злочинів та виявлення причетних до них поліцейських;

— *номінальний контроль*: формальний контроль за «...діяльністю структурних підрозділів, існування «кругової поруки» серед співробітників, занепокоєння керівництва щодо хибного усвідомлення «чистоти мундира»» [5, с. 395]. Це створює атмосферу безкарності та небажання викривати порушення всередині колективу.

Ці фактори спільно сприяють тому, що значна частина корупційних діянь поліцейських залишається нерозкритою, що підриває довіру суспільства та ефективність правоохоронної системи.

Варто додати до переліку чинників, що сприяють корупції, значний обсяг владних повноважень, якими наділені поліцейські згідно з чинним законодавством. Ці повноваження дають деяким співробітникам змогу вчиняти протиправні дії під виглядом стандартних оперативних, розшукових та процесуальних заходів. Ця обставина дозволяє приховувати частину злочинних дій, зокрема від керівництва, яке зобов'язане здійснювати заходи внутрішнього контролю.

Безперечно, високому рівню латентності протиправних дій поліцейських також сприяє психологія поведінки потерпілих, які не завжди прагнуть звертатися до різних органів для захисту своїх прав. Це може бути зумовлено страхом, недовірою до системи або переконанням у безрезультатності таких звернень.

Ці міркування та розрахунки не тільки створюють повнішу картину негативного явища поліцейських зловживань, але й дають можливість враховувати ключові особливості для вдосконалення заходів та механізмів адміністративно-правового запобігання корупції. Розуміння цих факторів є важливим кроком до розробки ефективніших стратегій боротьби з корупцією в правоохоронних органах.

У нашому дослідженні ми зосередимося на двох найбільш ризикованих проявах корупції в Національній поліції України (НПУ), які значно впливають на професійну деформацію співробітників:

1. *одержання «неправомірної вигоди»*: це стосується випадків, коли поліцейські отримують незаконні блага за виконання або невиконання своїх службових обов'язків;

2. *«перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»*: це стосується зловживання посадовим становищем для досягнення особистих або корпоративних цілей.

Ці прояви не тільки вказують на існуючі проблеми, а й можуть свідчити про ескалацію професійної деформації серед поліцейських. Наразі явище правового нігілізму в державі досягло критичного рівня. Воно відверто відображає настрої в суспільстві, формуючи негативне ставлення громадян як до чинного законодавства, так і до архітектури влади в цілому.

В. Гончаренко та Р. Черней вважають феномен правового нігілізму модифікацією деформованої правосвідомості, яка «...відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього» [3, с. 47]. Наслідком правового нігілізму поліцейських є формування у свідомості громадян відчуття беззаконності та можливості коригувати їхні дії на догоду певним особам. Це руйнує всі механізми розвитку правової держави та призводить до порушень основоположних прав і свобод громадян.

Феномени «правовий нігілізм» і «корупція» тісно взаємопов'язані, їх залежність прямо пропорційна: «...чим вищим є ступінь правового нігілізму, тим вищим є рівень корумпованості соціуму. Корупція знеславлює право як всеосяжного регулятора відносин у суспільстві, трансформуючи право власне на спосіб сатисфакції особистих й корпоративних зацікавлень, формуючи замкнене коло, «гордіїв вузол», котрий повсякчасно затягується» [18, с. 234].

Крім того, до загальних чинників корупційних проявів слід віднести й недосконалість чинного законодавства, яке регулює управлінські та розпорядчі дії. Це створює «сірі зони», які можуть бути використані для корупційних схем.

Небезпека корупційних злочинів, скоєних правоохоронцями, полягає в тому, що за певну винагороду зловмисники можуть уникнути юридичної відповідальності. Це дозволяє притягнути до відповідальності будь-яку фізичну чи юридичну особу або встановити їм певні обмеження, навіть якщо зовні все виглядатиме законно.

На нашу думку, високий рівень розвитку антикорупційної самосвідомості є одним з ключових елементів правосвідомості. Він сприяє формуванню та підтримці бездоганного іміджу фахівця-професіонала. Як зазначає І. Романовська, «...вміле поєднання в процесі виховної діяльності заходів примусу й переконання, турбота про дозвілля й побут, створення здорового морально-психологічного клімату в службовому колективі - усе це сприяє особистому й професійному зростанню, знижує ризик професійної деформації особистості» [15, с. 310].

Ці аспекти підкреслюють важливість не лише покарання за корупцію, а й превентивних заходів, спрямованих на формування сильної антикорупційної культури в правоохоронних органах.

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що превенція корупції в діях співробітників правоохоронних органів є невід'ємною складовою загальної антикорупційної політики держави. Вона тісно пов'язана з державними намірами запобігти цьому негативному явищу та включає в себе стратегію розвитку публічних і правових відносин. Мета цієї стратегії - нейтралізація або локалізація корупційних дій посадових осіб Національної поліції України (НПУ) та послідовний вплив на них за допомогою відповідного правового інструментарію. Це допоможе досягти встановлених цілей у сфері реалізації НПУ покладених на неї завдань.

М. Бадер, О. Гус, А. Мелешевич та О. Нестеренко поділяють фактори успіху в антикорупційній діяльності на три основні категорії:

— *фактори навколишнього середовища*: загальний контекст, в якому здійснюється антикорупційна діяльність;

— *стратегії адвокатури організацій громадянського суспільства*: методи та підходи, що використовуються громадськими організаціями для впливу на ситуацію;

— *їх організаційні характеристики*: внутрішні особливості та можливості самих антикорупційних організацій [21, с. 23].

Автори також зазначають, що «...усі антикорупційні ініціативи вступають у протиріччя з двома ключовими дилемами: недостатній потенціал у плані фінансових та людських ресурсів, і відсутність надійної бази підтримки».

Ми повністю підтримуємо думку вчених щодо необхідності імплементації міжнародного досвіду, зокрема в частині «...передачі знань і навичок від антикорупційних організацій з більшим потенціалом до організацій з меншим потенціалом» [21, с. 24]. Обмін досвідом та розбудова

потенціалу є критично важливими для ефективної боротьби з корупцією.

Ці аспекти підкреслюють, що успішна антикорупційна політика вимагає не лише законодавчих змін, але й комплексного підходу, що включає посилення контролю, підвищення свідомості та міжнародну співпрацю.

С. Абдалла, Р. Сайєд, І. Рахван, Б. Левек, М. Себріан, А. Резерфорд та Дж. Фаулер, розмірковуючи над тим, як ефективніше запобігати корупції, стверджують: «...дану проблему можна вирішити лише шляхом залучення громадян до усіх процесів протидії корупції, позаяк це є фундаментальною потребою задля збереження усіх громадянських благ» [20]. Це підкреслює ключову роль суспільства у боротьбі з корупцією.

Адміністративно-запобіжні заходи, спрямовані на запобігання корупційним правопорушенням з боку поліцейських, орієнтовані на:

1. *запобігання соціальним передумовам*: усунення факторів у суспільстві, що сприяють корупції;

2. *протидію зовнішнім мотивам та умовам корупційних дій*: боротьба з обставинами, які спонукають до корупції;

3. *усунення мотивації та умов (корупційних ризиків)*: нейтралізація чинників, що призводять до конкретних корупційних діянь.

Ми повністю підтримуємо поділ адміністративно-запобіжних заходів на два блоки, запропонований С. Стеценком та О. Ткаченком:

1. *нормативно врегульовані заходи*: ті, що вже закріплені в нормативних актах або мають бути врегульовані (наприклад, законодавчі зміни, внутрішні інструкції).

2. *нерегульовані заходи*: ті, що не можуть бути повністю врегульовані нормативно, але є критично важливими. До них належать, зокрема, антикорупційна освіта та виховання [16, с. 132].

Такий двосторонній підхід, що поєднує законодавчі важелі та просвітницьку діяльність, є важливим для ефективної превенції корупції.

З урахуванням вищезазначеного, до основних заходів із запобігання корупції у структурних підрозділах Національної поліції України (НПУ) варто віднести:

— *контроль та впровадження антикорупційних заходів*: створення, забезпечення та постійний контроль за реалізацією заходів, спрямованих на запобігання корупції;

— *консультативна підтримка*: надання послідовної консультативної допомоги з питань дотримання вимог чинного антикорупційного законодавства;

— *інформаційна та наукова співпраця*: сприяння інформаційно-комунікаційному та науково-дослідницькому забезпеченню комплексу заходів із запобігання та виявлення корупції, а також міжнародній співпраці в цій сфері;

— *організаційні та просвітницькі заходи*: проведення комплексу організаційних дій та інформаційно-просвітницьких заходів щодо виявлення та запобігання корупції;

— *контроль за конфліктом інтересів*: здійснення комплексу заходів щодо неухильного контролю за дотриманням вимог законодавства в частині врегулювання потенційного конфлікту інтересів;

— *постійний моніторинг дотримання антикорупційного законодавства*: реалізація низки заходів щодо постійного контролю за неухильним дотриманням вимог антикорупційного законодавства.

На думку авторів, комплекс адміністративно-правових заходів прикладного спрямування, покликаних запобігати корупційним правопорушенням, доцільно класифікувати на дві підгрупи:

1. *заходи адміністративної превенції щодо осіб, які вчиняють корупційні правопорушення*: це дії, спрямовані безпосередньо на суб'єктів корупційних діянь;

2. *заходи адміністративної превенції, спрямовані на посадовців, покликаних запобігати корупції*: це заходи, орієнтовані на тих, хто за посадою відповідає за боротьбу з корупцією, забезпечуючи їх ефективну та некорумповану роботу.

Ми повністю погоджуємося з позицією Д. Швеця, який зазначає, що «...корупція як соціальний феномен наділена багатоманітністю виявів й детермінант, серед котрих є не лише правові, але і соціальні та психологічні, що зумовлює потребу у застосуванні власне системного підходу щодо вирішення питань, котрі є пов'язаними з вироблення продуктивного механізму запобігання виявам корупції в українському соціумі» [18, с. 178]. Це підкреслює, що боротьба з корупцією вимагає не лише юридичних інструментів, а й врахування соціальних та психологічних аспектів для створення ефективного механізму запобігання.

Розробка адаптованого національного механізму запобігання корупції неможлива без глибокого та послідовного теоретичного дослідження причин і умов, що призводять до корумпованості органів публічної влади. Це знову ж таки ставить нові завдання перед дослідниками в різних галузях. Таким чином, представлений у цьому науковому дослідженні погляд на сутність корупції

є лише початком для розвитку суттєвого наукового розуміння цього явища.

На сьогодні для України питання запобігання посадовим та корупційним правопорушенням є надзвичайно актуальним. Розвиток правової держави передбачає формування такої правової системи, де жодна особа чи установа не зазнаватиме необґрунтованих обмежень, не визначених чинним законодавством. Кожен громадянин завжди повинен мати можливість виключно правомірним шляхом захистити свої інтереси, порушені посадовцем будь-якого рангу.

Існуючі питання ліквідації корупції серед співробітників поліції мають стати пріоритетним напрямком діяльності Національної поліції України. Це передбачає впровадження інноваційних стандартів та принципів роботи, адже поліцейський має бути еталоном доброчесності та гідно служити народу України.

На нашу думку, досягнення позитивного ефекту від запобігання корупції в Національній поліції України можливе за умови дотримання таких ключових умов:

1. *системність та комплексність антикорупційних заходів*: антикорупційна діяльність серед працівників Національної поліції України має бути системною, комплексною та постійною. Не можна обмежуватися лише разовими, безсистемними програмами. Це стосується як діяльності в поліції, так і державної антикорупційної політики в цілому.

2. *пріоритетність дослідження причин та превенції*: основні зусилля щодо запобігання корупції серед поліцейських доцільно спрямовувати на дослідження передумов виникнення корупційних проявів та їхню превенцію. Це має відбуватися одночасно з виявленням та притягненням до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні таких дій.

3. *аналіз попиту та пропозиції корупційних послуг*: необхідно глибоко осмислити питання існуючого попиту та пропозиції на корупційні «послуги» у діях співробітників правоохоронних органів. Важливо визначити, де саме вони найчастіше проявляються, і скерувати першочергові зусилля на викорінення корупції в уже уражених сферах, а також на її запобігання там, де є потенційна можливість для її виникнення.

4. *вивчення та адаптація міжнародного досвіду*: слід проводити аналіз інноваційного досвіду зарубіжних країн. Це дозволить оцінити можливість та доцільність його використання в Україні, зважаючи на український менталітет та сучасні реалії.

Дотримання цих умов дозволить сформувати ефективну та сталу систему протидії корупції, що є критично важливим для довіри суспільства до правоохоронних органів

Ефективна превенція посадових правопорушень не може бути реалізована через одноразові чи короткострокові заходи, незалежно від їхньої ефективності чи суворості. Вона вимагає довготривалих політичних, соціально-правових та економічних трансформацій. Така діяльність має базуватися на поєднанні як запобіжних, так і репресивних заходів.

Отже, основоположними завданнями превенції корупційних правопорушень в органах та структурних підрозділах Національної поліції України є:

- *мотивування правомірної поведінки*: створення мотивації для посадових осіб НПУ щодо правомірної реалізації своїх повноважень та завдань;
- *унеможливлення корупційних зв'язків*: створення перешкод для вступу поліцейських у корупційні відносини та їхнє припинення;
- *запобігання протиправним діям*: створення бар'єрів для інсценування та вчинення протиправних дій з боку осіб, уповноважених виконувати державні функції;
- *формування бездоганного іміджу*: створення репутації органів та структурних підрозділів НПУ як державної інституції, що забезпечує етнічні засади запобігання корупції;
- *розробка організаційно-правових засад*: створення організаційно-правових основ для запобігання корупції в Національній поліції України;
- *впровадження інноваційних механізмів*: розробка інноваційних антикорупційних механізмів, спрямованих на усунення наслідків корупційних проявів.

На нашу думку, корупцію можливо подолати за умови, коли кожен поліцейський відчуватиме безпосередню відповідальність за досягнення спільної мети — формування поліції, незалежної від корупції. Це, своєю чергою, передбачає:

- *створення умов для доброчесної служби*: формування належних засад для доброчесної та законної реалізації поліцейськими своїх службових завдань та унеможливлення зловживань;
- *ефективний механізм рекрутингу*: розробка продуктивного механізму набору кадрів до органів Національної поліції України, який забезпечить відбір доброчесних та професійних співробітників;
- *комплексна превенція*: розгляд запобігання корупційним правопорушенням в органах та структурних підрозділах НПУ як невід'ємного компонента національної ідеї її запобігання;

— *інформаційно-культурні заходи*: здійснення сукупності інформаційно-культурних заходів з метою інформування громадськості щодо превентивних антикорупційних заходів у Національній поліції України.

Загалом, боротьба з корупцією в поліції — це довгостроковий процес, що вимагає узгоджених дій на всіх рівнях: від державної політики до особистої відповідальності кожного співробітника.

Перспектива наших подальших досліджень полягатиме у розробці нової концепції запобігання корупційним правопорушенням з боку співробітників правоохоронних органів. Це дозволить нам запропонувати інноваційні підходи для ефективнішої боротьби з цим явищем.

Література

1. Александров Ю.В. Особистісна специфіка професійної деформації співробітників правоохоронних органів: Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовт. 2022 р.). Київ, 2022. С. 31–33
2. Алфьоров С. М. Адміністративно-правова діяльність щодо протидії корупції в органах внутрішніх справ : моногр. Х. : Золота Миля, 2011. 372 с.
3. Гончаренко В.Д., Черней Р.К. Правовий нігілізм: минуле і сучасне. *Юридичний вісник України*. 2007. № 21. С. 45–49.
4. Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Ключові аспекти транснаціональної практики запобігання корупції та перспективи їх реалізації у вітчизняній політико-правовій сфері. *Університетські наукові записки*. Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова. № 4(88). 2022. С. 5–16
5. Кісіль З. Р., Швець Д.В. Адміністративне право : навчальний посібник. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 934 с.
6. Кісіль Р.-В. В. Професійна деформація та морально-психологічна реаксіологізація службової особи як форми мікросоціальних наслідків корупції: деонтологічний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*. 2013. Вип. 1. С. 153–163.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
8. Коруля І. В. Запобігання корупції в органах внутрішніх справ. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvknuds/2011_1/koruly.htm.

9. Мельник В. М., Корень Н. В. Основні причини корупції в Україні та шляхи її подолання. В. М. Мельник, *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2018. № 2. С. 207–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2018_2_18
10. Мельник М.І. Корупційні злочини: сутність і поняття. *Право України*. 2000. № 11. С. 127–131.
11. Мілер В., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі. К.: К.І.С., 2004. 328 с.
12. Невмержицький С.В., Шульженко Ф.П. Корупція і національна безпека: навч. посібник К.: Вид. центр КДАУ, 2000. 194 с.
13. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
14. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
15. Романовська І. В. Деякі причини виникнення професійної деформації працівників органів внутрішніх справ. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 309–311. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pupch/2009_4/108P.pdf.
16. Стеценко С.Г., Ткаченко С.Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії: монографія. К.: Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2008. 168 с.
17. Швець Д. В. Деякі аспекти запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. «Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід» (м. Харків, 3 груд. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2021. С. 13–16.
18. Швець Д. В. Професійна деформація правоохоронців: юридико-психологічний вимір : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 394 с.
19. Шатрава С. О. Мінімізація корупційних ризиків під час проходження служби в органах Національної поліції. *Верховенство права*. 2018. № 1. С. 42–49. <http://doi.org/10.1098/rsos.182103>
20. Abdallah S, Sayed R, Rahwan I, Leveck BL, Sebrian M, Rutherford A, Fowler JH. Corruption drives the emergence of civil society. *J R Soc Interface*. 2014 Jan 29;11(93):20131044. doi: 10.1098/rsif.2013.1044. PMID: 24478283; PMCID: PMC3928936.
21. Max Bader, Oksana Huss, Andriy Meleshevych, Oksana Nesterenko. Civil Society Against Corruption in Ukraine: Pathways to Impact. *Legal and Political Challenges of Anticorruption Activities* No. 5 (2019):. P.1-35 <http://kmlpj.ukma.edu.ua/issue/view/11506>
22. Dragan O.V., Yermakova G.S., Chvaliuk A.M., Kurchin O.G., Karagodin O.V. Psychological Aspects of Corruption in Public Administration: Case-Study of Ukraine. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 9, 6 (Nov. 2020), 264. DOI:<https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0130>.
23. Hbur L. Ways to overcome corruption and corruption manifestations in Ukraine: Criminal and legal analysis. *Law. Human. Environment*. 11(3). 2020. 166–174. doi: 10.31548/law2020.03.020. URL: <https://environmentalscience.com.ua/en/author/l-v-gbur>
24. Wachs Johannes, Yasseri Taha, Lengyel Balázs and Kertész János. 2019 Social capital predicts corruption risk in townsR. *Soc. open sci*.6182103182103
25. Semchuk Z., Zharovskaya I., Merdova O. Corruption as a negative social phenomenon hindering the economic development of the state. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. 4(4). 295–300. doi: 10.30525/2256-0742/2018-4-4-295-300. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/476>
26. Topchii V., Zadereiko S., Didkivska G., Bodunova O., Shevchenko D. International anti-corruption standards. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. 7(5). 277–286. doi: 10.30525/2256-0742/2021-7-5-277-286. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1583>
- Швець Д. В.,**
orcid.org/0000-0002-1999-9956
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України, ректор
Львівського державного університету
внутрішніх справ
- Кісіль З. Р.,**
orcid.org/0000-0003-1405-4547
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
заступник директора навчально-наукового
інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету
внутрішніх справ
- Кісіль Р.-В. В.,**
orcid.org/0000-0003-2276-5250
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
OSINT-досліджень та безпекової аналітики
навчально-наукового інституту правління,
психології та безпеки
Львівського державного університету
внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПОРУШЕННЯ ОРГАНОМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКУ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Григорашченко О. В.

В статті висвітлюються актуальні питання досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової та господарської діяльності щодо порушення органом досудового розслідування обчислення строку досудового слідства. Досудове розслідування є ключовим етапом кримінального провадження, від якого залежить ефективність та законність усього судового процесу. Законодавство України, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс (КПК), встановлює чіткі строки для проведення досудового розслідування. Згідно зі статтею 219 КПК, строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і не може перевищувати певних термінів залежно від тяжкості вчиненого правопорушення. Однак на практиці часто виникають ситуації, коли органи досудового розслідування неправильно обчислюють ці строки, що може бути пов'язано з різними причинами, починаючи, від недостатньої кваліфікації слідчих до навмисного затягування процесу, що як правило має серйозні правові наслідки. У сфері службової та господарської діяльності часто розслідуються складні економічні правопорушення, що вимагає значних ресурсів та часу. Це створює додаткові виклики для органів досудового розслідування, які повинні балансувати між необхідністю ретельного розслідування та дотриманням процесуальних строків.

Зроблено висновок, що питання обчислення строку досудового слідства у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі службовою та господарською діяльністю, є надзвичайно актуальним та потребує детального аналізу та вдосконалення. Для вирішення цієї проблеми необхідно вжити ряд заходів, таких як підвищення кваліфікації слідчих та прокурорів щодо правильного обчислення строків досудового розслідування; проведення спеціалізованих тренінгів та семінарів з цих питань, а також внесення змін до чинного законодавства. Окрім того, повинен бути посилений контроль за дотриманням процесуальних строків з боку прокуратури та судів. Що має бути реалізовано через регулярні перевірки та моніторинг кримінальних проваджень, а також через застосування санкцій до посадових осіб, які допускають

такі порушення. У цілому, вирішення проблем порушень у обчисленні строку досудового слідства вимагає комплексного підходу, який включає як законодавчі, так і організаційні заходи, що є запорукою справедливого правосуддя та захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: досудове розслідування, строки досудового розслідування, обвинувальний акт, суд, слідчий.

Hryhorashchenko O. V. Current issues of pre-court investigation of criminal offences in the sphere of official and economic activities regarding violations by the pre-court investigation body of calculation of the period of pre-court investigation

The article highlights the current issues of pre-trial investigation of criminal offenses in the field of official and economic activities regarding the violation by the pre-trial investigation body of the calculation of the term of the pre-trial investigation. Pre-trial investigation is a key stage of criminal proceedings, on which the effectiveness and legality of the entire judicial process depends. The legislation of Ukraine, in particular the Criminal Procedure Code (CPC), establishes clear deadlines for conducting a pre-trial investigation. According to Article 219 of the CPC, the term of a pre-trial investigation is calculated from the moment the information is entered into the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URDR) and cannot exceed certain terms depending on the severity of the offense committed. However, in practice, situations often arise when pre-trial investigation bodies incorrectly calculate these deadlines, which may be due to various reasons, ranging from insufficient qualifications of investigators to deliberate delaying the process, which usually has serious legal consequences. In the sphere of official and economic activities, complex economic offenses are often investigated, which requires significant resources and time. This creates additional challenges for pre-trial investigation bodies, which must balance the need for a thorough investigation with compliance with procedural deadlines.

It was concluded that the issue of calculating the term of pre-trial investigation in criminal proceedings related

to official and business activities is extremely relevant and requires detailed analysis and improvement. To solve this problem, it is necessary to take a number of measures, such as improving the skills of investigators and prosecutors in correctly calculating the terms of pre-trial investigation; conducting specialized trainings and seminars on these issues, as well as amending the current legislation. In addition, control over compliance with procedural deadlines by the prosecutor's office and courts should be strengthened. This should be implemented through regular inspections and monitoring of criminal proceedings, as well as through the application of sanctions to officials who allow such violations. In general, addressing the problems of violations in calculating the term of pre-trial investigation requires a comprehensive approach that includes both legislative and organizational measures, which is a guarantee of fair justice and protection of the rights and freedoms of citizens.

Key words: *pre-trial investigation, terms of pre-trial investigation, indictment, court, investigator.*

Актуальність дослідження. Законодавство України, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс (КПК), встановлює чіткі строки для проведення досудового розслідування. Згідно зі статтею 219 КПК, строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і не може перевищувати певних термінів залежно від тяжкості вчиненого правопорушення[1;7]. Однак на практиці часто виникають ситуації, коли органи досудового розслідування неправильно обчислюють ці строки, що може бути пов'язано з різними причинами, починаючи, від недостатньої кваліфікації слідчих до навмисного затягування процесу, що як правило має серйозні правові наслідки. У сфері службової та господарської діяльності часто розслідуються складні економічні правопорушення, що вимагає значних ресурсів та часу. Це створює додаткові виклики для органів досудового розслідування, які повинні балансувати між необхідністю ретельного розслідування та дотриманням процесуальних строків. Наприклад, якщо розслідування триває довше, ніж передбачено законом, це може бути підставою для закриття кримінального провадження або визнання зібраних доказів недопустимими, що, у свою чергу, призводить до уникнення відповідальності винними особами, що є неприпустимим з точки зору забезпечення справедливого винесення рішення судом

Огляд останніх досліджень. Дослідження способів та форм виконання судових рішень, зокрема в господарському процесі, проводили провідні науковці, так як О. Александренко, А.-М. Ангелюк, Р. Благута, О. Гумін, М. Зімін, Ю. Іваніна,

Ю. Комісарчук, О. Короткова, О. Кучер, М. Майстренко, С. Мельниченко, Л. Радущка, В. Рожнова, О. Ряшко, Л. Удалова, І. Татарин, І. Тесленко, С. Тучков, О. Хабло, А. Хитра, І. Шаповалова, Р. Шеховцов та багато інших, оскільки зацікавленість в цьому питанні прямо впливає на порушення у обчисленні строку досудового слідства, що може бути використано як засіб тиску на учасників процесу, зокрема на підозрюваних та обвинувачених, порушуючи принцип рівності сторін та недопущення зловживань з боку органів слідства.

Мета дослідження. Метою нашого наукового дослідження є аналіз досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової та господарської діяльності щодо порушення органом досудового розслідування обчислення строку досудового слідства. Цей етап, безумовно, важливий, для вдосконалення кримінально-процесуальної практики та забезпечення законності у кримінальному провадженні.

Виклад основних положень. Досудове розслідування є ключовим етапом кримінального провадження, від якого залежить ефективність та законність усього судового процесу. У сфері службової та господарської діяльності, де правопорушення часто мають складний характер і значний суспільний резонанс, правильне обчислення строку досудового слідства набуває особливої ваги, оскільки порушення у цій сфері можуть призвести до серйозних наслідків, включаючи порушення прав учасників процесу, затягування розслідування та, зниження довіри до слідчих підрозділів.

Так, відповідно до статті 36 та 290 КПК прокурор у кримінальному провадженні вивчивши матеріали досудового розслідування за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого статті Кримінального кодексу України та враховуючи, що під час досудового розслідування зібрані докази є достатніми для складання обвинувального акту, доручає слідчому повідомити підозрюваному про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування [1]. Надати підозрюваному доступ до матеріалів досудового розслідування та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином речові докази або їх частини, документи або копії з них, що містяться у матеріалах досудового розслідування.

У подальшому слідчий складає повідомлення про завершення досудового розслідування у кримінальному провадженні та про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів. На підставі ст. 290 КПК України підозрюваний має право на ознайомлення з матеріалами кримінального

провадження за правилами цієї статті. Вказане повідомлення повинно бути зареєстровано у відділі документального забезпечення та у подальшому вручено стороні захисту, а саме надіслано (поштою) на електронну адресу захисників, за місцем роботи обвинувачених у т.ч. на електронну адресу обвинувачених, безпосереднє повідомлення підозрюваному, захиснику, зокрема повідомлення можливо надіслати з використанням мобільного зв'язку шляхом направлення СМС-повідомлень, у т.ч. за допомогою месенджерів «WhatsApp», «Telegram», «Viber» [2]. Тобто здійснити усі можливі заходи щодо вручення повідомлення про завершення досудового розслідування.

У свою чергу сторона захисту та підозрюваний відповідно до практики Верховного суду, а саме Постанови від 24.10.2022 у справі № 216/4805/20, провадження № 51-4684км21 встановлено, що ознайомлення з матеріалами розслідування є правом сторони захисту, яке вона використовує на власний розсуд[3]. Якщо сторона підтверджує, що ознайомила з матеріалами, відкритими іншою стороною, або що вона відмовляється від ознайомлення з такими матеріалами, цього достатньо, щоб приписи частин 1 - 3 та 6 статті 290 КПК були виконані[1]. Сторона, яка відкрила матеріали, не має повноважень контролювати, в якому обсязі і як детально інша сторона ознайомила з такими матеріалами. Якщо обвинувачена особа вважає для себе достатнім ознайомитися з копіями матеріалів, наданими їй захисником, і підтверджує це іншій стороні, вона тим самим засвідчує, що вимоги статті 290 КПК іншою стороною виконані.

Тобто відповідно до п. 3 ст. 219 КПК України, з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. Строк досудового розслідування може бути продовжений з підстав та в порядку, передбачених КПК[1].

Відповідно до правової позиції, викладеної у постанові Верховного Суду від 15.09.2021 у справі № 711/311/19, кінцевим моментом строку досудового розслідування є його закінчення, яке законодавець пов'язує в часі зі зверненням з обвинувальним актом до суду (його фактичним направленням). Отже, в межах строку досудового розслідування обвинувальний акт має бути не лише складено, затверджено та вручено, а й безпосередньо направлено до суду [4].

Виходячи з практики слідчі та прокурори помилково рахують строки досудового розслідування, що підтверджує практика, а саме:

Постановою Верховного Суду від 15.05.2024 у справі № 756/5423/23 відхилено касаційні скарги сторони обвинувачення та залишено без змін ухвали Оболонського районного суду міста Києва від 24.07.2023 та Київського апеляційного суду від 23.11.2023 про закриття кримінального провадження стосовно обвинувачуваного у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 3, 4 ст. 190, ч. 1 ст. 366 КК України, на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України. Приймаючи таке рішення, суд касаційної інстанції зазначив, що 30.09.2022 повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 190, ч. 1 ст. 366 КК України. Строк досудового розслідування востаннє продовжено ухвалою слідчого судді до 28.02.2023. підозрюваному 24.02.2024 повідомлено про зміну раніше повідомленої підозри та стороні захисту вручено повідомлення про завершення досудового розслідування. З того часу сторона захисту почала ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування. Стороною захисту 06.04.2023 через скриньку прокуратури надіслано прокурору у кримінальному провадженні повідомлення в порядку ст. 290 КПК України, у якому, серед іншого, зазначено про ознайомлення з частиною матеріалів, а також про небажання ознайомитися з іншими матеріалами досудового розслідування. З огляду на це запропоновано вирішити питання про завершення досудового розслідування та вручення підозрюваному обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування у разі відсутності підстав для закриття цього кримінального провадження[5].

Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій про те, що стороною захисту реалізовано право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та 06.04.2023 підтверджено вказаний факт прокурору. При цьому суд касаційної інстанції констатував, що письмове підтвердження відмови протилежної сторони від ознайомлення з такими матеріалами є законною підставою для суду допустити відомості, що містяться в них, як докази. Водночас ознайомлення з матеріалами розслідування є не обов'язком, а правом, яке сторона захисту використовує на власний розсуд. За загальним правилом, сторона кримінального провадження письмово підтверджує протилежній стороні, а потерпілій, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, - прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням їх найменування (ч. 9 ст. 290 КПК України). Водночас законом не визначено певної форми процесуального документа щодо підтвердження факту надання доступу та

ознайомлення з матеріалами провадження, а лише встановлено, що цей факт повинен бути письмово підтверджений учасником кримінального провадження, якому надано доступ. Відсутність найменувань відкритих матеріалів досудового розслідування, до яких надано доступ стороні захисту, не може свідчити про невідкриття таких матеріалів.

Аналогічні правові позиції викладено у постановках Верховного Суду у справах № 522/1714/16-к, 361/7375/18, 522/7444/21, 216/4805/20, 556/1381/18, 752/3218/20, 712/6375/18, 676/6116/18, 676/804/20, 991/6516/20.

З огляду на це Верховний Суд не погодився з наведеними у касаційній скарзі прокурора доводами про відсутність належного підтвердження стороною захисту факту надання їй доступу до матеріалів із зазначенням їх найменування, що стало підставою для звернення до слідчого судді з клопотанням про встановлення строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Касаційний суд констатував, що факт постановлення ухвали слідчого судді про встановлення строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування не свідчить про продовження строку досудового розслідування у кримінальному провадженні, який після закінчення поновленню не підлягає. Крім того, період ознайомлення сторони обвинувачення з матеріалами, відкритими стороною захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, на перебіг строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 цього Кодексу, не впливає та не зупиняє його. Зазначені правові висновки також зроблено у постановках об'єднаної палати у справах № 216/4805/20, № 711/8244/18. Зважаючи на те, що строк досудового розслідування закінчився 10.04.2023, а обвинувальний акт у кримінальному провадженні стосовно обвинуваченого надійшов до суду 28.04.2023, Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій про наявність підстав для закриття цього кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України. Наведені правові висновки необхідно взяти до уваги та не допускати слідчими прокурорами помилок під час здійснення досудового розслідування. Проблема-тичне питання у тому що внаслідок не дотримання строків досудового розслідування, надає можливість та підстави для закриття кримінальних проваджень на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України та ухилитись від відповідальності обвинувачених[6].

Таким чином, питання обчислення строку досудового слідства у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі службовою та господарською діяльністю, є надзвичайно актуальним та потребує

детального аналізу та вдосконалення. Для вирішення цієї проблеми необхідно вжити ряд заходів, таких як підвищення кваліфікації слідчих та прокурорів щодо правильного обчислення строків досудового розслідування; проведення спеціалізованих тренінгів та семінарів з цих питань, а також внесення змін до чинного законодавства. Окрім того, повинен бути посилений контроль за дотриманням процесуальних строків з боку прокуратури та судів. Що має бути реалізовано через регулярні перевірки та моніторинг кримінальних проваджень, а також через застосування санкцій до посадових осіб, які допускають такі порушення. У цілому, вирішення проблем порушень у обчисленні строку досудового слідства вимагає комплексного підходу, який включає як законодавчі, так і організаційні заходи, що є запорукою справедливого правосуддя та захисту прав і свобод громадян.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Месенджери та їх допустимість у судовому процесі. URL: <https://pravo.ua/mesendzhery-ta-ikh-dopustymist-u-sudovomu-protsesi/>
3. Постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2022 р. N 216/4805/20; № 51-4684кмо21. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C023552>
4. Постанова Верховного Суду від 15.09.2021 у справі № 711/311/19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=99648342&red=100003ab854954b7fabd3cf-be27e193b8ed03c&d=5>
5. Постанова Верховного Суду від 15.05.2024 у справі № 756/5423/23. URL: plex.com.ua/doc.php?regnum=119168495&red=1000038bea6a2e651f8d9f5dff7d-741415f908&d=5
6. Про застосування положень щодо закриття кримінального провадження (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України) та впливу на перебіг строку досудового розслідування часу ознайомлення прокурора з матеріалами сторони захисту - рішення ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centrnews/1495608>
7. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення. Наказ Офісу Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>
8. Кримінальний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Григорашенко О. В.,
orcid.org/0009-0006-8934-5401
доктор філософії у галузі знань з права

СТАН ТА ДИНАМІКА КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ПРИКЛАДІ ВЧИНЕННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Кобзар П. Ю., Дерев'янкін С. Л.

У статті проведено аналіз стану та динаміки корисливо-насильницької злочинності, на прикладі вчинення грабежів та розбоїв в умовах воєнного стану в Україні.

Констатовано, що нестабільне становище України, особливо в умовах воєнного стану, спричинило підвищення криміногенної ситуації у державі, у зв'язку з чим дослідження стану і динаміки корисливо-насильницької злочинності сьогодні стає надзвичайно актуальною науково-практичною і мало розробленою проблемою.

Корисливо-насильницьку злочинність являють кримінальні правопорушення, що характеризуються корисливою мотивацією і насильницьким способом вчинення.

Окреме занепокоєння як науковців, так і практиків викликає зона бойових дій та деокуповані території України, які сьогодні є одним з основних джерел надходження в незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин тощо, що не лише зумовлює а й сприяє вчиненню корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Однією з причин зменшення показників корисливо-насильницької злочинності в умовах воєнного стану в Україні стало те, що значна частина чоловічого населення, які були суб'єктами вчинення корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, сьогодні проходять військову службу.

Доведено, що незважаючи на значні показники зменшення кількості вчинених грабежів та розбоїв, в умовах воєнного стану в Україні корисливо-насильницька злочинність не втратила своєї актуальності та залишається індикатором, за яким суспільство здійснює оцінку стану національної безпеки та мікроклімату в державі, що спричиняє падіння авторитету державної влади, поширення в суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномію, аморальність, знижує престиж правоохоронних органів.

Підвищена суспільна небезпечність корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень зумовлена тим, що останні одночасно посягають на кілька об'єктів кримінально-правової охорони: на власність особи та саму особу, її життя, здоров'я, особисту свободу та недоторканість.

При вчиненні корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень посягання на особу є засобом досягнення мети — заволодіння майном, правом на нього, примушування до вчинення інших дій майнового характеру.

Насильство, яке застосовується при вчиненні корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень може бути як фізичного так і психологічного характеру.

Ключові слова: воєнний стан, корисливо-насильницька злочинність, стан та динаміка злочинності, запобігання злочинності, грабїж, розбїй, злочинність в умовах воєнного стану в Україні.

Kobzar P. Yu., Dereviankin S. L. The state and dynamics of criminal violence as illustrated by robberies and muggings under martial law in Ukraine

The article analyzes the status and dynamics of mercenary and violent crime, using the example of robberies and assaults under martial law in Ukraine.

It is stated that the unstable situation in Ukraine, especially under martial law, has led to an increase in the criminogenic situation in the country, and therefore the study of the state and dynamics of acquisitive and violent crime is becoming an extremely relevant scientific and practical and little developed problem today.

Self-serving violent crime is a criminal offense characterized by mercenary motivation and violent means of commission.

Of particular concern to both scholars and practitioners is the combat zone and the de-occupied territories of Ukraine, which today are one of the main sources of firearms, ammunition, explosives, etc. entering the illicit trafficking, which not only causes but also contributes to the commission of mercenary and violent criminal offenses.

One of the reasons for the decrease in the rates of mercenary and violent crime under martial law in Ukraine is that a significant part of the male population who were the subjects of mercenary and violent criminal offenses are on military service.

It is proved that despite the significant reduction in the number of robberies and assaults committed, under martial law in Ukraine, mercenary and violent crime has not lost its relevance and remains an indicator by which society

assesses the state of national security and the microclimate, which causes a decline in the authority of the state authorities, the spread of fear of external and internal threats in society, anonymity, immorality, and reduces the prestige of law enforcement agencies.

Its increased social danger is due to the fact that mercenary-violent criminal offenses simultaneously encroach on several objects of criminal law protection: on the property of a person and the person himself, his life, health, personal freedom and inviolability.

In the commission of mercenary-violent criminal offenses, an attack on a person is a means of achieving the goal of seizing property, the right to it, and forcing other property-related actions.

Violence used in the commission of mercenary-violent criminal offenses can be of both physical and psychological nature.

Key words: *martial law, mercenary and violent crime, state and dynamics of crime, crime prevention, robbery, crime under martial law in Ukraine.*

Постановка проблеми та її актуальність. Нестабільне становище України, особливо в умовах воєнного стану, спричинило підвищення криміногенної ситуації у державі, у зв'язку з чим дослідження стану і динаміки корисливо-насильницької злочинності сьогодні стає надзвичайно актуальною науково-практичною і мало розробленою проблемою.

Корисливо-насильницьку злочинність являють кримінальні правопорушення, що характеризуються корисливою мотивацією і насильницьким способом вчинення.

Окреме занепокоєння, як науковців, так і практиків викликає зона бойових дій та деокуповані території України, які сьогодні є одним з основних джерел надходження в незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин тощо, що не лише зумовлює а й сприяє вчиненню корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Метою статті є аналіз стану та динаміки корисливо-насильницької злочинності, на прикладі вчинення грабежів та розбоїв в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За період незалежної України проблемам запобігання злочинності присвятили свої наукові праці В. В. Бабаніна, А. М. Бабенко, В. М. Білоконев, І. Г. Богатирьов, П. П. Богуцький, В. С. Давиденко, Н. А. Дмитренко, С. Ф. Денисов, Ю. П. Дзюба, А. О. Кавунська, Д. В. Казначеева, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, Ю. Б. Курилюк, М. І. Панов, О. Р. Полегенька, В. П. Попович, В. М. Стратонова, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, І. О. Харь, В. В. Шаблистий, О. О. Шкута та ін.

У науковому доробку поіменованих вище вчених більшість наукових праць присвячено загальним засадам запобігання злочинності в Україні, у зв'язку з чим питання дослідження стану та динаміки корисливо-насильницької злочинності, на прикладі вчинення грабежів та розбоїв в умовах воєнного стану в Україні сьогодні залишається малодослідженою проблемою.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року війська зс рф незаконно вторглись на територію України в результаті чого, Указом Президента України Володимира Зеленського № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [3], у зв'язку з військовою агресією рф проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», введено воєнний стан на всій території України.

За слушним твердженням М. О. Семенишина, кримінологічна ситуація, яка склалася нині в Україні, є суттєвим дестабілізатором суспільного життя. Це є особливо відчутним на тлі кардинальних змін, що відбулися останнім часом у житті суспільства. Швидкі, великомасштабні й багато в чому негативно забарвлені соціальні процеси загострили стан боротьби зі злочинністю, включно з протиправною поведінкою. Збройний конфлікт у зоні АТО, ООС на території Донецької та Луганської областей, фактична війна з рф зумовили серйозні зміни в державі, а отже, спричинили тенденцію до загострення злочинності [6, с. 63].

У кримінології більшість вітчизняних учених відстоюють позицію, згідно з якою стан і тенденції окремого роду злочинності прямо залежать від стану загальної злочинності в державі, що перебуває в тісному взаємозв'язку із загальними, економічними, політичними, соціальними, правовими, організаційними, морально-психологічними та іншими процесами.

Проте, у результаті проведеного нами дослідження стану і динаміки корисливо-насильницької злочинності на прикладі вчинення грабежів та розбоїв встановлено, що ані загальносоціальні, ані економічні та соціальні процеси в країні не справляють такого надзвичайного впливу на зменшення кількості даного виду кримінальних правопорушень, як зміна воєнно-політичної ситуації в державі [10, с. 20].

Отримані за результатами вивчення загального стану й динаміки злочинності в державі за 2013-2024 рр. аналітичні дані доводять, що до 2018 р. в Україні за рік вчиняли понад 0,5 млн

кримінальних правопорушень (2013 р. — 563 560; 2014 р. — 529 139; 2015 р. — 565 182; 2016 р. — 592 604; 2017 р. — 523 911). З 2018 р. показники загальної злочинності в державі набули поступового, проте значного скорочення: 2018 р. — 487 133; 2019 р. — 444 130; 2020 р. — 360 622; 2021 р. — 321 443.

З моменту проголошення в Україні воєнного стану загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень в державі склала: 2022 р. — 362 636, 2023 р. — 495 575, 2024 р. — 492 479.

Як бачимо у умовах воєнного стану спостерігається поступова тенденція до відновлення довоєнних показників злочинності в державі до рівня 0,5 млн кримінальних правопорушень.

Незважаючи на це, проаналізовані за останні 8 років статистичні данні вчинення грабежів та розбоїв засвідчили тенденцію до стрімкого зменшення, в умовах воєнного стану, даного виду корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Так, протягом 2017 р. в Україні було зареєстровано вчинення 18 130 грабежів та 3006 розбоїв. В 2018 р. загальний показник вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень склав 13 838/2263 відповідно. У 2019 р. — 11 160/1883; 2020 р. — 7492/1360; 2021 р. — 4846/952.

З моменту проголошення в Україні воєнного стану загальна кількість вчинення грабежів та розбоїв скоротилася у двічі (2022 р. — 2205/492). Та продавжила тенденцію до зменшення протягом наступних двох років (2023 р. — 1732/386, 2024 р. — 1453/313).

Однією з причин такої ситуації являється те, що значна частина чоловічого населення, які були суб'єктами корисливо-насильницької злочинності була призвана на військову службу.

До війни з РФ станом на 2013 р. в українській армії нараховувалось 120,9 тис. військовослужбовців (з них 16 557 жінки, з яких 1633 особи офіцерського складу) та 44,6 тис. цивільного персоналу.

Після анексії АР Крим та початку бойових дій на Донбасі Законом України «Про чисельність Збройних Сил України» від 5 березня 2015 р. № 235-VIII затверджено чисельність ЗСУ у кількості, яка не перевищує 250 тис. осіб, у тому числі 204 тис. військовослужбовців [9, с. 18], у зв'язку із чим за рахунок шести хвиль мобілізації до лав ЗСУ було призвано понад 200 тис. військовозобов'язаних. А в результаті сформованих 4 нових бригад та 29 батальйонів територіальної оборони, які згодом були переформовані в окремі мотопіхотні батальйони, на кінець 2014 р. чисельність ЗСУ становила заплановані 250 тис. осіб, з яких 204 тис. — військовослужбовці.

Із початку проведення АТО у складі ЗСУ було сформовано 15 бригад, полк, 5 батальйонів (дивізійонів), а також бригаду, 6 полків та 11 батальйонів оперативного (бойового), тилового і технічного забезпечення [9, с. 114].

У 2019 р. чисельність української армії скоротилася до 246 тис. осіб, але вже наступного року ЗСУ знову налічували 250 тис. військових.

За офіційними даними МО України, станом на 2020 р. чисельність ЗСУ була 246 160 осіб, з яких 193 800 — військовослужбовці та 52 360 — цивільні працівники, з них: 193 880 осіб — військовослужбовці; 40 094 особи — військові, які беруть участь в ООС; 6233 особи — курсанти з числа цивільної молоді; 21 400 осіб — військовослужбовці строкової служби; 5275 осіб — працівники на посадах військовослужбовців; 47 085 осіб — держслужбовці та працівники (без зазначених вище) [1, с. 118].

За офіційними даними МО України, станом на лютий 2021 р. кількісний склад ЗСУ становив 246 445 осіб, з яких 195 626 осіб — військовослужбовці, в тому числі: військові, які беруть участь в ООС, — 40 114 осіб; військові, які служать за кордоном, — 359 осіб; військовослужбовці строкової служби — 20 647 осіб; працівники на посадах військовослужбовців — 3973 осіб; держслужбовці та працівники (без зазначених вище) — 46 846 осіб [8, с. 76].

Відповідно до змін, внесених Законом від 16 липня 2021 р. № 1703-IX до Закону України «Про чисельність Збройних Сил України», з 1 січня 2022 р. затверджено чисельність ЗСУ у кількості, яка не перевищує 261 тис. осіб, у тому числі 215 тис. військовослужбовців [7, с. 43].

Станом на 2024 рік, за словами Президента України Володимира Зеленського, загальна чисельність української армії складає 880 000 військовослужбовців.

За результатами проведеного дослідження нами встановлено, що ефективність протидії корисливо-насильницькій злочинності в умовах воєнного стану в Україні залежить від багатьох чинників. Одним із таких чинників є правильність кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних діянь.

Не слід також забувати і про великий пласт латентної корисливо-насильницькій злочинності, яка має місце особливо на де окупованих територіях України [2, с. 145]. Так, небажання потерпілого (здебільшого з незалежних від нього обставин), а в більшості випадків неможливість повідомити про корисливо-насильницькій кримінальні правопорушення, є основною із суб'єктивних ознак латентної злочинності. [6, с. 43].

Означені дані повністю кореспондують із географією корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, де найбільша їх кількість зареєстрована в Одеській, Київській, Чернігівській, Черкаській, Херсонській, Миколаївській та Харківській областях [5, с. 132].

Суспільна небезпечність к корисливо-насильницькій злочинності, перш за все визначається спричиненням шкоди або створенням загрози заподіяння такої шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам особи, суспільства, держави. Тому кожне корисливо-насильницькій кримінальне правопорушення обов'язково спричиняє шкоду або приховує в собі загрозу спричинення шкоди як здоров'ю особи так і її власності [8, с. 76].

Висновки. Незважаючи на значні показники зменшення кількості вчинених грабежів та розбоїв, в умовах воєнного стану в Україні корисливо-насильницька злочинність не втратила своєї актуальності та залишається індикатором, за яким суспільство здійснює оцінку стану національної безпеки та мікроклімату, що спричиняє падіння авторитету державної влади, поширення в суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномію, аморальність, знижує престиж правоохоронних органів.

Її підвищена суспільна небезпечність зумовлена тим, що корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення одночасно посягають на кілька об'єктів кримінально-правової охорони: на власність особи та саму особу, її життя, здоров'я, особисту свободу та недоторканість.

При вчиненні корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень посягання на особу є засобом досягнення мети — заволодіння майном, правом на нього, примушування до вчинення інших дій майнового характеру.

Насильство, яке застосовується при вчиненні корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень може бути як фізичного так і психологічного характеру.

Доведено, що однією з причин зменшення показників корисливо-насильницької злочинності в умовах воєнного стану в Україні стало те, що значна частина чоловічого населення, які були суб'єктами вчинення корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, проходять військову службу.

Література

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
2. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання:

дис. ... д-ра юрид наук: 12.00.08 / Класич. приват. ун-т ім. В. В. Сталіна. Запоріжжя, 2015. 515 с.

3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

4. Мельник М. І. Корисливо-насильницькі злочини. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-3643>

5. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. *Правові новели*. № 22 Т. 3/2024 С. 131–136. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf

6. Семенишин О.М. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (За матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.

7. Shkuta O., Korniienko M., Yankovyi M. Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. P. 185–190 URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946>

8. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions *European Reforms Bulletin*. № 2, 2020. с. 74–77. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf>

9. Shkuta O., Leheza Y., Telelym I., Anosienkov A., Yaroshak O. National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. *Al-Ahkam*. 2024. 34(1). 99–120 <https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413>

10. Shkuta O., Tarasenko O., Shvets D. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6–21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

Кобзар П. Ю.,

аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

Дерев'янкін С. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

ГІПНОЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Симонова Г. М.

Стаття присвячена дослідженню потенціалу використання гіпнозу як ефективного інструменту відновлення пам'яті у потерпілих від гендерно зумовленого насильства (далі – ГЗН). У роботі розглядаються теоретичні засади впливу травматичних подій на функціонування пам'яті, зокрема, механізми блокування чи викривлення спогадів, їх фрагментація, створення хибних спогадів, що спричинено психологічними або фізичними травмами. Особливу увагу приділено дослідженню природи гіпнотичного стану, його впливу на когнітивні процеси і можливості доступу до пригнічених або глибоко прихованих спогадів у свідомості людини. Аналізується потенційна користь гіпнозу як засобу відновлення травматичних спогадів для глибшого розуміння пережитих подій, що сприяє процесу проведення досудового розслідування, а також визначаються його ризики, зокрема пов'язані з підвищеною сугестивністю та можливістю створення хибних спогадів у результаті зовнішнього впливу. Окремий розділ присвячено етичним аспектам застосування гіпнозу при роботі з потерпілими, включаючи розгляд правових, моральних та психологічних рамок використання такого підходу в кримінальному провадженні. На основі комплексного аналізу наукової літератури було сформуовано висновки щодо потенціальної користі від використання гіпнозу та враховано можливі обмеження такого методу. Було запропоновано практичні рекомендації щодо застосування гіпнозу у рамках проведення досудового розслідування при роботі із потерпілими особами. Це дослідження надає ґрунтовну основу для подальшого вивчення можливостей інтеграції гіпнозу при проведенні досудового розслідування, спрямоване на комплексну допомогу потерпілим від ГЗН та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Ключові слова: насильство, травма, пам'ять, гіпноз, відновлення пам'яті, психотерапія, етика.

Symonova H. M. Hypnosis as a tool for restoring the memory of victims from the gender-based population during pre-trial investigation

Article explores the potential of hypnosis as an effective tool for memory recovery in survivors of gender-based

violence (GBV). It delves into the theoretical aspects of how trauma impacts memory functions, such as the mechanisms behind memory blocking or distortion due to psychological or physical trauma. Particular attention is given to the nature of the hypnotic state, its influence on cognitive processes, and its capacity to access repressed or deeply hidden memories within the human mind. Hypnosis is examined as a method for retrieving traumatic memories, which contributes to a better understanding of the individual's experience and facilitates the therapeutic process. However, the analysis also addresses significant risks, such as increased suggestibility, the possibility of forming false memories through external influence, and the ethical challenges of implementing hypnosis in therapy for vulnerable individuals. This paper critically assesses existing scientific literature and research, providing insights into the advantages, limitations, and ethical concerns surrounding the use of hypnosis for memory recovery in GBV survivors. In addition, it emphasizes the importance of establishing clear guidelines for professionals to ensure safe and ethical practice. The study further identifies practical recommendations for integrating hypnosis into therapeutic practices while safeguarding the well-being of clients. With a focus on balancing risks and benefits, this article serves as a foundation for advancing the use of hypnosis in therapeutic settings tailored to the needs of GBV survivors.

Key words: trauma, memory, hypnosis, memory retrieval, psychotherapy, ethics.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема гендерно зумовленого насильства на сьогоднішній день є однією із найсерйозніших серед різноманітних порушень прав і свобод людини, що може мати вкрай глибокі та довготривалі наслідки для психічного та/або фізичного здоров'я потерпілих. Травматичний досвід, отриманий внаслідок насильницьких дій, часто призводить до специфічних порушень пам'яті, що може бути виражено у вигляді фрагментарності спогадів (під час травматичної події сильний стрес може порушувати процес кодування спогадів, призводячи до їхньої

фрагментації та неузгодженості [1]), вибіркової амнезії (феномен психогенної амнезії, коли людина не може згадати певні аспекти травматичної події [2]) або, навпаки, нав'язливими флешбеками (повторне переживання травматичної події у вигляді яскравих та емоційно насичених спогадів, є одним з ключових симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який часто розвивається внаслідок пережитого насильства [3]). Ці особливості функціонування пам'яті можуть значно ускладнювати проведення досудового розслідування, та перешкоджатимуть притягненню винних осіб до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим, актуальним є пошук ефективних методів відновлення пам'яті у потерпілих від ГЗН.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Гіпноз як інструмент відновлення пам'яті потерпілих від гендерно зумовленого насильства є предметом численних наукових досліджень, які висвітлюють його потенціал та обмеження. Останні публікації демонструють як позитивні аспекти використання гіпнозу, так і ризики, пов'язані з його застосуванням. Водночас, у цих дослідженнях гіпноз розглядається з точки зору терапевтичної практики, а не як метод проведення допиту (чи інших слідчих дій) у рамках досудового розслідування.

У статті *Uncovering the new science of clinical hypnosis* розглядається сучасний науковий підхід до клінічного гіпнозу, який демонструє його ефективність у лікуванні тривожності, депресії та посттравматичних станів. Автори акцентують увагу на здатності гіпнозу змінювати сприйняття пацієнтом певних обставин, що може бути корисним для роботи з травматичними спогадами. Водночас, вони наголошують на необхідності ретельного навчання терапевтів для мінімізації виникнення можливих ризиків [4].

Дослідження Стівена Джей Лінна та ін. аналізує використання гіпнозу для відновлення пам'яті в психотерапії. Автори зазначають, що хоча гіпноз може сприяти доступу до пригнічених спогадів, він не є надійним інструментом для відновлення точних спогадів. Ризик формування хибних спогадів залишається значним [5].

Данкевич М. С. у своїй статті аналізує правові та етичні аспекти використання гіпнозу в кримінальному провадженні. Авторка розглядає досвід застосування гіпнозу для отримання певної інформації, яка може мати значення для кримінального провадження, від потерпілих і свідків, а також визначає межі допустимості такого методу відповідно до чинного законодавства України [6].

Гриценко В. Г. та Пихтіна П. В. досліджують різні методи проведення допиту, включаючи використання гіпнозу. Автори аналізують етапи проведення допиту, законодавчу базу та пропонують нові підходи до підвищення ефективності розкриття злочинів, зокрема через застосування гіпнозу [7].

У дослідженнях Елізабет Лофтус велика увага приділяється хибній пам'яті, і вказується, що навіювання, в тому числі під гіпнозом, може призводити до створення викривлених та неправдивих спогадів [8].

Грахам Вагстафф досліджував використання гіпнозу в контексті свідчень очевидців та «відновлених спогадів» про сексуальне насильство в дитинстві, виявляючи значні ризики неточності та навіювання [9].

Ці дослідження вказують на ризики використання гіпнозу при роботі із пам'яттю, проте його використання у роботі з потерпілими від ГЗН залишається не розкритим та викликає значні дискусії. Гіпноз має потенціал для використання при роботі із потерпілими від ГЗН, особливо з метою відновлення пам'яті. Водночас необхідно враховувати ризики, пов'язані з формуванням хибних спогадів та етичні перешкоди.

Подальші дослідження можуть допомогти забезпечити більш ефективне та безпечне використання гіпнозу в терапевтичному контексті задля його законодавчого впровадження при роботі із потерпілими від ГЗН, у тому числі в рамках проведення досудового розслідування.

Метою статті є дослідження можливостей використання гіпнозу як інструменту відновлення пам'яті потерпілих від гендерно зумовленого насильства під час досудового розслідування. Особлива увага приділяється аналізу ефективності цього методу у контексті отримання ключової інформації, механізмів його дії, а також потенційних етичних викликів та юридичних обмежень. Стаття також має на меті визначення перспектив застосування гіпнозу для покращення результатів розслідування та захисту прав потерпілих.

Виклад основного матеріалу. Травматичний досвід ГЗН має глибокий вплив на нейробіологічні та психологічні процеси, що лежать в основі формування та збереження пам'яті. Нейробіологічні зміни, зокрема гіперактивація амігдали та порушення функціонування гіпокампу та префронтальної кори, можуть призводити до фрагментації спогадів, їхньої емоційної насиченості та труднощів з хронологічним упорядкуванням. Психологічні

захисні механізми, такі як дисоціація та витіснення, можуть призводити до тимчасової або часткової втрати доступу до травматичних спогадів.

У дослідженні *Stress Effects on Neuronal Structure: Hippocampus, Amygdala, and Prefrontal Cortex* розкривається вплив стресу на структуру нейронів, зокрема на гіпокамп, амігдалу та префронтальну кору. Автори висвітлюють механізми, які пояснюють фрагментацію спогадів і їхнє порушення хронологічного упорядкування в умовах посттравматичних розладів. Ця робота також розглядає механізми взаємодії гормонів, таких як глюкокортикоїди та естрогени, з клітинними медіаторами, що визначають якість відповіді мозку на стрес. Дослідження має важливе значення для розуміння впливу ранніх життєвих травм на мозок і тіло, а також для розробки терапевтичних підходів до лікування психічних розладів [10].

Роберт Мур також розглядає роль амігдали та гіпокампу у формуванні травматичних спогадів. Автор пояснює, як амігдала, частина лімбічної системи, активується у відповідь на загрозу, «захоплюючи» функції гіпокампу та префронтальної кори. Це призводить до емоційної реакції, яка сприяє виживанню, але також може залишати амігдалу надмірно чутливою до нагадувань про травму, навіть якщо вони не становлять реальної загрози. Автор також аналізує механізми посттравматичного стресового розладу (PTSD), зокрема гіпервігільантність амігдали, яка може викликати хибні тривожні сигнали. Автор критикує традиційний підхід до травматичних спогадів як незмінних і пропонує нові перспективи для терапії травми [11].

Гіпноз — це психофізіологічний стан, який характеризується підвищеною концентрацією уваги, зниженням критичності мислення та підвищеною навіюваністю. У словниках, таких як *Oxford English Dictionary*, гіпноз визначається як «стан зміненої свідомості, викликаний навіюванням, у якому людина може бути більш сприйнятливою до пропозицій» [12].

Гіпноз, який характеризується станом зміненої свідомості, супроводжується посиленою концентрацією уваги та підвищеною сприйнятливістю до навіювання. Він здатний впливати на когнітивні процеси, зокрема на функції пам'яті.

У науковій літературі представлено декілька теоретичних підходів до пояснення механізмів дії гіпнозу, серед яких дисоціативна (модель базується на уявленні, що гіпноз є станом, у якому відбувається поділ свідомості на окремі рівні чи компоненти) та соціально-когнітивна моделі (модель

акцентує увагу на ролі культурного та соціального контексту у формуванні ефектів гіпнозу. Вона пояснює гіпноз через поняття когнітивних установок і очікувань) [13, 14].

В контексті відновлення пам'яті, гіпноз може сприяти створенню безпечного та контрольованого середовища, зниженню тривоги та емоційного напруження. Це у свою чергу може полегшити доступ до заблокованих травматичною подією спогадів.

Деякі дослідження свідчать про можливість гіпнотичної гіпермнезії — покращення здатності до відтворення спогадів під гіпнозом.

Девід Джуза у своїй роботі порівнює ефективність різних методів відновлення пам'яті, включаючи гіпноз, і виявляє, що гіпнотична гіпермнезія може бути ефективною в короткостроковій перспективі, але її результати не завжди перевершують інші методи, такі як когнітивне інтерв'ю [15].

Також Лінн у своїй роботі підкреслює, що хоча гіпноз може сприяти доступу до пригнічених спогадів, він не є надійним інструментом для відновлення точних спогадів, особливо в терапевтичному чи судовому контексті [5].

У процесі дослідження ефективності різних методів відновлення пам'яті, важливо порівняти їх з точки зору механізмів дії, переваг та обмежень. Серед широко застосовуваних підходів до роботи зі спогадами вирізняються когнітивно-поведінкова терапія, метод десенсибілізації і переробки (EMDR), нарративна терапія. У порівнянні з цими методами, гіпноз демонструє певні унікальні переваги, які пов'язані з його здатністю забезпечити доступ до глибоких шарів пам'яті та полегшити роботу з травматичними спогадами.

Для більш наочного аналізу переваг гіпнозу над іншими методами, у таблиці наведені основні характеристики кожного підходу, а також їхні переваги та обмеження на підставі аналізу відповідних наукових джерел.

Гіпноз, як інструмент у роботі з пам'яттю, має значний потенціал під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством.

Травматичний досвід потерпілих від ГЗН може спричиняти порушення когнітивних процесів, включаючи фрагментацію спогадів чи повне їх витіснення, що ускладнює отримання інформації під час допиту та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Фрагментація та витіснення спогадів можуть істотно ускладнювати процес досудового розслідування, особливо у справах, пов'язаних із гендерно

Порівняння гіпнозу з іншими методами відновлення пам'яті
при роботі з травматичними спогадами

Метод	Основні характеристики	Переваги	Обмеження та ризики	Застосування при ГЗН
Гіпноз	Змінений стан свідомості, підвищена навіюваність, фокусування уваги.	Потенціал для обходу захисних механізмів, зниження тривоги.	Високий ризик сугестивності, можливість спотворення спогадів, потребує високої кваліфікації.	Потребує обережного застосування, індивідуального підходу, у поєднанні з іншими методами.
EMDR	Опрацювання травматичних спогадів через двосторонню стимуляцію.	Доведена ефективність при ПТСР, фокусування на сенсорних аспектах спогадів.	Може бути інтенсивним та емоційно складним, потребує ретельної підготовки клієнта.	Є одним з рекомендованих методів лікування ПТСР, пов'язаного з ГЗН.
Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ)	Ідентифікація та зміна дезадаптивних думок і поведінки.	Навчання копінг-стратегій, зміна негативних переконань, фокусування на поточному функціонуванні.	Може бути менш прямо спрямована на відновлення деталей спогадів, потребує активної участі клієнта.	Є важливим компонентом лікування наслідків ГЗН, може допомогти у роботі з нав'язливими спогадами та емоційними реакціями.
Нарративна терапія	Переосмислення травматичних подій через створення нової історії.	Допомагає відновити почуття контролю та власної гідності, змінити сприйняття себе як жертви.	Може не прямо фокусуватися на детальному відновленні пам'яті.	Може бути корисною для інтеграції травматичного досвіду та побудови нової ідентичності після пережитого ГЗН.

зумовленим насильством. Фрагментовані спогади часто представляють собою окремі уривки, наприклад, образи, звуки чи емоції, які не пов'язані між собою хронологічно чи логічно [8]. Це може ускладнювати складання цілісної картини подій, що знижує якість наданих свідчень.

Окрім того, унаслідок витіснення відповідних спогадів потерпілі можуть не пам'ятати суттєвих деталей, які мають значення для досудового розслідування. Наприклад, важлива інформація про нападника чи обставини злочину можуть залишатися заблокованими підсвідомістю. Через фрагментацію спогадів потерпілі можуть плутати послідовність подій, або не здатні точно вказати час і місце ключових моментів. Це може заважати слідчим правильно реконструювати події злочину.

Таким чином, розуміння процесів фрагментації та витіснення спогадів, що може спостерігатися у потерпілих від ГЗН, є ключовим для ефективного проведення досудового розслідування. Нетрадиційні методи, одним із яких є гіпноз, можуть допомогти у подоланні цих проблем, проте їхнє використання потребує дотримання етичних стандартів і спеціальної підготовки, а також певне законодавче урегулювання. У нормативно-правових актах України поняття «гіпноз» чітко не визначено, що ставить під сумнів законність його використання під час проведення допиту.

Водночас, за допомогою гіпнозу можливо отримати доступ до пригнічених спогадів, надаючи

зможу потерпілим відновити події, які були заблоковані через високий рівень стресу.

Наукові дослідження підтверджують, що під час гіпнотичного стану активуються ключові ділянки мозку, такі як гіпокамп, амігдала та префронтальна кора. Гіпокамп відповідає за хронологічну впорядкованість спогадів, що є критично важливим для відновлення логічної послідовності подій. Амігдала впливає на емоційну насиченість спогадів, сприяючи їх доступності в умовах гіпнозу. Префронтальна кора допомагає зменшити емоційний стрес і покращує концентрацію, що створює безпечний простір для роботи з пам'яттю [10].

Однією з основних переваг гіпнозу є здатність працювати з глибокими шарами пам'яті, що недоступні через традиційні методи, такі як когнітивне інтерв'ю чи фармакологічне втручання. Гіпноз також сприяє створенню атмосфери довіри між потерпілим та слідчим, що важливо для успішного проведення допиту. Він дозволяє знижувати емоційне напруження, яке часто виникає під час роботи з травматичними спогадами, та забезпечує швидший доступ до релевантної інформації.

Попри свої переваги, гіпноз має певні обмеження. Одним із найбільш дискусійних аспектів є ризик формування хибних спогадів, викликаних підвищеною навіюваністю. Етичні виклики також включають необхідність отримання добровільної згоди потерпілих та забезпечення прозорості процесу. Крім того, гіпноз вимагає високої

професійної підготовки спеціалістів, які працюють із потерпілими, щоб мінімізувати ризики та забезпечити ефективність.

Етичне використання гіпнозу під час досудового розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством, є ключовим для забезпечення прав потерпілих та отримання достовірної інформації. Гіпноз, як глибокий інструмент впливу на підсвідомість, вимагає суворого дотримання етичних стандартів. Основою його застосування є принцип добровільної згоди, який передбачає інформування потерпілих про всі аспекти процедури — її мету, особливості, можливі ризики та результати. Особа має право відмовитися від процедури на будь-якому етапі, і це повинно бути без негативних наслідків для неї.

Також важливо зберігати конфіденційність, адже розкриття деталей може завдати шкоди потерпілим. Слід уникати маніпуляцій із свідомістю потерпілого, таких як навіювання хибних думок або спогадів. Це може не лише спотворити хід розслідування, але й викликати додаткову травматизацію для потерпілих.

Практичне проведення допиту під гіпнозом потребує ретельної підготовки. Перш за все, сеанс має проводити кваліфікований фахівець, який володіє необхідними навичками для роботи з травматичними спогадами. Потерпілі повинні почуватися у безпеці, а обстановка має бути спокійною, що сприятиме створенню атмосфери довіри. Перед сеансом потерпілим детально пояснюють механізм роботи гіпнозу, його етапи та очікувані результати. Сама процедура проходить у кілька етапів: спочатку створюється стан релаксації через легку індукцію, після чого переходять до безпосередньої роботи з пам'яттю [16].

Отримана під час сеансу інформація вимагає ретельної перевірки для уникнення ризику хибних свідчень. Дані можуть бути використані лише за згодою потерпілого, виключно у межах законодавства. Після завершення сеансу важливо забезпечити потерпілому психологічну підтримку, допомагаючи пережити та усвідомити емоції, які можуть виникнути під час гіпнозу. Спеціаліст також оцінює ефективність сеансу, визначаючи, чи вдалося досягти поставлених цілей без негативних наслідків.

Дотримання принципів добровільності, конфіденційності, професійної підготовки спеціалістів та перевірки достовірності отриманої інформації дозволяє уникнути ризиків та забезпечити успішне використання цього методу на будь-якій стадії розслідування.

Застосування гіпнозу має перспективи у досудовому розслідуванні, але його інтеграція вимагає дотримання чітких етичних норм, професійного супроводу та законодавчої регуляції. Подальші дослідження та розвиток методології можуть сприяти вдосконаленню цього інструменту у роботі з потерпілими від гендерно зумовленого насильства.

Ефективність застосування гіпнозу як інструменту відновлення пам'яті у потерпілих від гендерно зумовленого насильства є складним та багатограним питанням, що залежить від взаємодії цілого ряду індивідуальних, контекстуальних та терапевтичних факторів. Розуміння цих факторів є критично важливим для обґрунтованого та етичного використання гіпнозу в роботі з даною вразливою категорією осіб.

Висновки. Гіпноз, як інструмент відновлення пам'яті потерпілих від гендерно зумовленого насильства під час досудового розслідування, демонструє значний потенціал у покращенні процесу розслідування та отриманні ключової інформації. Його здатність забезпечувати доступ до пригнічених або фрагментованих спогадів, а також зменшення стресу, дозволяє ефективно працювати з травматичним досвідом потерпілих. Крім того, активація ключових мозкових структур, таких як гіпокамп, амігдала та префронтальна кора, створює сприятливі умови для відновлення пам'яті.

Водночас, гіпноз має певні обмеження, пов'язані з ризиком формування хибних спогадів через підвищену сугестивність, а також етичними та юридичними викликами, які виникають при його застосуванні. Для ефективного використання гіпнозу необхідна професійна підготовка спеціалістів, суворе дотримання етичних норм і правових стандартів, а також комбінація з іншими методами роботи з пам'яттю.

Гіпноз може стати цінним інструментом для підтримки потерпілих від гендерно зумовленого насильства та сприяти встановленню справедливості у процесі проведення досудового розслідування.

Практичні рекомендації для психологів та інших фахівців, які розглядають можливість використання гіпнозу в роботі з потерпілими від ГЗН, можуть включати: ретельну оцінку показань та протипоказань, отримання повної інформованої згоди, використання гіпнозу лише як допоміжного інструменту в рамках комплексного терапевтичного підходу, поєднання з іншими науково обґрунтованими методами психотерапії, постійне навчання та супервізію.

Література

1. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насильства — від знущань у сім'ї до політичного терору. Вид-во Старого Лева, 2015. 416 с.
2. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насильства — від знущань у сім'ї до політичного терору. Вид-во Старого Лева, 2015. 416 с.
3. Human memory: the processing of information. *Taylor & Francis Group*, 1976. 192 p.
4. Siddaway A. P. Flashbacks uniquely characterise post-traumatic stress disorder: distinguishing flashbacks from other psychological processes and phenomena. *BJPsych Advances*. 2025. P. 1–2. DOI: <https://doi.org/10.1192/bja.2025.3> (date of access: 01.05.2025).
5. Weir K. Uncovering the new science of clinical hypnosis. *American Psychological Association Logo*. URL: <https://www.apa.org/monitor/2024/04/science-of-hypnosis> (date of access: 01.05.2025).
6. Lynn, S. J., Loftus, E. F., Lilienfeld, S. O., & Lock, T. Memory recovery techniques in psychotherapy: Problems and pitfalls. *Navigating the mindfield: A user's guide to distinguishing science from pseudoscience in mental health* / ред. S. O. Lilienfeld, J. Ruscio, & S. J. Lynn. Prometheus Books/Rowman & Littlefield, 2008. С. 283-302.
7. Данкевич М. Правомірність застосування гіпнозу під час допиту потерпілих і свідків та процесуальне значення відомостей, отриманих за його результатами. *Вісник Кримінального Судочинства*. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Dankevuch.pdf (дата звернення: 01.05.2025).
8. Гриценко В., Пихтіна П. Деякі особливості сучасних видів та методів криміналістичної тактики проведення допиту. Університет — Центральнотрапезинський державний університет імені Володимира Винниченка. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/5_2018/175-181.pdf (дата звернення: 01.05.2025).
9. Loftus E. F. Creating false memories. *Scientific american*. 1997. Vol. 277, no. 3. P. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0997-70> (date of access: 01.05.2025).
10. Kebbell M. R., Wagstaff G. F. Hypnotic interviewing: the best way to interview eyewitnesses? *Behavioral sciences & the law*. 1998. Vol. 16, no. 1. P. 115–129. DOI: [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1099-0798\(199824\)16:1%3C115::aid-bsl296%3E3.0.co;2-i](https://doi.org/10.1002/(sici)1099-0798(199824)16:1%3C115::aid-bsl296%3E3.0.co;2-i) (date of access: 01.05.2025).
11. McEwen B. S., Nasca C., Gray J. D. Stress effects on neuronal structure: hippocampus, amygdala, and prefrontal cortex. *Neuropsychopharmacology*. 2015. Vol. 41, no. 1. P. 3–23. URL: <https://doi.org/10.1038/npp.2015.171> (date of access: 01.05.2025).
12. A quick look under the hood: the amygdala, hippocampus and traumatic memories. *Applied Metapsychology International*. URL: <https://www.appliedmetapsychology.org/research-publications/articles/mygdala-hippocampus-and-traumatic-memories/> (date of access: 30.04.2025).
13. Oxford English Dictionary. Hypnosis. URL: <https://academic.oup.com>
14. Cleveland J. M., Reuther B. T., Gold S. N. The varied relationship between hypnosis and dissociative phenomena: implications for traumatology. *American journal of clinical hypnosis*. 2020. Vol. 63, no. 2. P. 139–149. DOI: <https://doi.org/10.1080/00029157.2020.1789545> (date of access: 01.05.2025).
15. Lynn, Steven Jay, Irving Kirsch, and Michael N. Hallquist, «Social cognitive theories of hypnosis», in Amanda J. Barnier, and Michael R. Nash (eds), *The Oxford Handbook of Hypnosis: Theory, Research, and Practice*, Oxford Library of Psychology (2008; online edn, Oxford Academic, 18 Sept. 2012), DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198570097.013.0005>, accessed 1 May 2025.
16. Dasgupta A. M., Juza D. M., White G. M., Maloney J. F. Memory and Hypnosis: A Comparative Analysis of Guided Memory, Cognitive Interview, and Hypnotic Hypermnnesia. *Imagination, Cognition and Personality*. 1994. 14(2). 117-130. <https://doi.org/10.2190/M2MB-A6RD-2NEM-JKD1> (Original work published 1994)
17. Understanding the different stages of hypnotherapy — ian murton hypnotherapy. Ian Murton Hypnotherapy. URL: <https://ianmurtonhypnotherapy.com/understanding-the-different-stages-of-hypnotherapy/> (date of access: 01.05.2025).

Симонова Г. М.,

аспірант кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Зайцев О. М., Польова А. В.

У статті досліджується Конституція Пилипа Орлика 1710 року з точки зору її політико-правового значення, аналізується структуру, основні положення та ідеї, що відображають демократичні принципи, права і свободи, а також організацію державної влади і місцевого самоврядування в Україні на початку XVIII століття, як унікальні свідчення прогресивної правової думки того часу, яка відображала прагнення українського суспільства до демократичного устрою. У статті розкривається теоретико-правова основа та конституційний характер «Пактів і конституцій законів та вольностей Війська Запорозького...», підкреслюється їх значення як правового акту, що дозволить сучасним дослідникам краще зрозуміти правові традиції України в контексті європейської правової культури.

Конституція Пилипа Орлика зберігає свою актуальність як важливий історичний, правовий і політичний документ. Її цінність полягає у відображенні передових для свого часу ідей, які й досі резонують із сучасними демократичними цінностями. Аналіз документа вказує на його безпосередню спрямованість на утвердження демократичних принципів, що проявилось у добровільній передачі частини повноважень гетьмана та козацької старшини на користь громад, зокрема міських і козацьких. Такий підхід демонструє унікальну для того часу готовність до децентралізації влади. У юридичному плані Конституція вперше в українській і європейській правовій традиції чітко закріпила розподіл влади, створивши систему стримувань і противаг, а також визначила особливості податкової політики, привілеї самоврядування та статус судової влади, що вказує на високий рівень правової культури та інституційної зрілості українського суспільства.

Особливу увагу приділено представницькій владі, яка нагадує прообраз українського парламенту з широким представництвом козацької громади, що відіграла ключову роль у процесі ухвалення рішень. Подібна модель представництва підкреслює демократичний характер документа, що і вирізняє його серед інших правових актів епохи. Конституція Пилипа Орлика є не лише значним досягненням свого часу, але й свідченням політичної зрілості українського суспільства, що випереджало сучасні йому суспільно-політичні кон-

цепції за рівнем демократичності та прогресивності. Її ідеї залишаються актуальними для сучасних дискусій про державотворення та демократію в Україні.

Конституція Пилипа Орлика 1710 року запровадила новаторські принципи організації державної влади, закріпивши відповідальність чиновників за розтрату державного майна, автономність судової системи та чіткий розподіл повноважень між гетьманом і Генеральною Радою. Документ вирізняється своєю прогресивністю, адже він не лише передбачав демократичні засади, але й пропагував ідеї громадянського суспільства, які випереджали європейські політичні реалії XVIII століття, що, власне, і робить Конституцію унікальним явищем в історії правової думки.

Для сучасної України Конституція Пилипа Орлика стала важливим етапом у розвитку державницької ідеології, увібравши попередній історичний досвід і сформувавши соціальну основу для майбутньої незалежності. Вона стала символом прагнення українців до власної державності, заснованої на демократичних цінностях. Хоча документ не був реалізований на практиці, він мав значний вплив на формування демократичної спрямованості української політичної думки. Його ідеї продовжують надихати до плідної дискусії про державотворення та громадянське суспільство в Україні.

Ключові слова: конституція, демократія, самоврядування, права, козацтво, Генеральна Рада, представництво.

Zaitsev O. M., Polyova A. V. Pylyp Orlyk's Constitution of 1710: historical and legal aspect

The author of the article examines the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 from the perspective of its politico-legal significance, analyzing its structure, core provisions, and ideas that embody democratic principles, rights and freedoms, as well as the organization of state power and local self-governance in Ukraine at the dawn of the 18th century. This document stands as a unique testament to the progressive legal thought of its time, reflecting the Ukrainian society's aspiration for a democratic order. The article elucidates the theoretical-legal foundations and constitutional nature of the “Pacts and Constitutions of the Laws and Liberties of the Zaporozhian Host”, underscoring their importance as a legal act.

This enables contemporary scholars to gain a deeper understanding of Ukraine's legal traditions within the context of European legal culture.

The Constitution of Pylyp Orlyk remains relevant as a significant historical, legal, and political document. Its enduring value lies in its articulation of forward-thinking ideas that continue to resonate with modern democratic values. The analysis of the document highlights its commitment to establishing democratic principles, evidenced by the voluntary delegation of certain powers from the Hetman and the Cossack elite to communities, including urban and Cossack ones. This approach demonstrates a remarkable readiness for power decentralization, unique for its era. From a legal standpoint, the Constitution was the first in Ukrainian and European legal traditions to clearly enshrine the separation of powers, establishing a system of checks and balances, while also defining the specifics of tax policy, privileges of self-governance, and the status of the judiciary. This reflects the high level of legal culture and institutional maturity of Ukrainian society.

Particular emphasis is placed on representative authority, which resembles a prototype of a Ukrainian parliament with broad representation from the Cossack community, playing a pivotal role in decision-making processes. This model of representation underscores the document's democratic character, distinguishing it among other legal acts of the period. The Constitution of Pylyp Orlyk represents not only a significant achievement of its time but also a testament to the political maturity of Ukrainian society, which surpassed contemporary socio-political concepts in its democratic and progressive outlook. Its ideas remain relevant to contemporary discussions on state-building and democracy in Ukraine.

The Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 introduced innovative principles of state organization, codifying the accountability of officials for the misappropriation of public property, the autonomy of the judicial system, and a clear delineation of powers between the Hetman and the General Council. These provisions reflect a forward-thinking approach to constructing a transparent and accountable governance system. The document stands out for its progressiveness, as it not only anticipated democratic principles but also championed the ideals of civil society, far ahead of the European political realities of the 18th century. This approach renders the Constitution a unique phenomenon in the history of legal thought.

For Ukraine, the Constitution of Pylyp Orlyk marked a crucial milestone in the development of statehood ideology, drawing on prior historical experience and forming a social foundation for future independence. It became a symbol of Ukrainians' aspiration for their own statehood rooted in democratic values. Although the document was never implemented in practice, it significantly shaped the democratic orientation of Ukrainian political thought. Its ideas continue to inspire contemporary discussions on state-building and civil society in Ukraine.

Key words: constitution, democracy, self-governance, rights, Cossacks, General Council, representation.

Постановка проблеми та її актуальність. Конституція Пилипа Орлика визначна пам'ятка українського конституціоналізму, що увібрала інтелектуальні досягнення українського суспільства початку XVIII століття. Конституція Орлика є не лише правовим актом, але й відображенням високого рівня політичної та правової свідомості українців того часу. Його створення варто розглядати в контексті розвитку європейської правової думки, яка в працях Ф. Вольтера та Ш. Монтеск'є формувала ідеї, що випереджали тогочасну реальність, передбачаючи майбутні суспільні трансформації. Конституція Орлика стала практичним втіленням цих ідей у юридичній формі, що робить її унікальним явищем для своєї епохи.

Незважаючи на свій вік, багато положень Конституції залишаються актуальними й сьогодні, відображаючи ідеї, які стали основою сучасних демократичних систем, що й робить документ важливим джерелом для розуміння витоків демократичних цінностей. Висвітлені в ній принципи є свідченням політичного та соціально-економічного розвитку України, а також показником високого рівня національної самосвідомості. Конституція стала символом прагнення українців до побудови справедливого суспільства, заснованого на верховенстві права.

Тема дослідження цього документа є надзвичайно актуальною, оскільки він становить важливий етап у формуванні української нормотворчої традиції, що й має дозволити сучасникам краще зрозуміти історичні корені української державності. Вивчення Конституції Орлика вимагає комплексного підходу, що враховує економічні, соціальні, політичні, релігійні та культурні аспекти життя українського народу. Подібний аналіз допоможе не лише оцінити історичне значення документа, але й простежити його вплив на сучасні процеси державотворення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження постаті та діяльності гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика посідає важливе місце в українській історіографії, що відображає його внесок у розвиток конституціоналізму. Ця увага до Орлика підкреслює його роль як ключової фігури в історії української державності. Зокрема, праці Ставицької О.В. [1], Смолія А.В. [2], Шабловського А.О. [3], Драговатової І.Н. [4], Шевчука В.О. [6], Слюсаренко А.Г. [8], Чехович Т.В. [9], вирізняються ґрунтовним аналізом його діяльності та значення Конституції 1710 року. Їхні дослідження розкривають багатогранність документа як правового, політичного та ідеологічного феномену.

Попри значний прогрес, низка питань залишається відкритими, що вказує на великий потенціал для подальших досліджень. Ця проблематика продовжує надихати науковців, адже ідеї Орлика залишаються актуальними для сучасного державотворення.

Мета статті. Аналіз Конституції Пилипа Орлика 1710 року для висвітлення політичних стандартів та ключових ідей демократизму, а також принципів організації й функціонування державної влади та місцевого самоврядування, які відображали правовий стан українського суспільства на початку XVIII століття. Крім того, важливо розкрити унікальність документа як прогресивного правового акту, що випередив свій час. Дослідження спрямоване на виявлення демократичних засад, закладених у Конституції, та їх значення для формування української державницької традиції, що й має сприяє глибшому розумінню історичних витоків сучасних демократичних цінностей в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однією з найвизначніших історичних пам'яток української політико-правової думки ранньомодерного періоду є документ, що протягом століть незмінно привертає увагу різних суспільних верств.

Його вивчення дає змогу глибше осмислити витоки української державницької традиції. Його унікальність полягає не лише в історичному значенні, а й у відображенні прогресивних ідей того часу. Йдеться про «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького», більш відомі як Конституція Пилипа Орлика. Додамо, що Конституція вважається одним із перших конституційних актів у Європі та являється символом прагнення українців до створення власної державності. У Конституції закладено основи поділу влади та принципи народного суверенітету.

5 квітня 1710 року поблизу Бендер на козацькій раді, очолюваній кошовим отаманом Костем Гордієнком, відбулися вибори гетьмана Війська Запорозького, що є свідченням політичної активності та організованості козаків (навіть у вигнанні) [1, с. 32].

Ця рада стала знаковою, адже вона поєднала демократичні традиції козацтва з формуванням новітньої політичної структури. Таким чином, козацтво виступило як безпосередній чинник модернізації суспільного устрою.

На раді, за участю старшин, урядників та представників Запорозької Січі, одноставно обрали гетьманом Пилипа Орлика, якого вважали гідним цієї високої посади. Вибір здійснювався відповідно до давніх звичаїв і законів, що підкреслювало

повагу до традицій. Подібне рішення було, очевидно, не лише політичним актом, а й символом єдності козацької спільноти.

Того ж самого дня було проголошено й затверджено «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького». Цей документ став першим у Європі прикладом конституційного акту, що закріплював принципи державного устрою. Він мав на меті не лише впорядкувати владу, а й захистити права козацького народу.

10 квітня 1710 року шведський король Карл XII, як покровитель України, офіційно засвідчив Конституцію. Його підтримка додала документу міжнародного значення, що було важливим для утвердження української державності на європейській арені. Участь Карла XII засвідчувала, що боротьба України за незалежність отримувала визнання за межами власної території.

Конституція Пилипа Орлика вирізнялася оригінальним підходом: вона оформлювалася як договір між гетьманом, козацькою старшиною та запорожцями, що відповідало західноєвропейським традиціям договірного права [2, с. 132]. Такий формат свідчить про її демократичну спрямованість, адже передбачав взаємні зобов'язання сторін. Цей момент, власне, й робив Конституцію не лише політичним, а й моральним актом узгодження між владою та громадою.

У тексті документа зазначалося, що гетьман Пилип Орлик, разом із Військом Запорозьким, уклав угоду, яка зобов'язувала не лише його, а й майбутніх гетьманів дотримуватися викладених положень, що підкреслювало ідею спадкоємності влади та її підзвітності суспільству. Саме таким чином закладалися основи правової культури в українському політичному середовищі.

Конституція Пилипа Орлика складалася з преамбули та 16 пунктів, які визначали основи автономної держави. Її положення відображали республіканські ідеали, що було новаторським для тогочасної Східної Європи та звертали увагу на високий рівень політико-правової думки, притаманної українським елітам початку XVIII століття.

У преамбулі Конституції Пилипа Орлика викладено стислу історію руського народу та Війська Запорозького, що відображає прагнення авторів документа підкреслити історичну самобутність українців. Цей текст мав на меті утвердити унікальну ідентичність українського народу, будуючи його історичну легітимність. Згідно з викладеною в преамбулі політичною концепцією, козацький народ, якого називали «давнім та відважним» і пов'язували з хозарами, вважався

засновником Київської держави. Вказана ідея слугувала основою для твердження про історичну першість козацтва. Ба більше, стверджувалося, що ще до хрещення Русі князем Володимиром Святославовичем християнство прийняв каган «хозарів-козаків». Така інтерпретація історії мала на меті підкреслити давність і велич української державності [4].

Далі в документі окреслено засади національного суверенітету, зокрема через визначення кордонів Української держави, що було важливим кроком до формалізації територіальної ідентичності. Ці кордони базувалися на умовах Зборівського мирного договору 1649 року, укладеного за часів Богдана Хмельницького з Річчю Посполитою. Звернення саме до договору Богдана Хмельницького легітимізувало претензії на історичні землі. Така орієнтація на історичні угоди підкреслювала спадкоємність української державності. Вона також свідчила про намагання закріпити правову тяглість державної традиції. Гетьман, згідно з Конституцією, мав забезпечувати недоторканність кордонів і територіальну цілісність, а також домагатися відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок воєнних дій. Такі обов'язки робили гетьмана не лише військовим, а й політичним гарантом безпеки держави і демонстрували прагнення до захисту національних інтересів і відновлення справедливості [5].

Окремі розділи Конституції, зокрема IV і V, були присвячені захисту прав Війська Запорозького, яке вважалося основою державності. Зокрема, документ закріплював за козаками право на використання міста Терехтемирів із прилеглими землями та переправою через Дніпро, а також Переволочної, річки Ворскли з млинами в Полтавському полку та Кодацької фортеці з навколишніми територіями. З цих положень і витікала важливість козацтва як соціальної так і військової основи держави. Крім того, передбачалося руйнування московських укріплень, що символізувало прагнення до звільнення від зовнішнього впливу.

Шостий пункт Конституції Пилипа Орлика займає центральне місце в документі, оскільки саме в ньому викладено ключові принципи організації та функціонування органів державної влади. Цей розділ є своєрідним стрижнем, що відображає новаторський підхід до побудови державного устрою. Пилип Орлик, як автор ідеї, прагнув створити чітку систему управління, яка ґрунтувалася на розмежуванні повноважень між різними органами влади, визначеними в Конституції. Водночас ці органи мали гармонійно взаємодіяти, утворюючи

цілісний механізм державного устрою, що забезпечувало стабільність і ефективність функціонування держави.

Очевидно, що подібна модель управління була прогресивною для свого часу, оскільки передбачала не лише чіткий розподіл функцій, а й їхню взаємодію, що запобігало концентрації влади в одних руках. Це й сприяло формуванню ефективної системи стримувань і противаг. У шостому пункті закладено ідею, що державна влада повинна бути структурованою, але водночас гнучкою, щоб відповідати потребам суспільства. Гнучкість політичної системи дозволяла враховувати динаміку соціальних змін та відображає демократичні принципи, які Орлик запозичив із західноєвропейських традицій, адаптувавши їх до українських реалій. Можемо припустити, що гетьман мав глибоке розуміння як міжнародних, так і внутрішніх політичних процесів [3].

У структурі державного управління, визначеній Конституцією Пилипа Орлика, ключову роль відігравав колегіальний представницький орган, що мав назву Генеральна Рада. Вона уособлювала демократичний принцип колективного прийняття рішень, що було новаторським для тогочасної України. У тексті Конституції підкреслюється, що в суверенних державах існує «похвальний і вигідний» порядок, який передбачає скликання приватних і публічних рад як у мирний, так і у воєнний час для обговорення питань, що стосуються спільного блага батьківщини. Практика, за якою навіть незалежні правителі дослухалися до спільних рішень урядників і радників, слугувала прикладом для української нації та підводила до козацького прагнення до впровадження прозорості та збалансованої системи управління, що забезпечувала би врахування інтересів різних верств суспільства.

Конституція наголошує на законодавчих функціях Генеральних Рад, які мали вирішувати найважливіші питання державного та суспільного життя. Для забезпечення регулярності їхньої роботи було встановлено проведення трьох Генеральних Рад щороку в гетьманській резиденції. Перша відбувалася на Різдво Христове, друга — на Великдень, а третя — на Покрову Пресвятої Богородиці, що відповідало зимовому, весняному та осінньому періодам.

До участі в Генеральних Радах залучалося широке коло представників різних суспільних груп, що підкреслювало їхню репрезентативність, та сприяло формуванню відкритого політичного простору для обговорення важливих рішень. На ці зібрання, за наказом гетьмана та відповідно

до законного обов'язку, мали перебувати полковники з урядниками та сотниками, генеральні радники від усіх полків, а також послі від Низового Війська Запорозького. Таким чином створювався механізм багаторівневого представництва. Кожен учасник був зобов'язаний брати активну участь у дискусіях, коли гетьман виносив на розгляд певне питання, і жоден не мав права ухилитися від цього обов'язку. Конституції, адже передбачала колективну відповідальність і залучення всіх представників до процесу прийняття рішень. Таким чином, власне, й формувалася політична культура участі та спільного управління [2, с. 200].

Рішення Генеральної Ради, визначені Конституцією Пилипа Орлика, мали вищу юридичну силу і в окремих випадках набували обов'язкового характеру, що підкреслювало її статус як ключового органу державного управління. Зокрема, у пункті XII зазначалося, що лише за «високим рішенням Генеральної Ради» у присутності гетьмана могли урочисто й непорушно визначатися питання, пов'язані з розподілом права управління публічними маєтками та виконанням повинностей підданими — положення, що дозволяло уникнути свавілля в управлінні та забезпечувало справедливий розподіл обов'язків. Крім того, у пункті XIV підкреслювалося, що рішення гетьмана щодо перегляду тягарів, які обтяжували рядових козаків, мали детально розглядатися й ухвалюватися на Генеральній Раді, як демонстрація наміру залучити широке коло представників до вирішення соціально важливих питань.

Виконавча влада в системі державного устрою, визначеній Конституцією Пилипа Орлика, була зосереджена в руках гетьмана, чиї повноваження вирізнялися багатогранністю та відповідальністю. Така концентрація виконавчих функцій підкреслювала ключову роль гетьмана як центральної фігури в управлінні державою, що й забезпечувало оперативність ухвалення рішень і водночас покладало на гетьмана значний тягар влади.

Зокрема, гетьман мав «перейнятися пильною турботою про потреби батьківщини», що означало його обов'язок уважно аналізувати поточні проблеми, керувати державними справами та знаходити рішення для актуальних викликів [6, с. 111].

Крім того, гетьман відігравав вирішальну роль у процесі призначення урядників. Згідно з пунктом X, обрання козацьких і простих урядників дозволялося лише за його згодою, а після виборів їх затверджувала гетьманська влада. Це забезпечувало контроль над формуванням управлінського

апарату та гарантувало лояльність посадовців. Водночас гетьман був зобов'язаний стежити за справедливим розподілом обов'язків, зокрема щодо стягнення «публічної підводної повинності» (пункт XIV), та запобігати надмірним тягарам, утискам і зловживанням стосовно рядових козаків, простолюдинів і ремісників (пункт X).

Хоча гетьман володів широкими виконавчими повноваженнями, Конституція Пилипа Орлика передбачала суворий контроль за його діяльністю, щоб запобігти можливим зловживанням владою. Зокрема, у важливих державних справах гетьман був зобов'язаний узгоджувати свої рішення з генеральною старшиною, що забезпечувало колегіальність у прийнятті ключових рішень.

Конституція Пилипа Орлика закріплювала принцип стримування й контролю за діяльністю гетьмана, застосовуючи його в різних аспектах державного управління. Тобто, йшлося про механізм, що був би спрямований на запобігання надмірній концентрації влади в одних руках і забезпечення колегіального підходу до прийняття рішень. Зокрема, документ проголошував, що у Війську Запорозькому назавжди зберігатиметься закон, за яким першість належить Генеральній старшині. Її авторитет ґрунтувався на високих заслугах і постійній взаємодії з гетьманами, що підкреслювало її ключову роль у державному управлінні [5].

Органом, який здійснював нагляд за діями гетьмана, була Старшинська рада, до складу якої входили Генеральна старшина, цивільні полковники, що виконували функції, подібні до цивільних радників, а також кілька заслужених ветеранів від кожного полку, обраних за згодою гетьмана. Ця рада мала широкі повноваження, адже її члени були зобов'язані надавати поради гетьману та його наступникам щодо питань, пов'язаних із цілісністю батьківщини, її загальним благом і всіма публічними справами. Згідно з пунктом VI, жодна ініціатива чи рішення не могли розпочинатися, вирішуватися чи здійснюватися за власним розсудом гетьмана без попередньої згоди та рішення Старшинської ради.

Конституція Пилипа Орлика передбачала механізм контролю за діяльністю гетьмана, спрямований на захист справедливості та державних інтересів. Зокрема, якщо в діях гетьмана помічалися порушення, що суперечили законам, завдавали шкоди вольностям чи загрожували батьківщині, Генеральна старшина, полковники та радники отримували право на повну свободу висловлення своєї позиції [7].

Вони могли як приватно, так і публічно на раді висловлювати свої зауваження гетьману, вимагаючи звіту за порушення законів чи вольностей. При цьому Конституція наголошувала на необхідності дотримання поваги до гетьманської честі, забороняючи лихослів'я чи будь-які дії, що могли б принизити його авторитет.

Конституція Пилипа Орлика приділяла значну увагу управлінню фінансовими справами, встановлюючи чіткі механізми для забезпечення прозорості та ефективності використання державних ресурсів. Зокрема, на основі досвіду Війська Запорозького передбачалося за публічною згодою обрати Генерального скарбника, який мав відповідати за державну скарбницю. Його обов'язки включали управління млинами, усіма державними прибутками та їхнє використання виключно для загальних потреб, а не для особистих інтересів. При цьому скарбник мав зважати на думку гетьмана, що забезпечувало координацію з виконавчою владою [8, с. 78].

Водночас Конституція чітко обмежувала повноваження гетьмана у фінансових питаннях: він не мав права використовувати державні кошти для власної вигоди, а його дохід обмежувався лише тими прибутками, що належали гетьманській булаві та його особі (пункт IX). Така норма була спрямована на запобігання корупції та зміцнення довіри до влади. Крім того, у кожному полку передбачалося обрати по двоє присяжних скарбників, яких затверджувала спільна ухвала представників двох суспільних станів — козаків і простого люду, що й забезпечувало залучення різних верств населення до фінансового управління, що підкреслювало демократичний характер Конституції та її орієнтацію на суспільну згоду.

Конституція Пилипа Орлика встановлювала судову гілку влади як важливий елемент державного устрою, забезпечуючи незалежність і справедливість у судочинстві. У разі вчинення злочину представниками старшини, полковниками, генеральними радниками, знатними козаками, урядниками чи рядовими козаками, що загрожував честі гетьмана, Конституція забороняла гетьману одноосібно карати винних за власною ініціативою чи з мотивів помсти.

Натомість розгляд таких правопорушень доручався Генеральному Суду, який мав виносити остаточне рішення. Згідно з пунктом VII, це рішення було обов'язковим для всіх, і кожен мав підкорятися йому як «переможений законом» — норма, що підкреслювала верховенство права та незалежність судової влади, що було новаторським

для того часу і свідчило про демократичну спрямованість Конституції, спрямовану на захист прав і свобод громадян через чітко визначену судову процедуру [9].

Крім того, повноваження гетьмана обмежувалися діяльністю Генерального скарбника, який, хоча й обирався за гетьманським розсудом і зважав на його думку (пункт IX), відповідав за управління державною скарбницею незалежно від особистих інтересів гетьмана. Судова влада також діяла автономно (пункт VII), що додатково стримувало гетьманську владу, забезпечуючи незалежність судочинства. Через систему взаємного стримування та контролю гілки влади — законодавча, виконавча, фінансова та судова — утворювали єдиний державний механізм, який поєднував демократичні принципи з ефективним управлінням [5].

Конституція Пилипа Орлика вирізняється яскраво вираженими демократичними принципами, які пронизують її положення та відображають прагнення до справедливого і народовладного устрою. Однією з ключових рис документа є акцент на «вільних виборах» і «вільному волевиявленні», що забезпечувало виборність посадових осіб на різних рівнях управління. Такий підхід сприяв залученню широких верств суспільства до державотворчих процесів. Зокрема, за Конституцією обиралися гетьман, члени Генеральної Ради, Генеральна старшина, радники від полків, полковники, урядники, Генеральний скарбник, а також по двоє присяжних скарбників у кожному полку (пункт IX).

Особливою рисою Конституції було її гуманістичне спрямування, що проявлялося в турботі про захист прав «простого люду» — непривілейованих верств населення, таких як рядові козаки, міщани та селяни (посполиті). Конституція чітко визначала права й обов'язки всіх суспільних станів, приділяючи увагу захисту інтересів найменш привілейованих груп. Зокрема, гетьман був зобов'язаний оберігати козаків і «нещасний простолюду» від незаконних податків (пункт XV), здириства ринкових комісарів і відкупників мита (пункт XVI). Крім того, гетьману доручалося «великодушно направляти і поліпшувати» усі права в країні, щоб гарантувати дотримання «непорушних громадських вольностей» (пункт XVI).

Аналіз положень Конституції 1710 року свідчить, що Україна, перебуваючи на перехресті західних і східних впливів, зуміла виробити власну модель демократичного розвитку. Документ уособлював прогресивні переконання українського суспільства, яке поступово рухалося до формування державності. Особливу увагу автори Конституції приділяли

суспільному взаємозв'язку, втілюючи модель управління за принципом «влада-народ», де на договірних засадах забезпечувалася співпраця між владою та суспільством. Конституція також стала відправною точкою для подальшого розвитку політичних ідей, спрямованих на утвердження України на міжнародній арені, чому активно сприяв сам Пилип Орлик. Його головною метою, як він зазначав у листі до французького канцлера Флері від 30 серпня 1741 року, було здобуття політичної свободи для своєї землі та народу. Увесь його життєвий шлях і діяльність були присвячені боротьбі за права української нації, що підкреслює його відданість ідеалам свободи та незалежності.

Висновки. У розвитку української правової думки визначну роль відіграли зусилля Пилипа Орлика, чия Конституція 1710 року стала втіленням демократичних ідеалів і заклала основи для прогресивного парламентського вектора державних реформ. Документ демонструє не лише правову, а й ідеологічну зрілість українського суспільства XVIII століття. Конституція відображає не тільки спробу юридичного оформлення державних традицій українського народу, але й прагнення до трансформації владних відносин на демократичних засадах.

Хоча Конституція Пилипа Орлика так і не була реалізована на практиці, вона залишається найвизначнішою пам'яткою української державно-політичної думки. Її значення полягає у кристалізації ідей, які випередили тогочасні європейські правові концепції. «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького» заслуговують на чільне місце в історіографії, зберігаючи актуальність для сучасної незалежної України.

Аналіз документа свідчить, що він містив елементи теорії природного права та, що особливо важливо, положення про поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, які функціонують автономно, що й робить Конституцію одним із перших у світі прикладів втілення теорії розподілу влади. У ній закріплено юридичні засади ключових принципів, таких як суверенітет народу, парламентаризм і демократичне врядування.

Звернення до історичного досвіду Конституції Пилипа Орлика є, насамперед, осмисленням державницьких ідей, які формують правову основу для загальнонаціональної політичної ідеології. Цей документ відображає дух і прагнення українського народу до свободи та самовизначення. Він підкреслює сутність національного настрою, спрямованого на побудову справедливого суспільства, що залишається актуальним для сучасної

України. Таким чином, Конституція Орлика є не лише історичною пам'яткою, а й живим джерелом для розвитку української державності.

Література

1. Ставицька О.В. Орлик Пилип (11.10.1672 р. — 24.05.1742 р.). Державні політичні та громадські діячі України: Політичні портрети. Київ, 2002. 125 с.
2. Смолій А.В. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення). Львів : Світ, 2011. 440 с.
3. Шабловський А.О. Порівняння політичних систем України за Конституцією Пилипа Орлика та Конституцією УНР 1918 р. *Студентський вісник Національного університету водного господарства та природокористування*, 2015. № 2. С. 254–257.
4. Догматова І.Н. Пакти й конституції законів та вольностей війська Запорозького Пилипа Орлика в історії українського конституціоналізму. *Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 4-й річниці Конституції України, 1-3 червня 2000 р. Ужгород, 2000. С. 148–150.
5. Апанович О.М. Конституція Пилипа Орлика. *Хроніка*. 2000. № 23/24. С. 90–102.
6. Шевчук В.О. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ : Абрис, 1995. 389 с.
7. Страхов М.М. Конституція Пилипа Орлика 1710 року. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. праць присвячено Конституції гетьмана П. Орлика 1710 року. 2006. Вип. 11. С. 10–17.
8. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції. Київ : Т-во «Знання» України, 1993. 191 с.
9. Чехович Т.В. Утвердження принципу поділу влади в конституційній історії України. *Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2002. Вип. 47. С. 207–210.

Зайцев О. М.,

orcid.org/0009-0002-3243-7007

старший викладач кафедри менеджменту

та соціально-гуманітарних дисциплін

Черкаської філії Приватного вищого навчального

закладу «Європейський університет»

Польова А. В.,

orcid.org/0009-0007-4783-8897

старший викладач кафедри менеджменту

та соціально-гуманітарних дисциплін

Черкаської філії Приватного вищого навчального

закладу «Європейський університет»

ІДЕЙНІ ОСНОВИ ПРАВОВЛАДДЯ У ПОГЛЯДАХ ПЛАТОНА

Кельбя С. Г.

У статті досліджуються ідейні основи правовладдя у поглядах відомого античного філософа — Платона. Зазначається, що Платон заклав ідеологічні основи верховенства права у своєму баченні «ідеальної держави». Відображаються погляди мислителя про те, що верховенство права, засноване на добрі та справедливості, є необхідною умовою для процвітання як держави, так і її народу. Платон вважав, що люди з різними характерами і здібностями об'єднуються в державу, щоб допомагати один одному і забезпечувати найнеобхідніше. Він заглиблювався в поняття справедливості, стверджуючи, що вона може існувати як в окремих людях, так і в державі в цілому. Аналізуючи виникнення справедливості та несправедливості в суспільстві, Платон прагнув зрозуміти їхні першопричини та підкреслював важливість достатку в державі для спостереження динаміки справедливості та несправедливості. Наголошується, що Платон прагнув знайти істину, створивши щасливу і досконало побудовану державу з чотирма ключовими чеснотами: мудрістю, мужністю, розсудливістю і справедливістю. У тексті підкреслюється важливість освіти та виховання у захисті суспільства від беззаконня, коли належна освіта прищеплює почуття права та справедливості з раннього віку. Крім того, обговорюється актуальна позиція мислителя щодо важливості підтримання порядку в дитячих іграх для виховання поваги до закону і справедливості. Аналізується думка Платона стосовно справедливості, яку він вважав фундаментальною метою держави, оскільки відстоюючи справедливість, держава може ефективно вирішувати суспільні проблеми. Відображається думка Платона про ідеальну державу, зосереджена на понятті «закон». Наводиться позиція мислителя, що закони повинні ґрунтуватися на принципах справедливості, добра і розуму для встановлення добробуту всієї держави, закони повинні виховувати громадян, які своїми раціональними діями роблять внесок у загальне благо, сприяючи зміцненню держави. Ця система має на меті створити суспільство, в якому всі громадяни служать загальному благу і навчаються справедливості, мудрості та філософії.

Ключові слова: Правовладдя, Платон, держава, громадяни, право.

Kelbia S. H. Ideological foundations of the rule of law in the views of Plato

The article examines the ideological foundations of the rule of law in the views of the famous ancient philosopher — Plato. It is noted that Plato laid the ideological foundations of the rule of law in his vision of the “ideal state”. The article reflects the thinker's views that the rule of law, based on goodness and justice, is a prerequisite for the prosperity of both the state and its people. Plato believed that people with different personalities and abilities unite in a state to help each other and provide the most basic necessities. He delved into the concept of justice, arguing that it can exist both in individuals and in the state as a whole. Analyzing the emergence of justice and injustice in society, Plato sought to understand their root causes and emphasized the importance of prosperity in the state to observe the dynamics of justice and injustice. It is emphasized that Plato sought to find justice by creating a happy and perfectly constructed state with four virtues: wisdom, courage, prudence and justice. The text emphasizes the importance of education and upbringing in protecting society from lawlessness, where proper education instills a sense of law and justice from an early age. In addition, the author discusses the thinker's current position on the importance of maintaining order in children's games to foster respect for law and justice. The author analyzes Plato's opinion on justice, which he considered to be the fundamental goal of the state, since by upholding justice, the state can effectively solve social problems. Plato's thought about the ideal state, centered on the concept of “law”, is reflected. The author presents the position of the thinker that laws should be based on the principles of justice, goodness and reason to establish the welfare of the entire state, laws should educate citizens who, through their rational actions, contribute to the common good, contributing to the strengthening of the state. This system aims to create a society in which all citizens serve the common good and learn justice, wisdom, and philosophy.

Key words: Rule of law, Plato, state, citizens, law.

Постановка проблеми та її актуальність. Витоки ідеї правовладдя сягають глибини віків. На сьогоднішній день доволі складно точно

визначити, де й коли зародилися ці ідеї, однак все більше науковців у своїх дослідженнях вважають, що колискою верховенства права була Антична Європа, а саме Стародавня Греція та Стародавній Рим. Саме в античні часи простежуються ідейні основи, втілені у сучасне поняття «правовладдя». Значною мірою систематизованого вигляду ідеї, на яких згодом сформувалася доктрина “rule of law”, почали набувати ще в V-IV ст. до н. е. завдяки зусиллям грецьких софістів. Софісти намагалися обґрунтувати положення про те, що право не є чимось штучним, встановленим волею людей, а випливає з природи самої людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об’єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: С. Головатий, Ю. Древаль, О. Козинець, О. Колич, А. Кузнецов, А. Матевосян, В. Олійник, А. Остапенко, Ю. Турянський, Л. Шевченко, Н. Шелевер та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Метою цієї статті є аналіз ідейних основ правовладдя у поглядах Платона.

Виклад основного матеріалу. Ідейні основи правовладдя доволі яскраво простежуються у поглядах одного із найвеличніших мислителів минулого — Платона (427 до н.е. — 347 до н.е.). У спробах збудувати свою «ідеальну державу», він заклав важливе бачення принципу верховенства права, котре і сьогодні можна вважати ідеалом ідеї добра і справедливості для процвітання будь-якої держави та народу [5, с. 11]. Платон заклав основи держави, які залишаються ідеалом для кожного, хто бажає щастя і процвітання своєму народові та державі, в якій він живе: це, насамперед, ідеї добра та справедливості [1, с. 63].

Розмірковуючи над причинами виникнення держави, Платон стверджує, що люди, народжені не схожими один на одного, з різними характерами і здібностями до тієї чи іншої діяльності. Вони не здатні забезпечити себе найнеобхіднішими речами, об’єднуються, щоб жити разом і допомагати один одному. Таке об’єднане поселення Платон називає державою. Він прагнув розглянути не просто державу, що виникає, а державу, в якій є все в достатку, тому що в такого типу державах можна швидше побачити, як виникають справедливість і несправедливість [6, с. 21].

Мислитель намагався з’ясувати, яким чином виникають справедливість і несправедливість у суспільстві. Щоб зрозуміти це, він пропонує

першочергово розглянути, що таке справедливість у державах, а вже згодом простежити її в окремій людині, наголошуючи, що справедливість може бути притаманна як окремо взятій людині, так і цілій державі [8, с. 9].

Щоб досягти цієї мети, Платон моделює державу, яка буде щасливою, адже саме в по-справжньому щасливій державі він сподівається знайти справедливість. На його думку, держава буде повністю досконалою лише тоді, коли вона буде побудована правильно. А якщо вона правильно побудована, то має чотири чесноти, які виявляються в мудрості, мужності, розсудливості і справедливості. На переконання мислителя, перша з чеснот, яка є абсолютно безсумнівна, в абсолютно досконалій державі — це мудрість [1, с. 64]. Мудрою держава є тому, що їй властива розсудливість, яка виражає своєрідне знання, бо саме завдяки знанням люди приймають правильні рішення. І серед усіх знань є знання, яке може допомогти вирішити проблему, що стосується не якоїсь дрібниці, а держави в цілому, бо воно визначає, як державі найкраще регулювати внутрішні і зовнішні відносини [6, с. 116-118].

Держава є мужньою завдяки своїй здатності завжди зберігати міркування про загрозливі небезпеки, які законодавець прищепив своїм підданам, і Платон назвав це міркування постійним універсальним збереженням. Саме через постійне збереження правильних і законних міркувань про те, що є небезпечним, а що ні, Платон назвав цю здатність мужністю [1, с. 65]. Здатністю охороняти державу володіють ті правителі, яких Платон називав досконалими охоронцями. Закон має бути понад правителями, а вони мають неухильно дотримуватись його [2, с. 126]. Саме перед ними постає важливе завдання: охороняти велику справу, якою є освіта і виховання, бо правильна освіта і виховання сприяють прояву в людині добрих природних нахилів. Той, хто плекає державу, повинен захищати її від людей, які порушують певний порядок, тобто від беззаконня, бо беззаконня поступово проникає у звичаї і звички, потім непомітно розростається і проникає у стосунки між людьми, і, нарешті, вповзає всередину, вторгаючись у закони і державний устрій. Порядок необхідно підтримувати і щодо перших ігор дітей, адже коли вони відразу починають грати чесно, в їхніх душах вкорінюється почуття закону, і це почуття росте в них і проявляється в усьому, навіть змушуючи їх виправляти державний устрій, якщо раніше з ним було щось не так. Платон також не допускав, щоб дитячі ігри були незаконними, бо коли вони

незаконні, то діти, які беруть у них участь, починають зневажати закон, і їх неможливо виховати справедливими і серйозними людьми [1, с. 65].

Порівнюючи чесноти, притаманні правильно побудованій державі, Платон зосередив свою увагу на розсудливості, яка, на його думку, відрізняється від мудрості та мужності тим, що вона подібна до своєрідної гармонії, розставляючи все на свої місця [1, с. 66]. Розсудливість — це своєрідний порядок, приборкання своїх задоволень і бажань, самовладання, послідовність, природне співзвуччя кращого і гіршого в тому, яка з цих двох властивостей повинна переважати в державі і в кожній людині. В абсолютно досконалій державі, сформованій мислителем, розумною слід називати лише ту, в якій краще переважає над гіршим. І за цих умов навіть розумні бажання меншості, тобто набагато порядніших людей, перемагають нікчемні бажання більшості, бо беруть гору здоровий глузд і правильні міркування, завдяки яким прості і помірковані переживання підпадають під владу розуму [6, с. 119-121].

Розглянувши такі властивості держави, як мудрість, мужність і розсудливість, Платон зауважує, що держава має ще й останню властивість, яка дозволяє попереднім трьом виникнути з неї, а після появи трьох попередніх властивостей остання забезпечує їхнє подальше існування доти, доки вона існує. Йдеться про четверту властивість абсолютно досконалої держави, яку мислитель уособлював з справедливістю [1, с. 66].

Саме справедливість на переконання Платона, є тим, заради чого держава повинна бути створена [3, с. 39]. Справедливість — це чеснота і мудрість, а несправедливість — ницість і невігластво [6, с. 35]. Однак, коли йдеться про досконалість держави, справедливість, як окрема властивість держави, вступає в конфлікт з іншими властивостями — мудрістю, розсудливістю і мужністю — адже справедливість вимагає, щоб кожен мав своє і займався своєю справою. Більше того, займаючись своєю справою, ніхто не помиляється, якщо він вправний у своєму мистецтві. Той, хто помиляється, робить це через брак знань, без яких він не є майстром своєї справи. Тобто, жоден майстер своєї справи не помиляється, навіть правитель [6, с. 122-123].

Отже турбота всіх класів про свої справи, коли кожен займається своєю справою в державі, зробить державу справедливою. А коли цю ідею застосувати до кожної окремої людини, то стає очевидним, що і там панує справедливість. Справедливість має бути реалізована в досконалій

державі. Керуючись справедливістю, держава вирішує найбільш важливі завдання, які стоять перед суспільством [4, с. 83].

Розглянувши, як встановлюється справедливість у державі, Платон переходить до розкриття справедливості в людині. І, якщо справедливість, виявлена в державі, відповідає справедливості, виявленій в людині, то, на його думку, від зближення однієї до іншої, можна домогтися чіткого вияву справедливості. При цьому Платон стверджував, що справедлива людина не відрізняється від справедливої держави з точки зору поняття справедливості. І так само, як державі притаманні чесноти — розсудливість, мужність і мудрість, так само і в людській душі можна спостерігати аналогічні види чеснот [6, с. 199].

Так само, як три типи принципів, що формують основи держави — економічний, захисний і дорадчий, Платон бачив три принципи в людській душі: один, завдяки якому людина мислить, який Платон назвав раціональним принципом; другий, нерозумний і жадаючий принцип, пов'язаний із задоволеннями й насолодами. Третій принцип — це нестримний дух, який за своєю природою виступає захисником раціонального начала. Саме через ці три принципи проявляється мудрість людини. Людина визнається справедливою, якщо вона демонструє свою справедливість так само, як і держава. Людина може бути справедливою і робити свою справу лише тоді, коли кожен з внутрішніх чинників виконує свій обов'язок. При цьому саме розсудливість придатна для управління, тому що вона мудра і повинна дбати про всю душу. І нерозумне начало повинно підкорятися розумному началу. Справедливість характеризується як стан людської душі, коли відбувається взаємодія цих начал в людині [6, с. 134-135].

Платон пов'язує сутність справедливості з вчинками людини і заявляє, що будь-яка справа справедливої людини є справедливою і не може виходити із цих рамок [9, с. 35]. Несправедливий вчинок характеризується тим, що руйнує внутрішню гармонію душі. Платон називав думки, які призводять до несправедливого вчинку, невіглаством. Несправедливість проявляється тоді, коли між цими трьома принципами виникає розлад, коли між ними йде внутрішня боротьба, коли відбувається поєднання багатьох функцій в одних руках і втручання в справи інших, коли відбувається повстання однієї частини проти всієї душі з метою керувати нею, хоча ця частина не призначена для цього природою, вона повинна підкорятися принципу, яким повинна керувати.

Справедливість сама по собі є справжнім благом для всіх. Влити справедливість у душу, на думку Платона, означає встановити в ній природні відносини між правилом і підпорядкуванням його принципам, а сіяти несправедливість означає силу одного принципу над іншим або підпорядкування одного принципу іншому всупереч природі. Це дає Платону підставу зробити висновок, що чеснота – це своєрідне здоров'я, краса і гарний настрій, а розбещеність – це розлад і слабкості. Кількість видів людської душі, за Платоном, відповідає однаковій кількості і типам державного ладу.

З усіх типів державного устрою оптимальним мислитель вважав аристократію [4, с. 83], вважаючи, що «аристократія допускає до управління державою найосвіченіших». На думку Платона, вони ніколи не порушують найважливіші закони держави, якщо у них є культура і освіта, про які говорив мислитель як про необхідне для ідеальної держави. Тому саме цю державу і таку систему держави Платон називає доброю і справедливою. Мислитель допускав, що саме аристократи, тобто найкращі жителі держави здатні навести порядок у державі та досягнути успіху [3, с. 39].

Платон надавав особливого значення стану свідомості судді. Мислитель вважав, що молодій душі абсолютно необхідно стати чистою і вільною від шкідливих звичок, якщо вона намагається здійснювати правосуддя досконало і мудро. Але хорошим суддею, висловив Платон, може бути не молодий чоловік, а старий, бо в зрілому віці знав, що таке несправедливість. Такий суддя помітить несправедливість не в собі, а в душах інших людей як щось абсолютно чуже йому. Потрібно багато часу, щоб навчитися розпізнавати, що це за зло – несправедливість.

Платон вбачав у своєму обов'язку як засновника ідеальної держави зробити людей наділеними найкращими здібностями до здобуття вищої науки – здатністю бачити добро і вознестися до неї. І правда в тому, що в державі, де люди, які підпадають під владу, менше прагнуть до влади, лідерство здійснюється найкращим чином. У державі з хорошою структурою люди дійсно багаті не скільки фінансово, стільки духовно, тим, що становить багатство щасливої людини: добродіє і розважливе життя.

Платон вважав, що зрозуміти суть самого добра можна за допомогою розуму. Для цього не варто використовувати ніяких почуттів, але слід усвідомити суть кожного предмета і не заспокоюватися

до тих пір, поки не стане зрозумілою сутність самого блага. Якщо досягнути цього, то можливо опинитися на вершині усвідомлення розуму.

У своїх роздумах про ідеальний стан Платон часто вживав слово «закон» [8, с. 10]. Відзначимо, що практично в усіх випадках він мав на увазі під цим терміном щось інше, ніж те, що ми досі сприймаємо здебільшого в теоретичних міркуваннях і практичній діяльності, тобто закон як нормативний акт, виданий від імені держави уповноваженим органом.

Показовим прикладом у цьому відношенні є міркування Платона про мету закону в розумінні існуючої системи в державі, яка повинна базуватися на принципах справедливості, добра, розумності. З цього приводу Платон зазначав, що закон не про щастя будь-якої держави, щоб воно велося краще в державі, ніж інші; закон спрямований на встановлення добробуту для всієї держави; потім силою, потім переконанням, мобілізуючи громадян, це дозволяє їм отримувати користь один від одного настільки, наскільки вони здатні бути корисними для загального блага [8, с. 7]. Закон сам по собі створює таких людей, щоб вони перебували в раціональному руслі на шляху до зміцнення держави.

Очевидно, що тут мова йде про таку систему в державі, яка сама по собі сприяє як створенню добробуту для всієї держави, так і забезпечує максимальну корисність всіх громадян для загального блага, виховує їх так, щоб сприяти зміцненню держави. Немає сумнівів, що йдеться про систему, засновану на ідеях справедливості і добра, де є розсудливість і мудрість, на тому, що найближче до філософії і розуму [7, с. 43]. Такий висновок можна зробити, на підставі того, що Платон вважав, що далеким від розуму є те, що далеке від закону і порядку. Доказами у цій площині є й інші міркування Платона про сутність закону, особливо ті, де йдеться про особливу систему як в душі людини, так і в самій державі, основою якої є верховенство найкращого принципу – сили божественного і розумного начала.

Так само, як діти знаходяться під особливою владою, яка дозволяє їм навчатися певної внутрішньої структури і виховувати в них найкращий принцип, щоб вони могли бути опікуном і сувереном душі дитини, таким чином, дорослі громадяни, щоб бути вільними, повинні бути під владою найкращого принципу. Про це, як сказав Платон, свідчить закон, який є союзником усіх громадян у державі, адже ставить перед собою мету забезпечити верховенство даного принципу.

Висновки. Окреслюючи образ ідеальної держави, Платон вбачає її за умови детальної правової регламентації діяльності особи в межах справедливого закону. Мислитель розглядав право не як структуру влади, що визначає спосіб життя, а як засіб досягнення ідеального, найкращого. Хоча й мислитель прямо не називав свій ідеальний державний устрій правовою державою, він вклав суть правової держави у свою ідеальну державу, тобто державу, в якій порядок і гармонія неможливі без права.

Література

1. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї — до доктрини. К.: Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
2. Древаль Ю., Кузнецов А. Верховенство права як фундаментальний принцип публічного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Вип. 1(55). С. 126–133.
3. Козинець О. Г., Остапенко А. І. Платон та Аристотель про державу і право: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 89. С. 37–41.
4. Колич О., Олійник В. Еволюція філософсько-правового розуміння держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3(35). С. 81–88.
5. Матевосян А. А. Поняття принципу верховенства права на доктринальному рівні. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 4. С. 10–15.
6. Платон. Держава / Пер. з давньогрек. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
7. Турянський Ю. Генезис прав людини у період античності. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 41–46.
8. Шевченко Л. А. Принцип верховенства права: історія становлення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2020. Вип. 32. С. 7–13.
9. Шелевер Н. В. Принцип справедливості у філософії античних філософів. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2020. № 4. Т. 2. С. 33–39.

Кельба С. Г.,

orcid.org/0000-0002-1817-8160

кандидатка юридичних наук, доцентка,

деканеса юридичного факультету

Приватного вищого навчального закладу

«Буковинський університет»

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Денисенко Є. В., Романенко В. О.

Для України проблема забезпечення національної безпеки набула особливої гостроти у зв'язку з агресією Російської Федерації, яка супроводжується анексією територій, збройними діями, кібератаками, дезінформаційними кампаніями та економічним тиском.

У статті представлено загальне розуміння природи загроз, що можуть впливати на цілісність, стабільність та функціонування держави, зокрема як міжнародне право захищає інтереси країни та гарантує національну безпеку. Проаналізовано поділ загроз залежно від джерела їх виникнення: внутрішні загрози пов'язані з політичною та соціально-економічною нестабільністю, корупцією, криміногенною ситуацією та слабкістю інституцій; зовнішні загрози розглянуто через призму агресивної політики інших держав, збройних конфліктів, інформаційного та кіберпростору, економічного тиску. Розглянуто нормативно-правову базу України, систему суб'єктів забезпечення безпеки, а також ключові аспекти міжнародного співробітництва. Зазначено, що особливості стратегії національної безпеки змінюються згідно із подіями, які відбуваються як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі країни. Описано ключові міжнародно-правові документи у сфері безпеки (Статут ООН, Гельсінський акт, Женевські конвенції, а також інструменти НАТО та договори з роззброєння). Проаналізовано участь України в міжнародних безпекових ініціативах, таких як миротворчі місії ООН, проекти ОБСЄ, платформи у сфері кіберзахисту та боротьби з тероризмом (акцент зроблено на співробітництві з НАТО та ЄС). Наголошено на ключових аспектах міжнародної підтримки України в умовах збройної агресії РФ (постачання озброєння, фінансову допомогу, санкційну політику, гуманітарну та правову підтримку), що є критично важливою для збереження суверенітету та територіальної цілісності України. Розкрито ключові напрями розвитку міжнародно-правової політики України в умовах збройної агресії та трансформації глобального безпекового середовища. Підкреслено важливість зміцнення міжнародної правосуб'єктності, розширення договірно-правової бази, правової інтеграції з ЄС і НАТО, а також юридичний супровід процесів деокупації та притягнення агресора до відповідальності.

Ключові слова: національна безпека, загрози національній безпеці, міжнародне співробітництво, міжнародно-правові основи, національні інтереси, стратегія національної безпеки України, міжнародно-правові договори.

Denysenko Ye. V., Romanenko V. O. International law as the main tool for overcoming threats to Ukraine's national security

For Ukraine, the problem of ensuring national security has become particularly acute in connection with the aggression of the Russian Federation which is accompanied by the annexation of territory, armed actions, cyberattacks, disinformation campaigns, and economic pressure.

The article presents a general understanding of the nature of threats that may affect the integrity, stability and functioning of the state, in particular, how international law protects the interests of the country and guarantees national security. The author analyzes the division of threats depending on the source of their occurrence: internal threats are related to political and socio-economic instability, corruption, crime and weakness of institutions; external threats are considered through the prism of aggressive policies of other states, armed conflicts, information and cyberspace, economic pressure. The regulatory and legal base of Ukraine, the system of security subjects as well as key aspects of international cooperation are considered. It is noted that the features of the national security strategy change in accordance with events that occur both in the country's internal and external environment. The key international legal documents in the sphere of security are described (UN Charter, Helsinki Act, Geneva Conventions, as well as NATO instruments and disarmament treaties). Ukraine's participation in international initiatives in the field of security, such as UN peacekeeping missions, OSCE projects, platforms in the field of cyber protection and the fight against terrorism (the emphasis is on cooperation with NATO and the EU) is analyzed. The key aspects of international support for Ukraine in the context of armed aggression by the Russian Federation (arms supply, financial assistance, sanctions policy, humanitarian and legal support), which are critically important for preserving the sovereignty and territorial integrity

of Ukraine, are emphasized. The key directions of development of the international legal policy of Ukraine in the context of armed aggression and transformation of the global security environment are revealed. The importance of strengthening international legal personality, expanding the contractual legal framework, legal integration with the EU and NATO, as well as legal support for the processes of de-occupation and bringing the aggressor to justice is emphasized.

Key words: *national security, threats to national security, international cooperation, international legal foundations, national interests, national security strategy of Ukraine, international legal treaties.*

Постановка проблеми та її актуальність.

У сучасному світі питання забезпечення національної безпеки набуває особливого значення, з огляду на зростання кількості глобальних викликів і загроз. Збройні конфлікти, тероризм, гібридні загрози, кібератаки, інформаційні війни, економічний тиск та інші форми впливу створюють серйозні виклики для суверенітету й стабільності держав. У цьому контексті міжнародно-правові механізми виступають ключовим інструментом у координації зусиль держав для протидії загрозам національній безпеці.

Особливої актуальності дане питання набуло для України, яка з 2014 року перебуває у стані збройного конфлікту, що супроводжується масштабною гібридною агресією з боку Російської Федерації. У відповідь на ці загрози держава активно використовує міжнародно-правові інструменти для зміцнення власної безпеки, залучення зовнішньої підтримки та забезпечення відповідальності агресора. Участь у міжнародних організаціях, двостороння та багатостороння дипломатія, стратегічне партнерство з НАТО та ЄС — усе це є елементами міжнародно-правового механізму протидії загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи актуальність проблематики теми в реаліях подій воєнного характеру на території України, багато українських та іноземних науковців працювали та працюють над дослідженнями пов'язаними з вивченням поняття «національна безпека» з розглядом можливостей щодо її зміцнення з метою захисту свободи українського народу та держави в цілому.

Розробці питань щодо підтримки достатнього рівня національної безпеки держави багато уваги приділяють вітчизняні вчені, зокрема Копанчук В. О. [7]; Криштанович М. Ф. [8]; Жеребець О. М. [9]; Лисько Т. Д. [10]; Литвинов О. [11]; Мельниченко Б. Б. [12]; Хрустова В. Є. [16] та інші. Щодо іноземних авторів, слід виокремити: Bosch O., Van H. P. [13]; Ikanda F. N., Muhumad A. A., Kuhnt J. [14]; Mohammed Y., Warkentin M. [15] та інші.

Слід виділити Кобко Є. В., де розглянуто принцип застосування міжнародних актів з практичної точки зору миру та безпеки народів, з особливою увагою до Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу [1]. В свою чергу, Альван А. концентрує свою увагу на науковій систематизації поняття «національна безпека» [2], Антонов В. О. розглядає проблематику з юридичного боку з акцентом питання національної безпеки на конституційному рівні [3]. Автори [4] у своїй статті досліджують можливості нових концепцій щодо стабільного, безпечного розвитку держави, розкриваючи теоретико-методологічні основи зазначеної теми. Однак, науковець Гаврильців М. Т. відає пріоритет дослідженням з вузької сторони, беручи до уваги конкретний аспект, який має вагомий вплив на стан національної безпеки країни — інформатизацію, що у сучасних умовах стає чи не на перше місце [5]. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. у свою чергу, аналізують законодавче забезпечення безпеки з розгляду економічної, фінансової сторони, відштовхуючись від норм вітчизняного та міжнародного права, що є актуальним у даний час [6]. Однак, аналіз та вивчення наукових робіт показало відсутність пріоритетних основ боротьби держави із загрозами національної безпеки, водночас існує низка невирішених питань щодо ефективності міжнародно-правових механізмів, рівня імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, а також доцільності реформування підходів до безпеки з урахуванням досвіду країн-партнерів. Усе це свідчить про необхідність комплексного дослідження даної проблематики як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Тож, **метою статті** є застосування міжнародного права як основного інструменту подолання загроз національної безпеки держави, що дозволить посилити позиції України у міжнародних відносинах та підвищити ефективність співпраці з міжнародними організаціями та партнерами.

Виклад основного матеріалу. Сучасність стискається із реальністю, яка наповнена потенційними чинниками, що ставлять під загрозу суверенітет, територіальну цілісність, політичну та економічну стабільність держави, а також життя, права і свободи громадян, відповідно, такі випадки можна підвести під загрози національної безпеки. Вони можуть виникати як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі, мати як воєнний, так і невоєнний характер, охоплюючи політичну, економічну, інформаційну, екологічну, соціальну та інші сфери.

Розвиток глобальних процесів призвів до трансформації змісту та структури загроз. Якщо раніше основними чинниками вважалися військова агресія чи державний переворот, то нині все більшого значення набувають гібридні форми небезпеки, до яких належать кібератаки, інформаційні впливи, фінансові маніпуляції, тероризм, міжнародна організована злочинність, поширення дезінформації, а також використання технологій як інструменту тиску.

Для більш точного розуміння масштабів і джерел загроз національній безпеці застосовується класифікація за різними критеріями: «за походженням — внутрішні та зовнішні; за джерелом впливу — природні, техногенні, антропогенні, соціальні, політичні тощо; за формою прояву — прямі (відкрита агресія, теракти) та непрямі (економічний тиск, інформаційні кампанії); за тривалістю дії — постійні, тимчасові, латентні» [3, 16].

У національній системі безпеки України ключовим документом, що визначає загрози, є «Стратегія національної безпеки України» [17], затверджена указом Президента. У ній конкретизовано основні групи загроз, зокрема «збройна агресія Російської

Федерації; тимчасова окупація частини території; спроби дестабілізації внутрішньої політичної ситуації; залежність від енергоресурсів; низька ефективність державного управління; корупція; кібератаки та інформаційна агресія» [17].

Таким чином, національна безпека в сучасних умовах вимагає постійного оновлення підходів до ідентифікації загроз, а також активної участі держави в міжнародній безпековій політиці. Це створює потребу у використанні як національно-правових, так і міжнародно-правових механізмів для забезпечення цілісної відповіді на виклики сучасності.

Для ефективного реагування на загрози національній безпеці важливо не лише встановити їх наявність, але й здійснити чітку класифікацію, що дозволяє формувати відповідні заходи протидії. Одним з основоположних підходів є поділ загроз на внутрішні та зовнішні, що враховує джерело походження та характер впливу на державу (рис. 1).

Зазначимо, що внутрішні загрози виникають у межах самої держави і пов'язані з внутрішньополітичними, соціально-економічними, правовими чи гуманітарними процесами, вони можуть набувати

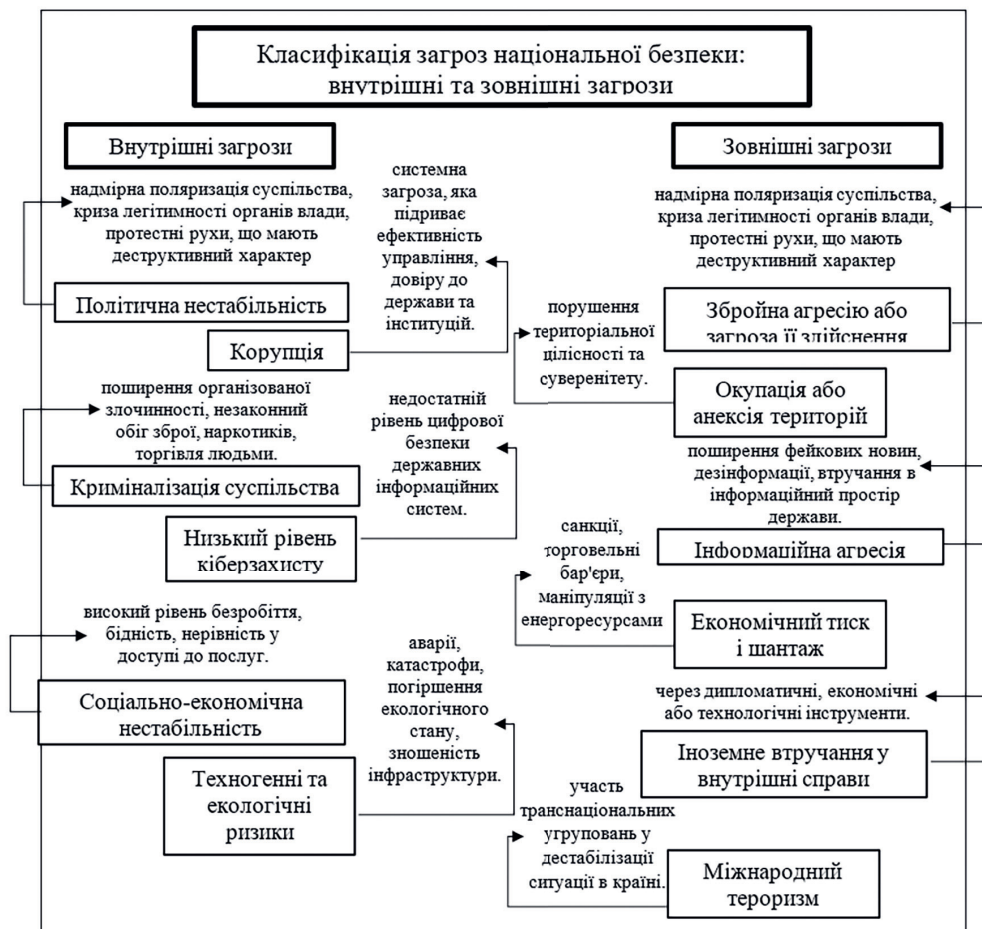

Рис. 1 Класифікація загроз національній безпеці

Джерело: сформовано автором згідно [16]

особливо небезпечного характеру в умовах війни, кризи або політичної нестабільності, коли зростає вразливість державних інститутів і зменшується рівень суспільної консолідації. В свою чергу зовнішні загрози надходять із-за меж держави і здебільшого мають стратегічний або системний характер, який впливає на всі показники стану держави на міжнародній арені та головне – на національний рівень життя. Відповідно, аналіз класифікації загроз національної безпеки засвідчив, що ефективна безпекова політика держави можлива лише за умови комплексного врахування як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, які нерідко є взаємопов'язаними та взаємопідсилювальними.

Для України особливої актуальності набули зовнішні загрози у зв'язку з агресією Російської Федерації, що поєднує військові, політичні, інформаційні та економічні інструменти впливу.

Важливо враховувати, що внутрішні загрози, такі як політична нестабільність, корупція, соціально-економічна напруга, криміналізація суспільства та вразливість інфраструктури, створюють передумови для послаблення держави зсередини, що, у свою чергу, підвищує ефективність зовнішнього втручання та агресії. Ігнорування або недооцінка внутрішніх ризиків може призвести до

дестабілізації політичної системи, втрати довіри громадян та руйнування інституційної спроможності протидіяти загрозам. Зокрема, зовнішні загрози в сучасних умовах мають багатовимірний характер – від відкритої військової агресії до кібератак, інформаційної війни та економічного тиску. Для України ці загрози мають критичне значення через тривалу (3 роки) гібридну війну з боку Російської Федерації, що поєднує військові, політичні, інформаційні та енергетичні елементи впливу. Водночас ці загрози часто використовують наявні внутрішні слабкості як точку входу. Всі сучасні країни зацікавлені у врегулюванні конфліктних ситуацій особливо якщо це стосується суверенності держави та територіальної цілісності. Уряд, в свою чергу, піклується про національну безпеку, яка безпосередньо пов'язана з міжнародним правом.

Слід зазначити, що міжнародне право відіграє ключову роль у забезпеченні глобальної та регіональної безпеки, створюючи юридичні механізми для запобігання конфліктам, захисту прав людини та забезпечення миру між державами. Основу міжнародної безпекової системи становлять принципи, закріплені у низці базових міжнародно-правових актів, які мають універсальний або регіональний характер (табл. 1–2).

Таблиця 1

Міжнародне право у сфері безпеки: базові принципи та документи

Базовий принцип / документ	Опис	Значення для України
Суверенна рівність держав	Усі держави мають рівні права на міжнародній арені	Україна захищає право на суверенітет перед агресією РФ
Невтручання у внутрішні справи	Заборона втручання в політичні та соціальні процеси інших держав	РФ порушує цей принцип шляхом підтримки сепаратизму
Заборона сили або погрози силою	Міжнародні спори повинні вирішуватись мирно	Агресія РФ порушує цей принцип, що є основою позовів України
Право на самооборону (ст. 51 Статуту ООН)	Держава має право захищатись у разі збройного нападу	Україна має законне право на оборону в умовах збройної агресії
Повага до прав людини	Захист основних свобод людини є передумовою безпеки	Важливо для України в частині захисту громадян на окупованих територіях

Джерело: сформовано автором згідно [17–21]

Таблиця 2

Ключові міжнародно-правові документи у сфері безпеки

Документ	Основні положення	Роль для України
Статут ООН (1945) [33]	Засади миру, безпеки, колективної відповідальності, повага до суверенітету	Правова основа міжнародного визнання суверенітету України
Гельсінський заключний акт (1975) [22]	Непорушність кордонів, невикористання сили, співпраця, права людини	Використовується як аргумент проти анексії Криму
Вашингтонський договір (НАТО, 1949) [23]	Колективна оборона, військово-політичне співробітництво	Базис для співпраці України з НАТО
Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (1968) [24]	Контроль над зброєю масового ураження	Україна – без'ядерна держава, що розраховує на міжнародні гарантії
Женевські конвенції (1949) [25]	Захист жертв збройних конфліктів	Застосовуються до захисту цивільного населення в умовах війни
Резолюції Ради Безпеки ООН [26]	Впровадження санкцій, мандати на миротворчі місії	Платформа для міжнародного засудження агресії проти України

Джерело: сформовано автором згідно [17, 22–26, 33]

Аналіз базових принципів міжнародного права, представлений у таблиці 1, свідчить про їх фундаментальне значення для формування системи міжнародної безпеки та забезпечення стабільного міжнародного порядку. У контексті української державності ці принципи набувають особливої ваги, оскільки створюють правову основу для протидії зовнішній агресії, захисту суверенітету та територіальної цілісності, а також забезпечення внутрішньої стабільності.

Таким чином, у контексті російської агресії, Україна активно використовує потенціал міжнародного права для захисту своїх інтересів – через звернення до міжнародних судових інстанцій (зокрема, Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду), участь у безпекових ініціативах НАТО, ЄС, ОБСЄ, а також ініціювання резолюцій на рівні ООН. Базові принципи міжнародного права, зокрема непорушність кордонів та заборона агресії, стають основою для міжнародної підтримки України.

Національна стратегія безпеки України є основоположним документом у сфері формування державної політики безпеки, що визначає головні загрози, стратегічні цілі, принципи та механізми забезпечення національної безпеки. Остання редакція стратегії була затверджена Указом Президента України №392/2020 від 14 вересня 2020 року [17]. До ключових положень «Стратегії національної безпеки України» в більшості є базовими, окрім одного пункту, який визначає характер усіх державних сфер управління (табл. 3).

Слід зазначити, що особливості стратегії національної безпеки змінюються згідно із подіями, які відбуваються як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі країни, згідно з цим не буде зайвим визначити зміни в направлені, що відбулися під

впливом сучасності на сьогодні: спрямованість на євроатлантичну інтеграцію; урахування досвіду збройної агресії Російської Федерації та окупації частини території України; наголос на гнучкості, превентивному підході та стримуванні загроз на ранніх етапах; визнання ролі громадянського суспільства та приватного сектору в безпековій архітектурі.

Звідси, «Стратегія національна безпеки України» [17] є стратегічною відповіддю держави на сучасні виклики. Вона формує системний підхід до захисту інтересів держави на внутрішньому та міжнародному рівнях, поєднуючи воєнні, політичні, інформаційні, економічні та соціальні аспекти безпеки. Успішна реалізація стратегії потребує координації дій усіх гілок влади, посилення міжнародного партнерства та активної участі громадянського суспільства.

Україна активно долучається до міжнародних безпекових ініціатив з метою зміцнення національної обороноздатності, інтеграції у систему європейської та євроатлантичної безпеки, а також формування спільних механізмів реагування на глобальні загрози. Серед ключових напрямів можна виділити [27]:

1. Участь у миротворчих операціях ООН (зокрема в Конго, Косово, Ліберії, Кот-д'Івуарі тощо);
2. Співпраця в рамках ОБСЄ, зокрема в контексті Спеціальної моніторингової місії в Україні;
3. Ініціативи у сфері кібербезпеки, боротьби з тероризмом, транснаціональною злочинністю;
4. Долучення до Європейського інструменту миру (EPF) та платформ для військово-технічної допомоги;
5. Підтримка міжнародних санкцій щодо країн-агресорів, зокрема РФ, а також участь у формуванні правових позицій у міжнародних структурах.

Таблиця 3

Ключові положення «Стратегії національної безпеки України»

Елемент стратегії	Зміст
Мета	Захист суверенітету, територіальної цілісності, демократичного устрою, прав і свобод громадян
Візія	Безпечна, правова, заможна держава в євроатлантичному безпековому просторі
Основні принципи	Верховенство права, дотримання прав людини, демократичний цивільний контроль над сектором безпеки
Ключові загрози	Збройна агресія РФ, гібридні загрози, кіберзагрози, інформаційні впливи, економічна залежність
Стратегічні напрями забезпечення безпеки	– Оборонна політика та розвиток Збройних Сил України; – Кібербезпека та інформаційна стійкість; – Енергетична та екологічна безпека; – Економічна безпека; – Соціальна та гуманітарна безпека
Міжнародне партнерство	Поглиблення співпраці з НАТО, ЄС, участь у міжнародних безпекових ініціативах

Джерело: сформовано автором згідно [17]

Це дозволяє Україні не лише отримувати підтримку, а й виступати активним суб'єктом міжнародної безпекової політики.

Також одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України є співробітництво з НАТО. Співпраця України з НАТО та Європейським Союзом є ключовим елементом її безпекової та зовнішньої політики, особливо в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації. Участь у програмах та ініціативах цих міжнародних об'єднань спрямована на зміцнення обороноздатності, підвищення стійкості інституцій, розбудову сектору безпеки й оборони відповідно до західних стандартів.

Відносини з НАТО значно активізувалися після 2014 року. Україна бере участь у Річних національних програмах під егідою Комісії Україна-НАТО [28–29], що охоплюють реформи в оборонному секторі, підвищення демократичного цивільного контролю, кібербезпеки, оборонного планування. Особливе значення має отримання Україною у 2020 році статусу партнера з розширеними можливостями (Enhanced Opportunities Partner), що дозволило поглибити військову співпрацю та оперативну сумісність. Крім того, діє низка трастових фондів НАТО, які сприяють розвитку системи командування, логістики, розмінування, реабілітації поранених військових.

У межах співпраці з Європейським Союзом Україна бере участь у реалізації спільної політики безпеки та оборони (CSDP) [30], зокрема через Консультативну місію ЄС в Україні (EUAM Ukraine), яка допомагає у реформуванні сектору громадської безпеки. Також Україна користується перевагами Європейського інструменту миру (European Peace Facility), у межах якого надається фінансова й технічна допомога, зокрема військового характеру. Однією з важливих форм підтримки є інтеграція в Європейський механізм цивільного захисту та співпраця у сфері кіберзахисту, стратегічних комунікацій і протидії гібридним загрозам.

Таким чином, співробітництво з НАТО та ЄС забезпечує не лише практичну допомогу

в оборонній сфері, а й сприяє глибшій інтеграції України у європейську систему безпеки, підвищуючи здатність держави ефективно протидіяти зовнішнім загрозам і зміцнювати свою геополітичну суб'єктність.

Після початку збройної агресії РФ у 2014 році та її повномасштабної фази в 2022 році, міжнародна підтримка стала критично важливою складовою виживання та оборони української держави, основні складові якої необхідно виділити окремо (табл. 4).

Відповідно до таблиці 4, можна зробити висновок, що міжнародна підтримка виступає не лише засобом стримування агресора, а й важливим елементом збереження суверенітету держави та європейського вибору України.

Міжнародно-правова політика України в сучасних умовах набуває особливої ваги як інструмент захисту національних інтересів, забезпечення безпеки та інтеграції у європейське та євроатлантичне співтовариство. З огляду на триваючу агресію з боку Російської Федерації, одним із ключових завдань зовнішньополітичної та правової діяльності України є формування ефективної стратегії міжнародно-правової протидії загрозам, що стоять перед державою. Враховуючи вищевикладене відмітимо основні напрямки розвитку цієї політики, які включають:

1. Посилення міжнародно-правової суб'єктності України — активна участь у діяльності міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Рада Європи), ініціювання резолюцій, рішень і заяв, спрямованих на підтримку суверенітету та територіальної цілісності держави.

2. Розширення договірно-правової бази — укладення нових двосторонніх та багатосторонніх угод у сферах безпеки, оборони, кіберзахисту, енергетики, прав людини, а також адаптація українського законодавства до стандартів міжнародного права.

3. Поглиблення правової інтеграції з ЄС та НАТО — поступове впровадження правових норм і стандартів, передбачених Угодою про асоціацію

Таблиця 4

Основні складові міжнародної підтримки України у протидії збройній агресії РФ

Напрямок	Приклади допомоги
Військова підтримка	Поставки зброї, бронетехніки, ППО (США, Велика Британія, країни НАТО та ЄС)
Фінансова підтримка	Макрофінансова допомога ЄС, гранти та кредити МВФ, Світового банку
Гуманітарна допомога	Допомога переміщеним особам, відновлення інфраструктури, медичні місії
Санкційна політика	Багаторівневі санкції проти РФ з боку ЄС, США, Канади, Японії та інших країн
Міжнародна правова підтримка	Судові позови України проти РФ у міжнародних судах, збір доказів воєнних злочинів
Політична підтримка	Визнання РФ як держави-агресора, дипломатичне тиснення, резолюції ООН

Джерело: сформовано автором згідно [27–32]

з ЄС, а також стратегічне наближення до правової бази НАТО у питаннях цивільного контролю, взаємної безпеки та сумісності.

4. Юридичне супроводження процесу деокупації та відновлення справедливості — системна робота в міжнародних судах (Міжнародний суд ООН, ЄСПЛ, Міжнародний кримінальний суд) щодо притягнення РФ до відповідальності за воєнні злочини, агресію, геноцид та інші порушення міжнародного права.

5. Активізація правової дипломатії — формування експертних і адвокаційних груп для просування української позиції у міжнародному правовому дискурсі, взаємодія з правозахисними інституціями, неурядовими організаціями та think tank'ами.

6. Зміцнення внутрішнього правового потенціалу — підготовка фахівців з міжнародного права, розвиток науково-аналітичної бази, підтримка досліджень у сфері міжнародної безпеки та правозастосування.

Таким чином, міжнародно-правова політика України розвивається у напрямку стратегічної адаптації до змін світового безпекового порядку, зміцнення оборонного потенціалу через право та послідовної інтеграції в європейську правову спільноту. Ефективне поєднання дипломатичних, правових і політичних інструментів дозволить Україні більш рішуче відстоювати власні інтереси на міжнародній арені.

У світі, де міжнародна стабільність дедалі більше залежить від дотримання норм і принципів міжнародного права, питання забезпечення національної безпеки перестав бути виключно внутрішньою справою держави. Сьогодні безпека — це багаторівневе поняття, що охоплює не лише військову складову, а й правову, інформаційну, економічну та дипломатичну. Особливо актуальним це питання постає для України, яка опинилася на передовій боротьби за дотримання основоположних принципів міжнародного порядку.

Висновки. Національна безпека є фундаментальною умовою стабільного функціонування держави, її суверенітету, територіальної цілісності та захисту прав і свобод громадян. Реалії збройної агресії та гібридних загроз засвідчили, що жодна країна не може ефективно протистояти викликам без консолідованої міжнародної підтримки та правових механізмів захисту. У цьому контексті міжнародне право виступає не лише як інструмент реагування, а й як фундамент довготривалої стратегії безпеки, заснованої на принципах справедливості, відповідальності та співпраці.

Враховуючи це було окреслено ключові орієнтири, що мають не лише теоретичне, а й практичне значення для подальшого розвитку державної політики у сфері безпеки. Забезпечення національної безпеки в сучасних умовах вимагає не лише внутрішньої політичної стійкості та військової готовності, а й активного використання міжнародно-правових механізмів. Загрози, які постають перед Україною, мають як внутрішній, так і зовнішній характер, при цьому зовнішні — зокрема збройна агресія Російської Федерації — становлять особливо серйозну небезпеку для суверенітету та територіальної цілісності держави. Відповідно, оборонний сектор, кібербезпека, інформаційна стійкість країни та міжнародне партнерство має велике значення для країни в реалізації національних інтересів. Можна побачити, що сучасна стратегія України полягає в поглибленні правової інтеграції з західними союзниками, активному використанні міжнародного права для фіксації правопорушень агресора та зміцненні юридичних позицій на глобальному рівні. Україна в свою чергу намагається розширювати міжнародні зв'язки, договірно-правову базу, посилювати правову дипломатію, підвищувати ефективність участі у міжнародних судових процесах та поступово адаптувати українське законодавство до стандартів міжнародного права. Зокрема, системне оновлення та стратегічне спрямування правової політики дозволить Україні ефективно реалізовувати національні інтереси та посилювати власну роль на міжнародній арені. Тож, міжнародно-правовий вимір національної безпеки є критично важливим інструментом для забезпечення стабільності, міжнародної підтримки та довгострокового захисту інтересів України в умовах глобальних викликів.

Література

1. Кобко Є. В. Міжнародно-правові засади забезпечення Національної безпеки України. *Юридичний бюлетень*. Вип. 7. Ч. 2. 2018. С. 47–54. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_2/9.pdf (дата звернення: 07.04.2025).
2. Альван А. Наукові підходи до системи понять «національна безпека»: міжнародно-правовий аспект. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 7(12). С. 70–77. <https://doi.org/10.15421/151966> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-con>

tent/uploads/2020/12/antonov-v.o.-konstitutsiyno-pravovi-zasadi-natsionalnoyi-bezpeki-ukrayini_d_.pdf (дата звернення: 07.04.2025).

4. Білий В. І., Михальчук В. М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 17. С. 92–98. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7589&i=14> (дата звернення: 07.04.2025).

5. Гаврильців М. Т. Інформаційна безпека держави у системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 200–203. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2927> (дата звернення: 07.04.2025).

6. Блістів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. Вип. № 4 (81). С. 13–26.

7. Копанчук В. О. Нормативно-правове забезпечення державної політики національної безпеки та громадського порядку України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1610> (дата звернення: 07.04.2025).

8. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення: монографія / Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Львів: Сполум, 2020. 418 с.

9. Жеребець О. М. Типологія сучасного тероризму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 274–276. URL: http://lsey.org.ua/3_2021/72.pdf (дата звернення: 07.04.2025).

10. Лисько Т. Д., Шилова К. Р. Злочини терористичної спрямованості за КК України: кримінально-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2023. № 2 (67). С. 203–209. URL: <https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/17862/25166> (дата звернення: 07.04.2025).

11. Литвинов О. Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 9–16.

12. Мельниченко Б. Б. Організаційно-правові засади функціонування системи забезпечення національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 301–304. URL: http://lsey.org.ua/12_2022/70.pdf (дата звернення: 07.04.2025).

13. Bosch O., Van H. P. (2007). UNSCR 1540: Its future and contribution to global non-proliferation and counter-Terrorism. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84901082035&orig->

[in=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=b&sdt=b&s=-TITLE-ABS-KEY%28International+legal+basis+for+a+state%E2%80%99s+fight+against+threats+to+national+security%29&sessionSearchId=6cf196b2feac9f9c669ca0b04c39260b&relpos=3](https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84901082035&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=b&sdt=b&s=-TITLE-ABS-KEY%28International+legal+basis+for+a+state%E2%80%99s+fight+against+threats+to+national+security%29&sessionSearchId=6cf196b2feac9f9c669ca0b04c39260b&relpos=3) (дата звернення: 07.04.2025).

14. Ikanda F. N., Muhumad A. A., Kuhnt J. (2025). Refugee securitization and the challenges of formal integration: case of Somali refugees in Kenya and Ethiopi. *Comparative Migration Studies*. № 13(1). URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85218192240&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=b&sdt=b&s=TITLE-ABS-KEY%28threats+to+national+security%29&sessionSearchId=6cf196b2feac9f9c669ca0b04c39260b&relpos=2> (дата звернення: 07.04.2025).

15. Mohammed Y., Warkentin M., Paul C., Beshah T. (2025). The role of collectivism, power distance, and neutralization techniques on deviant information security behavior. *Technology in Society*. №18. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85219125062&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=b&sdt=b&s=TITLE-ABS-KEY%28threats+AND+to+AND+national+AND+security%29&sessionSearchId=6cf196b2feac9f9c669ca0b04c39260b&relpos=11> (дата звернення: 07.04.2025).

16. Хрустова В. Є., Трушкіна Н. В. Класифікація загроз національній безпеці країни. *Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні вектори розвитку України: забезпечення сталості та безпеки»*. Київ, від 28 жовтня 2024 р. URL: https://www.reicst.com.ua/asp/article/view/conf_28_10_2024-01-02/conf_28_10_2024-01-02 (дата звернення: 07.04.2025).

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14. 09. 2020 № 392/2020: станом на 07 січня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 07.04.2025).

18. United Nations Charter (full text). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 07.04.2025).

19. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй: декларація від 24.10.1970. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140050___140050 (дата звернення: 07.04.2025).

20. Визначення агресії: Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169633___169633 (дата звернення: 07.04.2025).

21. Резолюція 41/187 (XLIV) Генеральної Асамблеї ООН «Проголошення всесвітнього десятиріччя розвитку культури» від 08.12.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_716#Text (дата звернення: 07.04.2025).

22. Helsinki Final Act, 1975. URL: <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/helsinki> (дата звернення: 07.04.2025).

23. The North Atlantic Treaty (Washington, 4 April 1949). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/the_north_atlantic_treaty_washington_4_april_1949-en-b9081831-6c1f-44fa-993a-50db7376de1a.html (дата звернення: 07.04.2025).

24. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року № 995_098. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 07.04.2025).

25. The Geneva conventions of 12 august 1949. URL: <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf> (дата звернення: 07.04.2025).

26. Resolutions United Nation. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/resolutions-0> (дата звернення: 07.04.2025).

27. Спільні безпекові зобов'язання між Україною та Європейським Союзом. *Президент України. Володимир Зеленський*. URL: <https://president.gov.ua/news/spilni-bezpekovi-zobovyazannya-mizh-ukrayinoyu-ta-yevropejsk-91801> (дата звернення: 12.04.2025).

28. Про річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО: Указ Президента України від 24 лютого 2021 р. № 72/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/2021#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

29. Партнерство НАТО з розширеними можливостями. URL: [https://cip.gov.ua/ua/news/partner-](https://cip.gov.ua/ua/news/partnerstvo-nato-z-rozshirenimi-mozhливостями)

[stvo-nato-z-rozshirenimi-mozhливостями](https://cip.gov.ua/ua/news/partnerstvo-nato-z-rozshirenimi-mozhливостями) (дата звернення: 12.04.2025).

30. Завада Я. І. Спільна політика безпеки і оборони ЄС на сучасному етапі: основні перспективи і загрози. *Політикус*. 2022 р. № 3. С. 71–76. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16428> (дата звернення: 12.04.2025).

31. Консультативна місія Європейського Союзу (КМЕС) в Україні. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/> (дата звернення: 12.04.2025).

32. Ukraine Facility від ЄС та програма МВФ: моніторинг виконання Україною індикаторів та структурних маяків. URL: https://iaa.org.ua/articles/the-eus-ukraine-facility-and-the-imf-programme-monitoring-ukraines-implementation-of-indicators-and-structural-benchmarks/?gad_source=1&gbraid=0AAAAp-3Jda4iDGeQOPqcz83WNpFTTNRL5&gclid=Cj0KCQ-jwnui_BhDIARIsAEo9GuuDWMcb-t8RiKZBdQOXNMBqB-FA0WaTvEvEgS2y-UqyS0opJZklAB8aArzPEALw_wcB (дата звернення: 12.04.2025).

33. Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij> (дата звернення: 12.04.2025).

Денисенко Є. В.,

orcid.org/0000-0003-3776-0823

кандидат педагогічних наук,

начальник відділу організації заочного

та дистанційного навчання

Національної академії Національної гвардії України

Романенко В. О.,

orcid.org/0009-0002-4188-8790

здобувач вищої освіти

Національної академії Національної гвардії України

АДАПТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ ФРАНЦІЇ (GIGN, RAID) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ДЛЯ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «ОБ'ЄДНАНА ШТУРМОВА БРИГАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ «ЛЮТЬ»

Пінчук Р. С.

У науковій статті здійснено дослідження впровадження зарубіжного досвіду Франції у контексті формування спеціалізованого підрозділу – поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють». У межах дослідження проведено аналіз історичних передумов інституціоналізації підрозділів спеціального призначення на міжнародному рівні. Детально розглянуто організаційні моделі, системи підготовки особового складу та специфіку операційної діяльності спеціальних підрозділів поліції Французької Республіки (GIGN, RAID).

Особливий акцент зроблено на аналізі принципів підготовки особового складу спеціального підрозділу Франції, включаючи емпіричну орієнтацію, концептуалізацію навчального процесу, активне експериментування, застосування індивідуалізованого підходу та розвиток фундаментальних фізичних якостей. Досліджено етапи відбору кандидатів, змістовне наповнення базової та спеціалізованої підготовки, а також особливості матеріально-технічного забезпечення розглянутих підрозділів.

У статті обґрунтовано важливість інтеграції позитивного зарубіжного досвіду в процес удосконалення системи підготовки українських поліцейських особливого призначення. Водночас наголошено на неприпустимості прямого копіювання іноземних моделей без урахування національних особливостей та контексту воєнного стану, що триває на території України. Підкреслено необхідність адаптації кращих міжнародних практик до вітчизняних реалій з метою оптимізації ефективності функціонування поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють»» в умовах сучасних оперативно-службових викликів.

Ключові слова: підрозділи поліції особливого призначення, заручники, воєнний стан, тероризм, спеціальні підрозділи, спецпризначенець, тактика.

Pinchuk R. S. Adaptation of the international experience of training French special forces (GIGN, RAID) under martial law for the Special Purpose Police Department «Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine «Lyut»

The scientific article studies the implementation of foreign experience of France in the context of the formation of a specialized unit – special purpose police "Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine "Lyut". Within the framework of the study, an analysis of the historical prerequisites for the institutionalization of special purpose units at the international level was conducted. The organizational models, personnel training systems and the specifics of the operational activities of the special units of the police of the French Republic (GIGN, RAID) were examined in detail.

Special emphasis is placed on the analysis of the principles of training the personnel of the special unit of France, including empirical orientation, conceptualization of the educational process, active experimentation, the use of an individualized approach and the development of fundamental physical qualities. The stages of candidate selection, the content of basic and specialized training, as well as the features of the material and technical support of the considered units were studied.

The article substantiates the importance of integrating positive foreign experience into the process of improving the system of training of Ukrainian special purpose police officers. At the same time, it was emphasized that it is unacceptable to directly copy foreign models without taking into account national characteristics and the context of martial law that continues on the territory of Ukraine. The need to adapt best international practices to domestic realities was emphasized in order to optimize the effectiveness of the functioning of the special purpose police "Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine "Lyut" in the conditions of modern operational and service challenges.

Key words: special police units, hostages, martial law, terrorism, special units, special forces, tactics.

Постановка проблеми та її актуальність.

Аналіз історичного розвитку сил спеціального призначення у світі свідчить про еволюцію спеціальної тактики, структури та підготовки спецпризначенців. Зарубіжний досвід, зокрема країн Європи, накопичив значний обсяг знань щодо принципів відбору, підготовки, матеріально-технічного забезпечення та тактики застосування таких підрозділів поліції. Водночас, необхідно підкреслити, що пряме копіювання та імплементація іноземних моделей підготовки поліцейських спецпризначенців в українських реаліях може виявитися неефективним. Причиною цього являються відмінності в організаційних засадах функціонування поліцейських структур, рівні правової свідомості суспільства та соціально-економічних умовах, у яких здійснюють свою діяльність правоохоронні органи. Отже, вивчення зарубіжного досвіду не передбачає його механічне перенесення в практичну площину діяльності вітчизняних спеціальних підрозділів. Проте, аналіз службової практики та виокремлення окремих підходів чи елементів, безумовно, становить значну практичну цінність [1, с. 3–6]. У подальшому буде розглянуто ряд аспектів, пов'язаних з функціонуванням спеціальних підрозділів поліції у провідних країнах світу.

У 1960-1970-х роках на глобальному рівні спостерігалася тенденція до інституціоналізації спеціалізованих підрозділів поліції. Даний процес був детермінований зростанням кількості надзвичайних подій терористичного характеру, включаючи активізацію міжнародного тероризму та транснаціональної злочинності, а також розширення незаконного обігу наркотичних речовин та зброї. В європейському регіоні першопрохідцями у створенні подібних формувань відіграла Федеративна Республіка Німеччина. Визначальною подією цього процесу стали трагічні події під час Олімпійських ігор у Мюнхені 5 вересня 1972 року, де терористичний акт проти ізраїльських спортсменів чітко продемонстрував нагальну потребу в наявності спеціально підготовлених сил для боротьби з тероризмом. Операція зі штурму аеропорту Фюрстенфельдбрук, де утримувалися заручники, проводилася силами звичайної поліції, оскільки на той момент у Німеччині ще не існувало спеціалізованих поліцейських підрозділів для протидії терористичним загрозам. Невдала спроба звільнення заручників призвела до загибелі всіх заручників, п'яти з восьми терористів та одного поліцейського. Відповідно така резонансна подія

стала потужним імпульсом для створення анти-терористичних спеціальних підрозділів у багатьох європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд наукових публікацій свідчить про значну увагу дослідників, зокрема О. Бандурки, О. Боровика, В. Біліченка, В. Бондаренка, В. Заросила, Д. Калаянова, В. Підгірного, К. Рубана, С. Циганія, А. Черненка та інших, до вивчення досвіду підготовки поліцейських кадрів у зарубіжних країнах. Водночас, попри наявність наукових досліджень, присвячених діяльності та підготовці спецпризначенців за кордоном, питання комплексного застосування цього досвіду в процесі формування ОШБ «Лють» залишається недостатньо вивченим. Існує нагальна потреба в науково обґрунтованому підході до адаптації кращих світових практик з урахуванням національних особливостей, наявного ресурсного забезпечення та специфіки службової діяльності в умовах воєнного стану. Таким чином, постає наукова проблема, яка полягає у визначенні оптимальних шляхів застосування зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів у процесі формування, підготовки та забезпечення ефективної діяльності ОШБ «Лють» в умовах сучасних викликів. Дослідження цієї проблеми дозволить розробити практичні рекомендації для удосконалення національної системи підготовки спецпризначенців та підвищення їх бойової готовності.

Метою цієї статті є здійснення комплексного аналізу можливостей застосування зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів у процесі формування, підготовки та забезпечення ефективної діяльності ОШБ «Лють», з урахуванням національних особливостей та умов воєнного стану, а також застосування під час виконання бойових завдань щодо стримування збройної агресії російської федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження генезису підрозділів спеціального призначення являє собою складний, але водночас актуальний науковий напрям. Однією з ключових перешкод у цьому процесі є значний обсяг інформації, що має обмежений доступ. Варто зазначити відсутність консенсусу щодо точної дати та обставин появи перших формувань даного типу, про що свідчать розбіжності в історичних джерелах, що сягають значних часових меж. Попри це, військові формування, наділені специфічними функціональними обов'язками для виконання спеціалізованих завдань, що виходять за межі компетенції регулярних військових частин, фіксуються ще в арміях античного світу. Проте, домінуючою в науковому середовищі

є думка про інтенсифікацію розвитку сил спеціального призначення у першій половині XX століття, що було пов'язано зі створенням підрозділів, де поряд із відбором висококваліфікованого особового складу забезпечувалася їх цілеспрямована фахова підготовка.

В умовах реформування вітчизняної правоохоронної системи, що відбувається на тлі воєнного стану на території України, актуалізується необхідність пошуку та впровадження прогресивних підходів до професійної підготовки поліцейських особливого призначення. У цьому контексті значущим теоретичним та практичним підґрунтям виступає досвід бойової підготовки, накопичений спеціальними підрозділами поліції зарубіжних країн.

Враховуючи наявність позитивного зарубіжного досвіду у сфері підготовки спеціальних підрозділів, існує обґрунтоване припущення щодо його потенційної користі для оптимізації національної системи підготовки спецпризначенців. У цьому контексті особливий науковий інтерес становлять прогресивні досягнення держав, що демонструють високий рівень професійної підготовки поліцейських, який відповідає міжнародним стандартам, мають глибокі історичні освітні традиції, що зумовлює їх лідерські позиції у науково-освітньому просторі на регіональному та глобальному рівнях, а також накопичили значний практичний досвід у проведенні спеціальних операцій.

До базової бойової підготовки спецпризначенців належать завдання, пов'язані із значними фізичними навантаженнями, серед яких марш-кидки з повним екіпіруванням, подолання природних водних перешкод, тактика рукопашного бою, вміння користуватися холодною та вогнепальною зброєю, навички виживання в екстремальних кліматичних умовах, вміння орієнтуватись на місцевості [2, с. 28–29].

Професійна (спеціальна) підготовка охоплює широкий спектр знань, пов'язаних з вибухотехнікою, роботою з радіостанцією, прониканням та штурмом будівлі, відпрацюванням навичок екстремального керування різними транспортними засобами, техніки підводного плавання, знання та використання методів експрес-допиту, а також вивчення тактичних можливостей потенційного супротивника [3, с. 289-290].

Розглянемо та порівняємо відмінності підрозділів поліції особливого призначення (далі – ППОП) Французької Республіки, які ефективно виконують свої функції та завдання, а також ознайомимся з особливостями організаційно-штатної структури, системою спеціальної підготовки та навчання.

У 1972 році через надзвичайну ситуацію терористичного характеру під час олімпійських ігор у Німеччині було вирішено також створити загін жандармерії для боротьби з тероризмом на території Франції. Однак, реалізація даного проєкту виявилися нелегкою та практично свою діяльність він розпочав лише через два роки.

1 березня 1974 року в складі жандармерії було створено спеціальний антитерористичний підрозділ (GIGN) – група швидкого реагування національної жандармерії, який створений для виконання завдань високої складності та підвищеної небезпеки, боротьби з тероризмом, звільнення заручників, а також забезпечення безпеки високопосадовців та офіційних делегацій з інших країн.

У 1980-х роках, після успішних антитерористичних операцій та з урахуванням набутого досвіду, керівництво військової жандармерії дійшло висновку про необхідність тіснішої взаємодії між елітними підрозділами. 1 січня 1984 року було створено Управління безпеки та швидкого реагування. До його складу увійшли підрозділ забезпечення безпеки президента та антитерористичний підрозділ, а також ескадрон парашутистів, який отримав назву «Ескадрон парашутистів швидкого реагування національної жандармерії» (EPIGN).

Основним завданням ескадрону стало забезпечення діяльності двох інших підрозділів управління. Успішні операції на Кіпрі (1984) та в Буа Д'Арсі (1985), а також забезпечення візитів президента Франції до Німеччини (1985), Того (1986), Йорданії та Єгипту підтвердили ефективність цього рішення.

У 1973 році GIGN було створено як постійно діючий підрозділ для боротьби з терористичними атаками та мінімізації ризику для заручників і населення. GIGN розпочала свою роботу на початку березня 1974 року під командуванням лейтенанта Крістіана Пруто.

GIGN була обрана Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО) для навчання спеціальних сил інших держав – членів міжнародних сил антитерору.

Озброєння GIGN вирізняється широким спектром моделей, що охоплює практично весь арсенал, який використовується різноманітними антитерористичними підрозділами світу. Вогнепальна зброя представлена: пістолетами Glock 17, Glock 19, Glock 26, SIG P226, SIG-Sauer P228 (включаючи моделі з тактичними магазинами на 20 патронів), SIG SP2022, Beretta 92, револьвери Manurhin MR73 калібру .357 Magnum; штурмовими гвинтівками FAMAS, SIG SG 552, SIG SG 551, SIG SG 550, HK G3, HK416, HK417;

пістолетами-кулеметами FN P90, HK MP5 (включаючи модифікації з інтегрованими глушниками та ЛЦВ), HK UMP; кулеметами FN Minimi; гладкоствольна зброя (рушниці) Remington 870, Benelli Super 90, Franchi SPAS 12; снайперські гвинтівки Remington 700 (моделі калібру 7,62×51 мм НАТО та .338 Lapua Magnum), Barrett M82, Barrett M95, PGM UR Hecate II калібру .50 BMG [4].

Також в Франції існує, ще один ППОП RAID (Recherche, Assistance, Intervention, Dissuasion), який утворився в 1985 році. RAID – елітний підрозділ Національної поліції Франції, що спеціалізується на боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, звільненні заручників та проведенні інших спеціальних поліцейських операцій високої складності, де можливостей та ресурсів звичайних поліцейських недостатньо.

Ключову роль у створенні RAID у 1985 році відіграв головний комісар французької поліції П'єр Джоксе. Він був переконаний у необхідності спеціалізованого підрозділу для ефективної боротьби з тероризмом та іншими небезпечними злочинами. Джоксе став першим командиром RAID та особисто здійснював відбір особового складу. Комісар Роберт Бррусар, головний інструктор першого курсу підготовки RAID, розробив та особисто провів програму навчання для офіцерів спецпідрозділу.

Перша операція RAID відбулася 1 грудня 1985 року в Нанті. Підрозділ було задіяно для вирішення ситуації із захопленням семи заручників у банківській установі чотирма озброєними особами. Після 12 годин переговорів, що не принесли результату, RAID штурмував будівлю, ліквідувавши всіх чотирьох терористів. Всі заручники, які знаходилися в банку були звільнені та під час затримання злочинців не постраждали. Операція в Нанті, хоча й успішна, однак викликала неоднозначну реакцію в суспільстві. Деякі критикували RAID за надмірне застосування сили, вважаючи, що можна було уникнути кровопролиття шляхом продовження переговорів. Інші ж підтримали дії підрозділу, наголошуючи на необхідності гарантування безпеки заручників.

Попри суперечливі оцінки, операція в Нанті стала важливою віхою в історії RAID, продемонструвавши здатність підрозділу успішно проводити операції зі звільнення заручників у складних умовах та підтвердивши його роль як ефективного інструменту боротьби з тероризмом та іншими загрозами безпеці Франції.

RAID має загальну чисельність особового складу 450 чоловік. 180 з них розташовані – у місті Б'євірі, решта – у регіональних філіях,

розташованих у містах Бордо, Гваделупа, Лілль, Ліон, Марсель, Монпельє, Ненсі, Нова Каледонія, Приємно, Ренн, Режуньон, Страсбург і Тулуза.

Підрозділ «Bièvres» (Париж) розділений на три основні секції, в яких приблизно 60 осіб:

Перший підрозділ стосується звичайних завдань сил спеціального призначення: втручання, моніторинг, захист.

Другий підрозділ – це відділ досліджень та розробок RAID. Він вивчає техніку, озброєння та збирає інформацію. Даний підрозділ розділений на три групи: розвідувальна група; технічна група; група озброєння.

Третій підрозділ: відповідає за психологічні аспекти втручання під час екстремальної ситуації. Він здійснює переговори та антикризове управління, а також надає психологічну підтримку поліцейським у спецпідрозділі та в цілому французькій поліції. Особовий склад складається з фахівців, які мають глибокі знання в різних галузях необхідних для консультації штаба (управління) під час проведення антитерористичної операції, сюди входять: судові експерти, психологи та лікарі.

Група переговорів знаходиться в постійній готовності до дій за призначенням. Вона має справу з суїцидами, жорстоким поведінням, психічними розладами, кризовими ситуаціями із захоплення заручників та іншими подіями. Підрозділ оцінює небезпеку ситуації, пропонує можливі шляхи вирішення та допомагає у переговорах та вирішенні загрози.

Щоб приєднатися до підрозділу, офіцеру потрібно мати стаж проходження служби в національній поліції п'ять років. Після успішного проходження кандидатом всіх етапів перевірки та ретельного тестування поліцейський має право служити в ППОП RAID п'ять років. Якщо спецпризначинець зарекомендував себе з позитивної сторони та має хорошу характеристику він може продовжити контракт, ще на п'ять років. Кандидатами на службу в RAID можуть бути особи до сорока років. Жінки-офіцери приймаються майже на всі посади.

Вертолітну підтримку забезпечує Sécurité Civile та Національна жандармерія. Тактичним розгортанням великих груп займається GIH (Французька: Groupe interarmées d'hélicoptères). Даний підрозділ оснащений гелікоптерами SA330 PUMA, що базуються поблизу Авіабази Вільякубле. GIH була створена в 2006 році, спочатку для підтримки спецпідрозділу жандармерії GIGN. З 2008 році при виникненні екстреної ситуації та спільного

залучення для виконання поліцейських операцій бійці GIGN здійснюють підтримку та допомогу спецпідрозділу RAID.

Координація та управління між GIGN та RAID займається спільна організація під назвою Ucofi (Французька: Unité de координації сил втручання сил). З метою ефективного спільного використання двох підрозділів був розроблений нормативно-правовий акт, яким визначено порядок підпорядкованості (керівник/підлеглий) та взаємодії, а також зони відповідальності.

Аналізуючи нормативно-правові акти європейських країн, які поширюються на спецпідрозділи поліції Французької Республіки, ми дійшли висновку про певні відмінності українського законодавства, особливо щодо дій поліцейських під час воєнного стану. Так, згідно Декларації про поліцію, яка була прийнята 08 травня 1979 року Парламентською Асамблеєю Ради Європи встановлені стандарти поведінки поліцейського під час війни і надзвичайного стану (іноземної окупації) [4].

Декларацією про поліцію визначено, що поліцейський продовжує виконувати свої завдання охорони громадян і майна під час війни і ворожої окупації в інтересах громадянського населення. Тому він не має статусу «учасника військових (бойових) дій» і до нього не відносяться положення Третьої Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, що стосується поводження з військовополоненими.

Під час окупації поліцейський: не бере участь в операціях проти сил опору; не бере участь у заходах для використання населення у військових цілях і для охорони військових об'єктів. Якщо поліцейський виходить у відставку під час ворожої окупації через примус до виконання незаконних наказів окупаційної влади, що суперечать інтересам громадянського населення, а також через відсутність альтернативних варіантів дій, він має право на відновлення на службі після завершення окупації без втрати прав і привілеїв, якими користувався б у разі продовження служби.

Поліцейський не підлягає кримінальній або дисциплінарній відповідальності під час окупації, так і після завершення за добросовісне виконання наказу органу влади, що вважався компетентним, якщо такий наказ відповідав його службовим обов'язкам щодо забезпечення безпеки цивільного населення. Окупаційна влада не застосовує дисциплінарних або юридичних заходів проти поліції за виконання наказів попередньої влади, відданих до окупації. З вище наведеного можливо зробити висновок, що в європейських країнах поліція не має статусу комбатанта.

Висновки. Аналіз практичних засад функціонування спецпідрозділів поліції Франції GIGN та RAID дозволив дійти висновку, що, попри те, що існують уніфіковані тенденції, характерні для більшості країн, а саме: підвищені вимоги й жорстко регламентований відбір кандидатів на службу в спецпідрозділ, особливий статус усередині галузевого відомства, тотожні функціональні обов'язки, наявність спеціальних засобів захисту та нападу й використання системи професійної підготовки майбутніх спецпризначенців, що охоплює фізичну, поліцейську (тактичну й оперативну), вогневу, правову, психологічну, медичну, вибухотехнічну та дайверську підготовку.

На наш погляд стандарти у формуванні спеціальних підрозділів поліції Франції GIGN та RAID можна класифікувати за наступними критеріями:

1) *за принципом відбору кадрів*: станом здоров'я (підвищені вимоги до здоров'я, встановлені стандарти до зросту, ваги та перенесених операцій); вікові обмеження (встановлений граничний вік прийняття на службу в спецпідрозділи поліції (переважно до 35 років); вимоги до попереднього стажу (досвіду служби) — подати заявку для участі в конкурсі можуть особи, які вже проходять службу в поліції або мають бойовий досвід; репутація, потрібно мати позитивну характеристику, яку здобули під час проходження служби в поліції; також вивчаються автобіографічні дані найближчого оточення (родичів);

2) *системою підготовки та навчання*: курси професійної підготовки складають шість місяців; велика кількість різноманітних навчальних дисциплін, які включають практичні стрільби в міській місцевості, під час переслідування злочинців на транспортному засобу, контраварійне управління автомобілем, вододолазна підготовка, стрибки з парашутом, розвідка, снайперська та контрснайперська підготовка, рукопашний бій, вибухотехнічна справа, забезпечення особистої безпеки перших осіб держави;

3) *чіткою організаційно-штатною структурою та розподіленням службових повноважень, а також порядком взаємодії*: приблизно спецпідрозділи діляться на три напрямки (штурмові групи (активних дій); фахівці по переговорах, психологи; адміністрація та матеріально-технічне забезпечення); визначений алгоритм дій при екстрених ситуаціях та взаємодії поліцейських підрозділів;

4) *високоякісне матеріально-технічне забезпечення*: тактична перевага спецпідрозділів поліції над злочинцями полягає в наявності сучасної зброї

з високими тактико-технічними характеристиками; сучасна техніка, спорядження та обладнання, які дають змогу оперативно прибувати на місце події та захищає від травмувань особовий склад.

ОШБ «Лють» на відміну від Франції GIGN та RAID виконує завдання воєнного характеру, застосовуючи військове озброєння та техніку нарівні зі Збройними Силами України. Бригада протистоїть діючій армії РФ, яка використовує артилерію, танки, авіабомби, FPV-дрони та заборонені хімічні речовини. Створення у 2024 році Управління медичного забезпечення в ОШБ «Лють» підкреслює потребу у високоякісній медичній допомозі, на відміну від переважно домедичної підготовки у зарубіжних аналогах.

Отже, в умовах воєнного стану, що триває в Україні з 2022 року по теперішній час, формування та функціонування ОШБ «Лють» вимагає адаптації міжнародних стандартів відповідно до реалій виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації проти України. У той же час, комплектування спецпідрозділів поліції в умовах війни вимагає балансу між високими стандартами та оперативністю, що не завжди дозволяє дотримуватися ідеальних вимог до фізичної та інтелектуальної підготовки, а також термінів навчання та підготовки. Незважаючи на необхідність інтеграції передового світового досвіду та міжнародних стандартів, його повноцінна реалізація можлива при скасуванні воєнного стану на території України та проведення переатестації особового складу ОШБ «Лють» із запровадженням

соціальної підтримки поранених спецпризначенців та іншої категорії поліцейських, які не зможуть пройти атестацію.

Література

1. Логачов М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2001. 184 с.
2. Вербин Н. Б. Теоретичний аналіз професійно-прикладної фізичної підготовки майбутніх магістрів військового управління. *Військова освіта*. 2016. № 1 (33). С. 27–34.
3. Підгірний В. І., Рубан К. П. Зарубіжний досвід професійної підготовки працівників поліції Великобританії, США, Франції та його впровадження в Україні. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2016 року). Дніпропетровськ, 2016. С. 289–291.
4. GIGN. URL: https://www.psdinfo.pro/post/_gign (дата звернення: 30.05.2025).
5. Декларація про поліцію: резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159808_159808 / (дата звернення: 24.05.2025).

Пінчук Р. С.,

orcid.org/0009-0009-5431-413X

аспірант

Харківського національного університету

внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ПЕНІТЕНЦІАРНА РЕІНТЕГРАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ З МІСЦЬ НЕСВОБОДИ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В ДОКТРИНІ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПРАВА.....	3
Богатирьов І. Г., Білак Н. І.	
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ.....	8
Гусаров С. М., Макаренко М. М.	
ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	14
Ніколенко Л. М.	
«ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВИ» (STATE CAPTURE): ТЕОРЕТИКО-ПРАВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ.....	19
Пікуля Т. О.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КООРДИНАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	26
Албул С. В., Катеринчук І. П.	
ТАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ПОЛІЦІЇ СЛУЖБОВИХ (ШТУРМОВИХ) СОБАК ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ.....	31
Залевська І. І., Півторак О. І., Жуковський С. В.	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	39
Ковальова Т. І.	
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ.....	46
Мороз Ю. А.	
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	51
Чорноус Ю. М., Дульський О. Л.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ОСПОРЮВАННЯ ЗАПОВІТУ В СУДІ: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА.....	59
Андрієнко І. С., Середницька І. А., Церковна О. В.	
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАЙНА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-БОРЖНИКА.....	65
Волошинов Д. О.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	71
Лях Н. В.	
ПРАВОМІРНА АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИДОВИЙ ОБ'ЄКТ ПОСЯГАННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАВЧОГО ДОСВІДУ.....	77
Меркулова В. О., Бабенко А. М.	

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	85
Пелагеша О. Г., Шарко Д. В.	
ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	91
Стойков А. В.	
МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	95
Ульянов О. І.	
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	100
Швець Д. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В.	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПОРУШЕННЯ ОРГАНОМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКУ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА.....	109
Григорашенко О. В.	
СТАН ТА ДИНАМІКА КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ПРИКЛАДІ ВЧИНЕННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	113
Кобзар П. Ю., Дерев'янкін С. Л.	
ГІПНОЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	117
Симонова Г. М.	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ	
КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	123
Зайцев О. М., Польова А. В.	
ІДЕЙНІ ОСНОВИ ПРАВОВЛАДДЯ У ПОГЛЯДАХ ПЛАТОНА.....	130
Кельбя С. Г.	
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	135
Денисенко Є. В., Романенко В. О.	
АДАПТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ ФРАНЦІЇ (GIGN, RAID) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ДЛЯ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «ОБ'ЄДНАНА ШТУРМОВА БРИГАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ «ЛЮТЬ»	144
Пінчук Р. С.	

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

PENITENTIARY REINTEGRATION OF CONVICTS FROM PLACES OF DETENTION OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN THE DOCTRINE OF PENITENTIARY LAW.....	3
Bogatyrov I. G., Bilak N. I.	
PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION.....	8
Husarov S. M., Makarenko M. M.	
THE RULE OF LAW AS A UNIVERSAL PRINCIPLE OF ENSURING HUMAN RIGHTS IN MODERN CONDITIONS.....	14
Nikolenko L. M.	
«STATE CAPTURE»: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT.....	19
Pikulia T. O.	

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

COORDINATION OF THE ACTIVITIES OF THE SUBJECTS OF COMBATING THE ILLEGAL CIRCULATION OF ARMS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	26
Albul S. V., Katerynychuk I. P.	
TACTICS OF THE USE OF SERVICE (ASSAULT) DOGS BY POLICE UNITS WHEN PERFORMING SERVICE AND COMBAT TASKS.....	31
Zalevska I. I., Pivtorak A. I., Zhukovskyi S. V.	
THEORETICAL FOUNDATIONS OF MILITARY CRIME AND ITS PREVENTION UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW.....	39
Kovalova T. I.	
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF TAX CRIME.....	46
Moroz Yu. A.	
FEATURES OF FORENSIC SUPPORT FOR THE COLLECTION OF EVIDENCE BY THE PARTIES TO CRIMINAL PROCEEDINGS IN ADVERSARIAL CRIMINAL PROCEEDINGS.....	51
Chornous Yu. M., Dulskyi O. L.	

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

CHALLENGING A WILL IN COURT: LEGAL GROUNDS AND JUDICIAL PRACTICE.....	59
Andriienko I. S., Serednytska I. A., Tserkovna O. V.	
FEATURES OF THE PROCEDURE FOR THE SALE OF PROPERTY OF AN INDIVIDUAL DEBTOR.....	65
Voloshinov D. O.	

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

Features of administrative and jurisdictional activities of the national police under martial law.....	71
Liakh N. V.	
LEGITIMATE LAWYER ACTIVITIES AS A SPECIFIC OBJECT OF VIOLATION: THE RELATIONSHIP BETWEEN DOMESTIC AND INTERNATIONAL LEGISLATIVE EXPERIENCE.....	77
Merkulova V. O., Babenko A. M.	

UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION UNDER MARTIAL LAW: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR POST-WAR RECOVERY.....	85
Pelahesha O. H., Sharko D. V.	
PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ENTREPRENEURSHIP PROTECTION.....	91
Stoikov A. V.	
MIGRATION POLICY OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES, TRENDS AND AREAS FOR IMPROVEMENT.....	95
Ulyanov O. I.	
PREVENTION OF CORRUPTION IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....	100
Shvets D. V., Kisil Z. R., Kisil R.-V. V.	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION	
CURRENT ISSUES OF PRE-COURT INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN THE SPHERE OF OFFICIAL AND ECONOMIC ACTIVITIES REGARDING VIOLATIONS BY THE PRE-COURT INVESTIGATION BODY OF CALCULATION OF THE PERIOD OF PRE-COURT INVESTIGATION.....	109
Hryhorashchenko O. V.	
THE STATE AND DYNAMICS OF CRIMINAL VIOLENCE AS ILLUSTRATED BY ROBBERIES AND MUGGINGS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	113
Kobzar P. Yu., Dereviankin S. L.	
HYPNOSIS AS A TOOL FOR RESTORING THE MEMORY OF VICTIMS FROM THE GENDER-BASED POPULATION DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION.....	117
Symonova H. M.	
TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE	
PYLYP ORLYK'S CONSTITUTION OF 1710: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT.....	123
Zaitsev O. M., Polyova A. V.	
IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE RULE OF LAW IN THE VIEWS OF PLATO.....	130
Kelbia S. H.	
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY	
INTERNATIONAL LAW AS THE MAIN TOOL FOR OVERCOMING THREATS TO UKRAINE'S NATIONAL SECURITY.....	135
Denysenko Ye. V., Romanenko V. O.	
ADAPTATION OF THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF TRAINING FRENCH SPECIAL FORCES (GIGN, RAID) UNDER MARTIAL LAW FOR THE SPECIAL PURPOSE POLICE DEPARTMENT «JOINT ASSAULT BRIGADE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE «LYUT».....	144
Pinchuk R. S.	

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
2'2025

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Любченко С. С.

Підписано до друку: 25.06.2025. Формат 60×84/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 17,69. Ум. друк. арк. 17,9.
Зам. № 0825/689. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.